

SAYI: 2 / AĞUSTOS 2017

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

ISSUE: 2 / AUGUST 2017

ISSN: 2587-117X

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Editörler/Editors

Prof. Dr. Bahir SELÇUK

Doç. Dr. Hasan ŞENER

Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL

Editör Yardımcıları/Sub-Editors

Dr. Fatih ELÇİ

Dr. Yunus DOĞAN

Uzm. Mesut ALGÜL

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Bahir SELÇUK

Prof. Dr. Beyhan KESİK

Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK

Doç. Dr. Hasan ŞENER

Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL

Yrd. Doç. Dr. Sıtkı NAZİK

Dr. Fatih ELÇİ

Dr. Yunus DOĞAN

Uzm. Mesut ALGÜL

Uzm. Muhammed ÜLGEN

Uzm. Selahattin TOPBAŐ

İngilizce Redaksiyon/English Redaction

Dr. Yunus DOĞAN

Türkçe Redaksiyon/Turkish Redaction

Uzm. Mesut ALGÜL

Web-Grafik-Tasarım/Web-Graphics-Design

Dr. Fatih ELÇİ

Yazıřma Adresleri/Correspondences

<http://dergipark.gov.tr/kulliyat>

kulliyatdergisi@gmail.com

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER	Firat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet BURAN	Firat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KARTAL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YILDIRIM	Firat Üniversitesi
Prof. Dr. Amila BUTUROVIĆ	York University
Prof. Dr. Beyhan KESİK	Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Burhan AKPINAR	Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Firat Üniversitesi
Prof. Dr. Ercan ALKAYA	Firat Üniversitesi
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK	Firat Üniversitesi
Prof. Dr. Kâzım YOLDAŞ	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. H. Mustafa SIVACI	Yıldırım Bayezid Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan KAVRUK	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. İ. Halil TUĞLUK	Adıyaman Üniversitesi
Prof. Dr. İdris KADIOĞLU	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail GÜLEÇ	Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Lars JOHANSON	Johannes Gutenberg University
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR	Firat Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Şener DEMİREL	Firat Üniversitesi
Prof. Dr. Tarık ÖZCAN	Firat Üniversitesi
Doç. Dr. Amina Siljak JESENKOVIĆ	University of Sarajevo
Doç. Dr. Edith Gülçin AMBROS	University of Vienna

Bu Sayının Hakemleri/Referees of This Issue

Prof. Dr. Bahir SELÇUK	Firat Üniversitesi
Prof. Dr. Beyhan KESİK	Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet DOĞAN	Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL	Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Ünal TAŞKIN	Adıyaman Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Şerife AĞARI	Karabük Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Zehra ÖZTÜRK	Batman Üniversitesi
Dr. Armağan ZÖHRE	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Dr. Fatih ELÇİ	Adıyaman Üniversitesi
Dr. Mustafa ALİCAN	Adıyaman Üniversitesi
Dr. Mücahit KAÇAR	Amasya Üniversitesi

DERGİNİN TARANDIĐI İNDEKSLER

Google Scholar

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

BEYDİZ, Mustafa Gürbüz

Osmanlı Dönemi Gemi Yapımında Ağaç Kullanımı
WOOD USAGE IN SHIPBUILDING IN OTTOMAN PERIOD
(1-11)

DEMİRDAĞ, Muhammet Fatih

Alevi-Bektaşî Şiirinde Kuş Mitolojisi
Bird Mythology In Alevis-Bektashi Poetry
(12-18)

EKİCİ, Hasan

Bosnalı Atfî Ahmed Efendi'nin Şerh-i Tuhfe'si ve Şerh Metodu
BOSNIAN ATFİ AHMED EFENDİ'S ŞERH-I TUHFE AND HIS COMMENTARY METHOD
(19-36)

KARA, Abdullah

17. Yüzyıl Osmanlı Siyâsetnâmeciliği: Veysî'nin Hâbnâme'si Örneği
17th Century Ottoman Politicsbook Trend: Veysî's Hâbnâme Example
(37-46)

ÖZDER, Deva

Ahsenü'l-Kasasa Şarih Bakışı: Hâcibî'nin Yûsuf u Zelîhâ Şerhi
Commentator's View to the Best of Stories: Şerh-i Yûsuf u Zelîhâ by Hâcibî
(47-55)

TAN, Bünyamin

Ali Cevâd'ın Celâlî Âbâza Mehmed Paşa Biyografisi
Ali Cevad's Celali Abaza Mehmed Pasha Biography
(56-81)

KİTAP TANITIMI/BOOK REVIEW

YÖRÜR, Ali

Selami ŞİMŞEK, Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü, Litera Yayıncılık, İstanbul 2017, 413s.
(82-84)

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Osmanlı Dönemi Gemi Yapımında Ağaç Kullanımı

Mustafa Gürbüz BEYDİZ*

Özet

Selçuklular döneminden itibaren Anadolu kıyılarında tersaneler kurarak denizcilik alanında ilerlemeye, hem askeri hem de ticari anlamda üstün olmaya gayret gösteren Türkler gemi yapımında belli başlı ağaç türlerini tercih etmişlerdir. Denizler üzerinde zamanla kazandıkları birçok teknolojik tecrübe, kadirga ve kalyon yapımında kullandıkları ağaç türleri hakkında seçici olduklarını göstermektedir. Yapılan sualtı arkeolojik araştırmalar ve incelenen yazma eserler, farklı ağaç türlerinin hangi bölgelerden geldiği konusunda bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Osmanlı Devleti'nde Kocaeli ve İznikmid Bölgesi'nden Tersane-i Âmire'ye kereste temin edilmiştir. Bunun yanında Osmanlı'ya ait birçok bölgeden de kereste temin edildiği bilinmektedir. Kereste ihtiyacının büyük bir kısmı gemi inşasında kullanılmıştır. Kerestecilik Osmanlı döneminde büyük gelir getiren bir iş kollarından biridir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Denizcilik, Tersane-i Âmire, Gemi İnşası, Kereste

Wood Usage In Shipbuilding In Ottoman Period

ABSTRACT

Since Seljuk period, by establishing shipyards in coasts of Anatolia and aiming to advance in seafaring and to have supremacy in military and trade, Turks have preferred certain types of wood types. Various technologic knowledge they gained in seafaring indicates that they are selective in wood types used in galley and galleon building. Underwater archaeological researches and examined writings ensure us to have knowledge about the origins of different wood types. During Ottoman era, lumber for Imperial Arsenal was supplied from Kocaeli and İznikmid. Besides it is known that lumber was supplied from several regions of Ottoman Empire. Most part of the timbering was used in shipbuilding. Lumbering was one of the top-grossing line of business during Ottoman era.

Keywords: Ottoman, Seafaring, Tersane-i Âmire, Shipbuilding, Lumber

* Yrd. Doç. Dr., Sanat Tarihçi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Temel Sanat Bilimleri Bölümü, beydizg@gmail.com

Giriş

Antik dönem gemi inşasında da ağaç hammadde olarak kullanılmıştır. Ormanlık alanlardan yoksun olan Mısırlılar küp kayıkları Mezopotamya halkı ise sazlıklardan inşa ettikleri sepet tipi kayıkları kullanmışlardır. Antik Yunan vazolarında da Mısırlıların kullandığı tarzda küp kayık tasvirleri bulunmaktadır ve bu kayıklar ancak bir kişiyi taşıyabilecek kapasitedir. Ağacın bol olduğu bölgelerde ise kayıklar ağaç kabuklarından inşa edilmiştir. Kütükten yapılmış kayıklar Taş Çağının başlangıcından Antik Çağın sonuna kadar kronolojik olarak gelişim göstermiştir. (Casson 2002:4-5)

Türklerin Anadolu'ya ayak basmalarına müteakip yurt edindikleri deniz kıyılarında denizcilik faaliyetlerine başlamaları Anadolu Türk denizcilik tarihi açısından önemli bir basamaktır. Ebu'l-Kasım'ın İznik ve çevresinde hâkimiyet kurması, Sultan Gıyâseddîn I. Keyhüsrev ve oğulları İzzeddîn Keykavus ve Alâeddîn Keykubad'ın bir süre İstanbul'da bulunmaları, Gıyâseddîn Keyhusrev'in Antalya'yı, İzzeddîn Keykavus'un Sinop'u ve ikinci defa Antalya'yı, Alâeddîn I. Keykubad'ın ise Alâiye'yi fethetmeleri denizcilik alanındaki faaliyetlerine gösterge teşkil etmektedir (Merçil 2009:29). Bu dönem önemli ticaret ağlarının bitiş noktası konumunda bulunan bu kıyı kentleri deniz ticaretinin gelişmesinde de etkin rol oynamıştır. Aynı zamanda Anadolu Selçuklu Devleti buralarda kadırgalar inşa ederek donanmasını güçlendirmiştir.

Anadolu Selçuklu hükümdarlarının Sinop ve Alanya gibi kıyı kentlerinde tersane kurmalarının stratejik coğrafi konum özelliğinin yanında ayrı bir amacı da bulunmaktadır. Bakıldığında bu kentler hammadde ihtiyacının en kolay şekilde karşılanabileceği yerlerdir. Sinop'ta Karadeniz bölgesinin zengin ormanları, Alanya'da ise hemen arkasındaki Toroslarda bulunan çam ormanları tersanenin ihtiyacından fazlasını karşılayabilecek hammadde kaynaklarıdır (Tezel 1973:11). Bu bölgelerde hammadde olanaklarının zengin olması bu tersanelerin daha sonraki dönemlerde faal olarak çalışmasına olanak sağlamıştır.

İbn-i Battuta Seyahatnamesi'nde bildirdiğine göre, Lazkiye'den gemiyle Alaiye'ye gelmiştir ve Alaiye için; "... deniz kıyısında büyük bir şehirdir, ahalisi Türkmendir. Burada bol miktarda kereste imal edilmekte olup, İskenderiye, Dimyat ve öteki Mısır limanlarına ihraç olunur..." diye söz etmiştir (Güven 2005:203).

Osmanlı'da Tersane-i Âmire'de kereste temini ve tedariki en önemli husustur. Bu amaçla keresteler "*Ocaklık Kereste*" ve "*Ocaklık Harici Satın Alınan Kereste*" yoluyla iki yoldan temin edilmiştir. Gemi inşasında en çok tercih edilen kereste çeşitleri; meşe, çam, karaağaç, kestane, ceviz, şimşir, ıhlamur ve çınardır. Keresteler, genellikle gemilerin inşasında kullanıldıkları yere göre "*bodostama-i kadırga, eygü-i paşa, kemere-i kadırga*", ağacın adına göre "*çam, bellût, vürdinar-ı çam*" veya ait oldukları bölgenin adına göre "*Rumeli-i kebîr, taban-ı Şile, elvâh-ı İznikmid*" olarak anılmışlardır (Bostan 2003:102).

Ocaklık kerestenin temin edildiği yerler arasında Kocaeli ve Biga bölgesi bulunmaktadır. Kocaeli bölgesi içinde kereste temin edilen yerler arasında İznikmid, İznik, Yalakâbâd, Sarıçayır, Pazarköy, Âb-ı Sâfi, Karamürsel, Akhisar, Geyve, Akyazı ve Sabanca kazaları ile Üsküdar'a tabi Kaymas, Ağaçlı, Akâbâd, Gençli, Şeyhli, Kandıra ve Taşköprü (Bostan 2003:102) nahiyeleri ile Biga bölgesinde Lapseki, Biga, Güğercinlik, Balya, Eyne, Çan, Ezine, Edincik, Gönen, Manyas, Mihaliç, Kirmastı, Kepsud, Bayramiç, Tuzlu, Fart ma' Şamlı, Balıkesir, Bigadiç, Sındırgı, Başgelembe, İvrindi, Ayazmend, Kozak, Edremid, Kemer-i Edremid (Bostan 2003:113) kazaları yer almıştır.

XVI. ve XVII. yüzyılda Kocaeli ve İznikmid Bölgesi'nden Tersane-i Âmire'ye kereste temin edilmiştir. XVIII. yüzyılda ise bu bölgelerin yanında Midilli, Kazdağı, Canik, Taşoz, Rumeli, Megri, Rodos, Kidros, Cide, Misivri, Ahyolu, Segen, Ayna Adası, Gemlik, Gümölcine, Karaağaç, Bolu, Mudurnu, Âbâd Yaylası, Elmacık Dağı, Sarı Ot Dağı, İnebolu, Meset, Faacas, Bartın ve Akçahisar vb. yerlerden de tersane için kereste temin edilmektedir. (Zorlu 2008:4).

Tersane-i Âmire'ye gelen her kereste kadirga inşa etmek için uygun olmayabilmektedir. Böyle bir durumda ihtiyaç olunan kerestenin hazırlanması için tekrar emir verilmektedir. Örneğin 1568 yılında yazılan bir mektupta, Bender-i Süveys'de yapılacak gemiler için Haleb'den gönderilen keresteler kadirga yapımına uygun olmadığından, hemen dört geminin yapımına yetecek kadar iyi kereste kestirilip hazırlattırılmasıyla ilgili bir mektup yazılmıştır.

“[Yev]mü'l-Cum'a, fî 20 Cumâde'l-âhır, sene: 976

Hâlî

[Yev]mü's-Sebt, fî 21 Cumâde'l-âhır, sene: 976

Yazıldı.

Hasan Çavus'a virildi. Fî 25 Cumâde'l-âhır, sene: 976

Haleb Beglerbegisine hüküm ki:

Bundan akdem; "Bender-i Süveys'de yapılmak emrolunan gemiler mühimmi için bes kıt'a gemiye vefâ ider kereste kesdürülüp irsâl olunmak ve on kıt'a gemiye dahı vefâ ider kereste kesdürülüp ihzâr olunmak" fermân olunmış idi. Hâliyâ zikrolunan bes kıt'a gemi için emr-i serîf mücebince kesdürülüp gönderilen kereste ile kadirga yapmaga kâbil olmayup amele yaramadığı i'lâm olunmagın.

buyurdum ki:

Vusûl buldukda, anun gibi yarar kereste bulunmazsa hemân dört gemiye vefâ ider eyüce kereste kesdürüp ihzâr eylesin ki, vakti ile irsâl olunup gemiler yapılmaga mübâseret ola. Husûs-ı mezbûr ziyâde mühimdür; dört gemilik yarar eyüce kereste kesdürüp ihzâr eylemeyince olmayasın.

Yazıldı.

Bir sûreti, Mi'mâr Mustafâ[ya].” (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 1999:323).

Aynı zamanda, bu mektubun bir örneğinin de Tersane-i Âmire'de görevli olan başmimar Mustafa'ya gönderiliyor olması mimarın Müslüman kimliği taşıması açısından ayrı bir öneme sahiptir.

Tersane-i Âmire'de ve Tophâne için keresteler en yakın ormanlık bölgelerden tedarik edilmeye çalışılmış ve her iki kurum için sahile yakın ormanlar tercih edilmiştir. Aynı ormanlık alanlardan uzun yıllar aynı cins ve ölçülerde ağaçların kesilmesi ormanların zamanla yok olma tehdidiyle karşı karşıya kalmasına yol açmıştır. Bu nedenle, 1862 Orman Lâyhası ve özellikleri ile 1870 Orman Nizamnâmesi yürürlüğe konmuştur. Birbirini tamamlayıcı nitelikte olan bu düzenlemelerde Fransızların etkisi büyüktür. Örneğin, 1862 Orman Lâyhası'nın yazımında önemli rol oynayan Fransız Mühendis Tassy, mîrî ormanlardan ihale yoluyla ağaç kesiminin sınırlarını çizen ve daha çok teknik bilgiler içeren bir şartnâme özelliği taşıyan bir belge hazırlamıştır. Buna göre mültezimlere verilecek ormanlar için mukavele yapılması, orman bölgesinin sınırlarının açıkça bu mukavelede belirtilmesi, devlete ödenecek kereste bedellerinin ve kefalet akçesinin mukavelelerde yer alması gerektiği gibi konulara açıklık getirmiştir. Bunun üzerine Tersane-i Âmire'de görevli olan yetkililer bu konuda sıkıntılarını dile getirerek itirazlarda bulunmuşlardır. Tersane-i Âmire'nin ihtiyacı karşılandıktan sonra, geri kalan ormanların yeni düzenlemeye uygun olarak keşif ve muayenelerinin yapılması ve haritalarının çıkarılarak taliplerine ihale edilmesinin daha isabetli bir tercih olabileceği ileri sürülmüştür. Böylece, gemi inşaatlarının sekteye uğramayacağı gibi hazırlanan lâyhanın tatbik edilebilme şansının olacağından bahsedilmiştir. Ayrıca, Tersane-i Âmire yetkililerine göre Osmanlı Donanması'nın her cins ağaca ihtiyacının olduğu, ormanların mültezimlere ihale edilmesiyle büyük miktarda kereste kesileceğinden gemi inşaatlarında gecikmeler yaşanacağından, lâyhâ hükümlerinin, Tersane-i Âmire için ağaç kesilmeyen Kuşadası'ndan İskenderun'a kadar olan sahil şeridinde ve Varna ormanlarında tatbik edilmesi gerektiğinden söz edilmiştir (Keskin 2010:8).

Mîrî ormanların yönetimini üstlenen Orman İdaresi tarafından Tersane-i Âmire ve Tophâne'nin ihtiyacı olan kerestelerin teminini düzenleyen özel bir talimat hazırlanmış ve 1870 tarihli Orman Nizamnâmesine eklenmiştir. Orman Nizamnâmesi'nin dördüncü maddesi söz konusu talimata atıfta bulunarak, Tersane-i Âmire ve Tophâne'de kullanılacak kerestelerin tedarikini düzenleyen hususî bir talimatnâmenin yürürlüğe girdiğini bildirmiştir. Talimatnâmeye göre, Orman Nizamnâmesi'nin hükümlerine tâbi olacak mîrî ormanların tamamı Orman İdaresi'nin yönetimine verilmiştir. Tersâne ve Tophâne, her sene mart ayında, bir sene sonra kullanılacak ağaçların cinslerini ve ölçülerini Orman İdaresi'ne bildirecek ve ilgili kurum memurlarının müşterek çalışmaları sonucunda belirlenen ağaçlar özel çekiçlerle damgalanacaktır. Talimat, bedelleri ödenmek şartıyla şahıs ve vakıf ormanlarından da ağaç kesilmesine izin vermiştir (Keskin 2010:9).

Bu dönemde büyük reform hareketini başlatan III. Selim yeni gemilerin inşa edilmesi için büyük atılımlar yapmıştır. Bu amaçla 1792 yılında sütkardeşi Küçük Hüseyin Paşa'yı Kaptan-ı Derya yaparak tersanenin düzene kavuşturulmasını istemiştir. Bu reformlar sayesinde yeni gemi inşasına hız verilmiştir. Ayrıca, Midilli, Sinop, Karadeniz Ereğlisi, Bartın, Amasra, Misivri, Kalas, Rodos, Kemer, Kıbrıs, Limni, Bodrum, Gemlik, Kal'a-i Sultanî (Çanakale), Silistre, Sohum ve Çingâne İskelesi (Varna'nın kuzeyinde) gibi kıyı kentleri önemli gemi inşa merkezleri konumuna gelmiştir (Zorlu 2009:34).

Osmanlı Devletinin XIX. yüzyılın sonlarında gemi inşasında kereste ihtiyacını karşılayan en önemli vilayeti Kastamonu'dur. Ardından sırayla Konya, Biga ve Karesi, Aydın ve Selanik vilayetleri gelmektedir. İbn-i Battuta Kastamonu'ya geldiğinde, on iki kişilik kafile ile burada kırk gün kaldıklarından, bir dirhemlik kestane ve cevizin kendilerine fazla bile geldiğinden, kışın en şiddetli günlerinde tek bir dirhemle bir yük odunu alabildiklerini, bu kadar ucuz bir başka şehir görmediğini, söyleyerek şehrin ucuzluğundan bahsetmiştir (Güven 2005:232). Bölgenin orman ve orman ürünlerinden elde edilen ürünlerin üretim miktarları oldukça fazla olmalı ki İbn-i Battuta bu ürünleri çok ucuza satın alabilmiştir. Kastamonu ve çevresinin orman varlığının ülkemiz genelindeki oranı hala oldukça yüksektir. 2012 yılı Orman Genel Müdürlüğü'nün orman kadastrosu verilerine göre toplam 856.012 hektarlık ormanlığıyla Türkiye'de en büyük ikinci orman alanına sahiptir. Amasyalı ünlü tarihçi Strabon'un Paphlagonia (Pekman 1993:16) olarak tanımladığı ve günümüzde Bartın ve Kastamonu illerini de içine alan bölgede hala günümüzde denizcilikle ilgili köy isimleri kullanılmaktadır. Örneğin Kastamonu ilinde "Gemi" ve "Kalafat"¹ ile Bartın'da "Makaracı" gibi köy isimleriyle karşılaşmaktayız. Bu köy isimleri gemi, tekne yapımıcılığının o bölgede ne derece önemli olduğunun göstergesidir. (İçişleri Bakanlığı'ndan)

Vilayet İsmi	M ³	Vilayet İsmi	M ³
Kastamonu	156.075	İşkodra	1.421
Konya	44.924	Kosova	14.356
Adana	19.218	Ankara	1163
Hudavendigar ²	13.952	Manastır	7.051
Trabzon	14.040	Suriye, Beyrut	415
Selanik	23.122	Sivas	5.821
İzmit	5.803	Biga ve Karesi	28.900
Çatalca	57	Aydın	23.538

¹ Ahşap tekne yapımında kaplama işlemi tamamlandıktan sonra suyun sızmasını önlemek, kaplamaların arasını sıkıştırmak ve bir kabuk halinde birbirine tutunmasını sağlamak için katranla yuvarlatılmış pamuk ve kendirin armuzlara sıkıştırılmasına kalafat denilmektedir. (Bkz. Yazıcı 1998:46)

² Bursa Sancağı (Bkz. Gül, Gökçen 2010;170)

Edirne	10.876	Halep	4.923
Cezayir-i Bahri Sefid ³	22		
Genel Toplam		375.677	

Tablo 1: 1897 yılında ormanlardan bir senede temin edilen kereste miktarı (Güran 1997:179)

Kereste, hem mimari hem de gemi inşası için oldukça kıymetli bir hammaddedir. Bu nedenle kereste ticareti önemli kazanç sağlamıştır. 1844-45 yıllarına ait iş kollarının kazanç rakamlarına bakıldığında İzmit bölgesinde keresteciliğin en fazla kazanç sağlayan iş kolu olduğu görülmüştür (Ulugün 2009:41).

Mahalle	Canbaz	Hancı	Eskici	Keresteci	Kutucu ⁴	Mağazacı	Mahzenci
Hamza Fakı							
Hacı Hürrem			1.200				
Yeni Mahalle			300				
Ahmetcik							
Ömerağa	1.200	11.943		17.505	800		
Hacı Hızır	1.600		200				
Hacı Hasan		4.620				5.200	
Akça Mescid		1.500			600		
Veli Hoca	900	1.680			1.360	900	2.835
Baş Çeşme							
Turgut							
Çarşı-yı Müslim						5.970	
Kocabaş		500	820	700	1.500	1.300	
Çukurbağ		1.470	950	1.500			
Tepecik				12.800	1.890		
Karaburç					500		
Camii Şerif							
Toplam	3.700	21.713	3.470	32.505	6.650	13.370	2.835

Tablo 2: İzmit ilinde 1844-45 yıllarına ait iş kolları ve kazanç rakamları

Keresteciliğin yüksek kazanç getirmesi kaçak ağaç kesimlerine neden olmuştur. Kerestelerin biçilmesi için su gücüyle çalışan bıçıklar kullanılmıştır. Su kaynakları bakımından zengin olan İzmit'te bu bıçıklardan oldukça vardır. Bıçıkların başına birer sipahi konmuş ve sipahiye emir verilmediği sürece bıçıkların çalıştırılması yasaklanmıştır. Bu tür yasaklara rağmen kaçak kereste kesimine engel olunamamıştır ve XVI. yüzyılın ikinci yarısında Kahire'ye kaçak kereste satan yeniçeriler yakalanmıştır (Ulugün 2009:35).

XVII. yüzyılda Kocaeli bölgesinden temin edilen ocaklık kereste eygü-i kadirga, döşek-i kadirga, doldurma-i ser-i kadirga, vatika-i kadirga, çatal-ı kadirga, kemer-i kadirga, bodostama-i kadirga, kızak-ı paşa, doldurma-i kıç-ı kadirga, kemere-i paşa, dümen-i kadirga, dümen-i paşa, eğri-i çatma-i paşa, pâre-i omuzluk, ser kemere-i kadirga, mane-i kadirga, baklava-i kadirga, ser-i sütün-ı kadirga, taban-ı zevrak, tırhandil-i kadirga, pıraçol-ı kebir, doldurma-i ser-i paşa, çibuk-ı bellût, doldurma-i kıç-ı paşa, yarma-i siyah, verdünar-ı bellût, feleng-i paşa, ser-i kemere-i paşa, eygü-i paşa, taban-ı koğuş, kabalık-ı paşa, tırhandil-i paşa, eğri-i yan-ı zevrak, besleme-i

³ Kanuni Sultan Süleyman zamanında Barbaros Hayreddin Paşa'nın bu eyaletin başında görevlendirdiği ve bu dönemde Kapdan Paşa Eyaleti olarak anılan, 1534 yılında kurulduğu öngörülen Eğriboz, Rodos, Cezair (Adalar), Karliili, Gelibolu, Kocaili ve Sigla (İzmir ve Havalisi), Biga gibi sancak ve adalardan oluşan Osmanlı'da bir eyalettir. (Bkz. Ünal 2002:253)

⁴ Uzun saplı fırın kürekleri, yemek tablaları; helvacı, yufkacı, lokmacı tablaları; tokaçlar, küp kapakları ile irili ufaklı kutular yaparlardı. (Bkz. Sakaoğlu, Akbayar 2009:287)

paşa, omuzluk-ı kadirga, eğri-i çatma-ı kadirga, sürtme-i doldurma-i kadirga, kubbe-i siyah, babalık-ı kadirga, pare-i kabalık, kabalık-ı kadirga, pâre-i kadirga, ser-i sûtûn-ı paşa, taban-ı zevrak-ı paşa, baklava-i paşa, döşek-i paşa, kızak-ı kadirga, vürdinar-ı çam, vürdinar-ı delikli, koğuş-ı paşa, kubbe-i siyah-ı paşa, sûtûn-ı tirinkete-i kadirga, pâre-i bodostama-i kadirga, pıraçol-ı koğuş ve anbar, koğuş-ı kadirga, tomruk-ı kadirga, dayak-ı kadirga, pontalye-i kadirga, kereste-i sandal, seren-i kadirga, bodostama-i sandal, ırgad-ı paşa, sûtûn-ı mavna, seren-i mavna, sûtûn-ı tirinkete-i mavna, sûtûn-ı mancine-i mavna, taban-ı zevrak-ı paşa, yarma-i siyah-ı paşa, çıbuk-ı çam-ı paşa, sûtûn-ı baştarda-i paşa, sûtûn-ı kadirga, seren-i baştarda, seren-i tirinkete-i kadirga, bodostama-i paşa, pıraçol-ı anbar-ı sağır, taban-ı zevrak, çatal-ı paşa, pıraçol-ı anbar-ı paşa, vatika-i paşa, taban-ı koğuşu çam, döndürme-i paşa, fâne-i paşa cinslerinden oluşmaktadır (Bostan 2003:105-106).

Anadolu'da kesilen ağaçların ne amaçla kesildiğine dair 1897 yılına ait hazırlanan bir diğer istatistik raporda en fazla gemi inşası için ağaç kesildiği görülmüştür.

ESAMÎ-i DEVÂİR ⁵	M ³
İnşaat-ı Bahriye ⁶	4.648.977
Emâkin-i Askeriye ⁷	2.367.160
Tophane-i Âmire	1.566.122
Emâkin-i Emiriyye ⁸	985.000
Ticaret-i Bahriye ⁹	350.249
Toplam	9.917.508

Tablo 3: Emâkin-i Emiriyye ve Askeriyye ve saire için kesilen ağaç miktarı (Bkz. Güran 1997:179)

Tablo 5'te kesilen kereste çeşitlerine bakıldığında gemi inşasında tercih edilen çam, meşe, karaağaç, kestane, ceviz, şimşir, ıhlamur ve çınar gibi ağaçların daha fazla kesildiği görülmektedir. XIX. Yüzyılda Tersane-i Âmire'nin gemi inşası için ihtiyaç duyduğu kereste miktarı da az çok anlaşılmaktadır. Kullanılacak kereste deniz suyuna dayanıklı olmalıdır. Bu nedenle gemi inşasında kullanılacak kerestelerde bu tür özellikler aranır. Örneğin, günümüzde inşa edilen teknelerde kestane ağacının tercih edilme sebepleri arasında sert, esnek, görünüm güzelliğinin olması, az çalışır olması, uzun lifleri bakımından kolay bükülebilir olması, çivi, tutkal ve vida ile kolay birleşme sağlaması, ayrıca olumsuz hava koşulları, deniz içindeki zararlılara, mantar ve böceklerle karşı daha fazla dirençli olması gibi nedenler sayılabilmektedir (Yazıcı 1998:48).

Kereste Çeşidi	m ³	Kıyye
Çam	239.764	
Kök nar	49.857	
Meşe	49.428	
Gürgen	32.351	
Kestane	5.373	
Dişbudak	4.565	
Ceviz	1.979	
ıhlamur	903	
Çınar	857	
Karaağaç	493	
Kavak	427	

⁵ Daireler (Bkz. Güran 1997:179)

⁶ Gemi İnşası (Bkz. Güran 1997:179)

⁷ Askeri Binalar (Bkz. Güran 1997:179)

⁸ Kamu Binaları (Bkz. Güran 1997:179)

⁹ Ticaret Gemileri (Bkz. Güran 1997:179)

Fındık	104	
Ardıç	56	
Kızılağaç	25	
Cimşir		213.127
Ceviz Özü Kütüğü		754.629
Toplam	386.182	967.756

Tablo 4: 1897 yılında sanayi, inşaat ve saire için kesilen kereste çeşitleri (Bkz. Güran 1997:178)

Bunun yanında, Anadolu'da ortaya çıkartılan batıklar içinde XVI. yüzyıl Osmanlı batığı olarak bilinen Yassıda Batığı hakkında Tel Aviv Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Nili Liphshitz Botanik Laboratuvarı tarafından yapılan ağaç türü incelemesinde batığın omurga ve iskeletinde meşe ağacı türünde bir ağaç kullanıldığı hatta bu ağacın da Türk meşesi (Saçlı meşe) olduğu tespit edilmiştir. (Labbe 2010:14). XVI. yüzyılda Osmanlı gemilerinde meşe kullanımının fazla olduğu ve bu meşe ağaçlarının da Karadeniz Bölgesi'nden geldiği, meşe ağacının özellikle omurga bölümünde yüksek kalitede randıman sağladığı ifade edilmiştir (Labbe 2010:15).

Akdeniz'de sualtında yapılan araştırmalarda da Osmanlı batıklarına rastlanmıştır. Örneğin İsrail kıyılarında bulunan ve Geç Osmanlı dönemine tarihlendirilen DOR 2002/2, DW 2, DOR C, AKKO 1 ve AKKO 2 isimleriyle anılan batıklarda kullanılan ağaç türleri de önemli ipuçları vermektedir.

DOR 2002/2 batığı yaklaşık 30cm. kadar denizin altında ve kıyıya yakın bir noktada bulunmuştur. Yaklaşık olarak XVII - XIX. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir. Toplamda 27 ağaç örneği alınmış ve farklı ağaç türleri tespit edilmiştir. (Liphshitz 2012:7).

Ağaç Türleri	Gemi Parçaları	Örnek No
<i>Pinus Brutia</i> (Kızılçam)	Borda kaplaması, iskelet, ağaç çivi	22
<i>Pinus Nigra</i> (Karaçam)	Ağaç çivi	1
<i>Quercus Cerris</i> ¹⁰ (Saçlı Meşe)	Borda kaplaması	2
<i>Quercus Coccifera</i> (Kermes Meşesi)	Borda kaplaması, ağaç çivi	2
İncelenen Toplam Örnek Sayısı		27

Tablo 5: DOR 2002/2 Batığında alınan örneklerden tespit edilen ağaç türleri (Liphshitz 2012:8)

DW 2 batığı Dor plajının güneyinde 2m.'den daha az bir derinlikte bulunmuştur. Yaklaşık olarak uzunluğu 15,5m.'dir. Geç Osmanlı dönemi olan XVII-XIX. yüzyıllarına tarihlendirilmektedir. Bu batıktan 63 parça ağaç örnek alınmıştır (Liphshitz 2012:7).

Ağaç Türleri	Gemi Parçaları	Örnek No
<i>Pinus Brutia</i> (Kızılçam)	İskelet, omurga, borda kaplaması, döşeme	59
<i>Quercus Coccifera</i> (Kermes Meşesi)	Ağaç çivi	3
<i>Quercus Cerris</i> (Saçlı Meşe)	Ağaç çivi	1
İncelenen Toplam Örnek Sayısı		63

Tablo 6: DW 2 Batığında alınan örneklerden tespit edilen ağaç türleri (Liphshitz 2012:7)

¹⁰ Saçlı Meşe (Bkz. Baytop 2004:99)

DOR C batığı XVII-XIX. yüzyıllara ait Geç Osmanlı dönemine tarihlendirilmiştir. Batık 16m. uzunluğunda olup, ilk 2000 yılında kazılmıştır. Gövdesi tamamen toprağın altına gömülmüştür. Bir diğer kazı sezonu olan 2008 yılında ise 87 parça ağaç örneği alınmıştır (Liphschitz 2012:6).

Ağaç Türleri	Gemi Parçaları	Örnek No
<i>Pinus Brutia</i> (Kızılçam)	Tavan kaplaması, kemer, iskelet, yelken direği, kolon	79
<i>Pinus Nigra</i> (Karaçam)	Baş bodoslama	1
<i>Quercus Coccifera</i> (Kermes Meşesi)	Ağaç çivi	2
<i>Quercus Cerris</i> (Saçlı Meşe)	Ağaç çivi, omurga	3
<i>Corylus Colurna</i> (Ağaç Fındığı)	Ağaç çivi	1
<i>Ulmus Campestris</i> (Karaağaç)	Baş bodoslama kaplaması	1
İncelenen Toplam Örnek Sayısı		87

Tablo 7: DOR C Batığında alınan örneklerden tespit edilen ağaç türleri (Liphschitz 2012:7)

AKKO 1 batığı, 4m. derinlikte Flies Kulesi'nin 30 m. kuzeyindeki Akko koyunda bulunmuştur. Batık 23m. uzunluğunda, 4,38m. genişliğindedir. Yine öncekiler gibi XVII – XIX. yüzyıllara Geç Osmanlı dönemine tarihlendirilmiştir (Liphschitz 2012:9).

Ağaç Türleri	Gemi Parçaları	Örnek No
<i>Pinus Brutia</i> (Kızılçam)	İskelet, borda kaplaması, tavan, kaplama	43
<i>Quercus Petraea</i> (Sapsız Meşe) / <i>Quercus Pubescens</i> (Tüylü Meşe)	İskelet, kontra bodoslama, borda kaplaması	180
<i>Quercus Cerris</i> (Saçlı Meşe)	Omurga, iskelet, baş bodoslama, kemer, tavan kaplaması	56
<i>Quercus Coccifera</i> (Kermes Meşesi)	İskelet	10
<i>Fagus Orientalis</i> (Doğu Kayını)	Kontra Omurga	1
<i>Ulmus Campestris</i> (Karaağaç)	Borda kaplaması	1
<i>Acer Pseudoplatanus</i> (Dağ Akağacı)	Borda Kaplaması	1
<i>Tamarix</i> (X5) (Ilgın Ağacı Türü)	İskelet	1
İncelenen Toplam Örnek Sayısı		293

Tablo 8: AKKO 1 Batığında alınan örneklerden tespit edilen ağaç türleri (Liphschitz 2012:8).

AKKO 2 batığı da XVII-XIX. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Toplam 49 parça ağaç örneği alınmıştır. Alınan parçalar ışığında bu batık diğerlerinden farklıdır. Çünkü tamamıyla *Pinus brutia* (Kızılçam) ağacından inşa edilmiştir (Liphschitz 2012:10).

Ağaç Türleri	Gemi Parçaları	Örnek No
<i>Pinus Brutia</i> (Kızılçam)	Omurga, borda kaplaması	49
İncelenen Toplam Örnek Sayısı		49

Tablo 9: AKKO 2 Batığında alınan örneklerden tespit edilen ağaç türleri (Liphschitz 2012:9).

Bu batıklarda bulunan ağaç türlerinin Türkiye'deki dağılımına bakıldığında ilginç detaylara ulaşılmıştır.

Ağaç Türleri	Türkiye'deki Yerel Dağılımı
<i>Pinus Brutia</i> (Kızılçam)	Anadolu dışı, Adalar
<i>Fagus Orientalis</i> (Doğu Kayını)	Kuzey Türkiye & Kuzey dağılımlı & Batı Anadolu
<i>Quercus Coccifera</i> (Kermes Meşesi)	Kuzey & Batı Anadolu, Güney Anadolu & Adalar
<i>Quercus Cerris</i> (Saçlı Meşe)	Kuzeydoğu & Doğu & Kuzeybatı Türkiye haricinde tüm Türkiye
<i>Quercus Petraea</i> (Sapsız Meşe)	Kuzeydoğu & Doğu & Kuzeybatı Türkiye haricinde tüm Türkiye
<i>Quercus Pubescens</i> (Tüylü Meşe)	Türkiye & Doğu & Batı Anadolu
<i>Ulmus Campestris</i> (Karaağaç)	Kuzeybatı & Kuzeydoğu Anadolu ve yakın çevresi
<i>Tamarix</i> (Ilgın Ağacı Türleri)	İzmir, Antalya

Tablo 10: Osmanlı Dönemi İsrail Batıklarından alınan örneklerden tespit edilen ağaç türlerinin Türkiye'deki dağılımı (Liphschitz 2012:9)

SONUÇ

Osmanlı Devleti gemi yapımında gemilerdeki bölümlere göre farklı ağaç türleri kullanmıştır. Ağaçların suya olan dayanıklılığı ve geminin statik dengesi ön plana tutularak ağaç türlerinden en uygun olanları seçilmiştir. Kazılardan ele geçen bulgulara göre de meşe ve çam türlerinin yoğun olarak tercih edildiği tespit edilmiştir. Özellikle omurga ve iskelet gibi geminin en önemli bölümlerinde bu iki farklı ağaç türünün kullanım yoğunluğu dikkat çekmektedir. Ancak bunun yanında yazılı kaynaklardan öğrenildiğine göre de karaağaç, kestane, ceviz, şimşir, ıhlamur ve çınar gibi ağaçların da kullanıldığı anlaşılmıştır. İsrail batıklarından öğrenildiği üzere, ağaçların genellikle Anadolu'nun kuzey bölgelerinden kesildiği görülmüştür. XVI. ve XVII. yüzyıllarda Kocaeli ve İznikmid Bölgesi'nden, Tablo 2'de de görüldüğü üzere XIX. yüzyılın sonunda Kastamonu ilinin kereste temini konusunda ilk sırada olduğu belirtilebilir. Kerestecilik mesleği yoğun gemi inşası nedeniyle en önemli iş kolu olarak varlığını sürdürmüştür. XIX. yüzyıl kayıtlarında İzmit Bölgesi'ne bakıldığında kerestecilik mesleği yapan esnafların en fazla kazanç sağlayan iş kolunda olduğu belirtilebilir. İzmit'te kerestecilik yaparak en fazla kazanç sağlayanların Ömerağa ve Tepecik mahallerinde olduğu görülmektedir. Tersane faaliyetlerinin kerestenin yoğun olduğu bölgelere yakın yerlerde yürütülmeye çalışıldığı söylenebilir. Bu gelenek Anadolu Selçuklu Dönemi'nden beri Osmanlı'da da devam etmiştir. Anadolu Selçuklu Döneminde kurulan Alanya ve Sinop tersaneleri buna en güzel örnektir. III. Selim Döneminde ise bu geleneğe bağlı olarak Sinop, Karadeniz Ereğlisi, Bartın, Amasra, Midilli, Rodos, Bodrum, Kıbrıs gibi yerlerde de tersaneler kurularak gemi inşa faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ayrıca en fazla kereste ihtiyacı İnşaat-ı Bahriye'de olmuştur. Bununla birlikte Ticaret-i Bahriye için kullanılan kereste miktarı da eklendiğinde neredeyse diğer üç dairede kullanılan kereste ihtiyacıyla miktar olarak yakın olduğu görülmektedir. Türklerin Anadolu'da tam anlamıyla varlık gösterdiği dönemlerden itibaren gemi inşasına önem verdikleri, Osmanlı'da XVI. yüzyılda ve Batılılaşma dönemlerinde artan gemi inşa faaliyetleriyle kereste ihtiyacının yüksek olduğu, belli merkezlerin bu anlamda ön plana çıktığı ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu:37, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi V, 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569), Özet-Transkripsiyon-İndeks III, Belge No:2605, Ankara, 1999
- Baytop Asuman, Türkiye’de Botanik Tarihi Araştırmaları, TÜBİTAK Yayınları Akademik Dizi, Ankara, Ekim 2004
- Bostan İdris, Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Âmire, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003
- Casson Lionel (Çev. Gürkan Engin), Antik Çağda Denizcilik ve Gemiler, Homer Kitapevi, İstanbul, 2002
- Gül Abdülkadir, Gökçen Salim, Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Ecebiler Meselesi, Cedit Neşriyat, Ankara, 2010
- Güran Tevfik, Osmanlı Devleti’nin İlk İstatistik Yıllığı 1897, Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 5, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, Temmuz 1997
- Güven Ali Murat (Ed.), İbn-i BATUTA Büyük Dünya Seyahatnamesi, Tuhfetü’n-Nüzzâr fî Garâibi’l-Emsar ve’l-Acâibi’l-Esfar, Eksiksiz Edisyon, Yeni Şafak Kültür Yayınları, İstanbul, 2005
- İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, Türkiye Alfabetik Köy Listesi
- Keskin Özkan, “Osmanlı Ormancılığında Kanunlaştırma Hareketleri ve Yabancı Uzmanların Bu Alandaki Etkileri”, Journal of the Faculty of Forestry, Istanbul University, 2010, 60 (1), s.5-13
- Labbe Matthew, “A Preliminary Reconstruction Of The Yassıada Sixteenth Century Ottoman Wreck”, Submitted to the of Graduate Studies of Texas A&M University in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts, Texas, May 2010
- Lipshchitz Nili, (Ed. Recep Efe, Munir Öztürk, Shahina Ghazanfar) “Dendroarchaeological Studies of Shipwrecks along the Mediterranean Coast of Israel”, Environment and Ecology in the Mediterranean Region, Chapter One, Cambridge Scholars Publishing, 2012
- Merçil Erdoğan (Ed. İdris Bostan, Salih Özbaran), Türk Denizcilik Tarihi-1, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2009
- Pekman Adnan (Çev.), STRABON Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII XIII-XIV), Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul, 1993
- Sakaoğlu Necdet, Akbayan Nuri, Osmanlı’da Zenaatten Sanata I. Cilt Esnaf ve Zenaatkârlar, Körfezbank Yayınları, İstanbul, 2009
- Tezel Hayati, Anadolu Türklerinin Deniz Tarihi, Cilt 1, Deniz Basımevi, 1973
- Ulugün F.Yavuz, Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi, İzmit Rotary Kulübü Kültür Yayınları, İzmit, 2009
- Ünal Ayhan Afsin, “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz, Ege Adaları) Ya da Kapdan Paşa Eyaleti”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 12, Kayseri, 2002, s.251-261
- Yazıcı Hikmet, “Ahşap Tekne Yapımında Kullanılan ve Doğal Olarak Eğri Büyümüş Kestane (Castanea sativa Mill.) Ağaçlarının Bazı Fiziksel ve Mekaniksel Özellikleri”, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Orman Endüstrisi Mühendisliği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak, Ocak 1998

Zorlu Tuncay, Innovation and Empire in Turkey: Sultan Selim III and the Modernisation of the Ottoman Navy, Tauris Academic Studies London&New York, 2008

Zorlu Tuncay (Ed. Ekrem Işın), “III. Selim ve Osmanlı Deniz Gücü”, Osmanlı Donanmasının Seyir Defteri Gemiler, Efsaneler, Denizciler, Pera Müzesi Yayınları, İstanbul, Mayıs 2009

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Alevi-Bektaşî Şiirinde Kuş Mitolojisi

Muhammet Fatih DEMİRDAĞ*

Özet

Alevilik ve Bektaşilik zengin bir kültür birikimine sahip yaşayan en önemli inanç sistemlerinde birdir. Kaynağını İslam öncesi Türk inançlarından ve İslamiyet'ten alan Alevilik ve Bektaşilik, kültürel yönden zenginliğini ve canlılığını edebiyattan günlük yaşama kadar birçok sahada varlığını sürdürmektedir. Bu çalışmada Alevi-Bektaşî şiiri üzerinden Alevi-Bektaşî inancında yer alan mitolojik kuş öğeleri incelenmiştir. Ayrıca çalışma Alevi Bektaşî şiirinin 20. yy. örnekleri üzerinde yapılmıştır.

Anahtar sözcükler: Alevi-Bektaşî, şiir, mitoloji, kuş.

Bird Mythology in Alevis-Bektashi Poetry

Abstract

Alevism and Bektashism are one of the most important belief systems that have a rich cultural accumulation. Alevism and Bektashism, which takes its source from pre-Islamic Turkic beliefs and Islam, continues its richness in culture and its presence in many scenes from literature to daily life. In this study, the mythological birds involved in the belief of Alevis-Bektash in Alevism-Bektashism. The study was based on the sample of twentieth century Alevi-Bektaşî poetry.

Keywords: Alevi -Bektashi, poems, mythology, bird.

* Arkeolog/Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı.
demirdagfatih06@gmail.com

GİRİŞ

İnsanlar eski çağlardan itibaren hayvanlarla etkileşim halinde olmuştur. Zira hayvanlar insan yaşamının önemli bir parçasıdır. Keza gündelik hayatta hayvanların etinden, sütünden, yününden ve gücünden yararlandığı gibi hayvanlardan büyü yapmada, tanrılara kurban olarak sunmada da yararlanılmıştır. Aynı zamanda onları evcilleştirmenin yanı sıra onlara ulvi bir anlam yükledikleri de görülmüştür. İnsanların kimi zaman hayvanların yırtıcılığı ve gücü ile korkuya kapıldıkları görülmüştür. Bundan mütevellit hayvanların üstün güçleri olduğuna dair bir inanış zihinlerde tasavvur olmuştur. Bu düşünce zamanla gelişmiş, bazı hayvanlar ilahlaştırılmıştır. Bazı hayvanlar tek başına tanrı akribütü kazansa da bazıları yarı insan yarı hayvan biçimde düşünülmüştür. Dolayısıyla inanç bağlamında totemleştirilmiş ve kültürel bir sembol haline dönüştürülmüştür.

Günümüzde hâlâ hayvanları tanrısal olarak algılayan toplulukların var olduğu bilinmektedir. Artık hayvanlara tapmayan toplumlarda ise geçmiş dönemlerden bazı izler kalmıştır. Bu bağlamda metamorfoz inancı gibi hayvanların şans ve şansızlık getirmesi gibi yaşayan inançların ilkel dönem inançlarının tezahürü olduğunu ifade edebiliriz.

Türk mitolojisinde de hayvanların önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Mamafih totem kabul edilmiş hayvanlar ve olağanüstülük yüklenen hayvanların oluşturduğu mitolojik kadro geniştir. Bu temel üzerine kurulmuş Alevi-Bektaşî inancında ise hayvanlara önemli bir yer verilmiştir. Şamanik dönemden kalma inançlar İslamiyet ile beraber geçirdiği değişimle kendine özgü inançlar meydana getirmiştir.¹ Bu çalışmada ele alınan hayvan türlerinden kuşlar; karga, turna ve anka ile sınırlandırılmıştır.

A. KARGA MİTOLOJİSİ

Kargaların ölümü akla getiren siyah renkleri, kötü şans getiren kuvvetli kalın sesleri; leş, artık yemekler veya çaldıkları mahsuller ile beslenmeleriyle kötü çağrışımlar yapan bir tür olduğu bilinmektedir. Bu sebeple kargaların sevilmeyen bir tür olduğunu ve genel olarak kötülükle/uğursuzlukla anıldığını ifade edebiliriz.

Karga çoğu toplumun mitolojisinde yer alan bir hayvandır. Keza Ohlmarks'a göre; "kaz, karga, baykuş, kuğu şamanın en çok suretine girdiği hayvanlardır" (Çoruhlu 2006: 157). Türk mitolojisinde ise kargaya başta olumlu bir anlama sahip daha sonra olumsuz anlam yüklenen bir şekilde rastlanmıştır. Zira yaratılış efsanesine göre "Tanrı Ülgen insan vücudunu yarattıktan sonra ona can vermek için Kara Han'a bir kuzgun² göndermiştir" (Uraz 1992: 156). Ayrıca Tufan efsanesine göre Tufan'dan sonra Uta-Napiştım³ suların çekilip çekilmediğini anlamak için önce bir güvercin, sonra bir kırlangıç, daha sonra da karga salıvermiştir (Uraz 1992: 156). Karga da gelmeyince Uta-Napiştım bir gemi inşa ederek beraberinde gelenlerle birlikte tufandan korunmak için yola çıkmıştır.

Karga ile ilgili anlatılan olumlu durumlardan biri de Kur'an'da yer alan bir hadisedir.⁴ Hz. Âdem'in oğullarından Kabil'in kardeşi Habil'i öldürdükten sonra biçare vaziyette beklediği bilinmektedir. Kardeşinin cesedini eve götüremeyeceğini bilir fakat cesedi ne yapacağı hakkında bir fikri yoktur. Onun bu çaresiz anında Allah bir kargayı görevlendirir. Habil'in önünde bir karga, ölen bir karga için toprağı eşeler ve ölü kargayı gömer. Bunu gören Kabil de kargayı taklit ederek kardeşini gömer. Dolayısıyla Kur'an'da anlatılan bu olayla karga insana bir nevi rehberlik yapmıştır. Bu bağlamda insanlık için çok önemli bir konuda insanların nasıl davranması gerektiğini, ölüleri nasıl muhafaza edeceklerini öğretmek için bir kargayı seçmesinin karganın mahiyetini arttırdığını ifade edebiliriz. Keza bu olay kargaya bakışın pozitif olması açısından önemli bir nedendir.

¹ Şamanizm'de hayvanların önemli fonksiyonlarının olduğu ifade edilmektedir. Şamanlar her türlü ruhla münasebet kurduğu gibi hayvanlarla da iletişim kurup onları etkileyebilmekteydiler. Hayvanlarla konuşan Şamanlar onlarla iş birliği içine girerlerdi. Şamanlara yardımcı olan hayvanlar bazı zamanlar da Şamanlar ile beden değiştirirler onlarla konuşur ve yardımcı olurlardı (Harner 2006: 98).

² Karga ile aynı familyadan olan kuzgun bazı anlatımlarda karga yerine ifade edilmiştir. Ayrıca kuzgunun isim olarak Anadolu'da kullanılmış olması olumlu kodlamanın örneklerinden biridir.

³ Gilgamiş Destanı'nda yer alan Tufan hadisesini yaşayan kişi, Hz. Nuh.

⁴ Kur'an'da Mâide suresinde geçer (27-32). Kardeşlerin adları verilmez; Âdem'in oğulları olarak bahsedilerek kardeşlik, aile içinden çıkarılıp genişletilir, ortaklaştırılır. Allah ile Kabil'in diyalogu söz konusu bile değildir. Kabil ile Habil arasında sözel bir atışma mevcuttur. Habil, Allah yasakladığı için kardeşine, ölümüne sebep olsa bile karşılık vermeyeceğini söyler ve kendi günahlarını da Kabil'in üstlenmesini, böylece bir zalim olarak ateşle yakılmasını diler. Allah, Habil öldürüldükten sonra kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermesi için Kabil'e yeri eşeleyen bir karga gönderir. Bunun üzerine Kabil, "Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olamadım ki, kardeşimin cesedini gömeyim" dedi ve ettiğine yananlardan oldu."

Zaman içerisinde karganın bu pozitif anlamının negatif bir hal aldığı görülmektedir. Bir inanışa göre kargalar Hz. Ali'nin mezarına pislemişlerdir. Çok yaygın bir hikâyeye göre ise Hz. Muhammed düşmanlarından kaçmak üzere bir mağaraya saklandığında, onu ilk fark eden, o zamanlar beyaz olan kargadır. Karga, Hz. Muhammed'i ele vermek için "Ğar! Ğar!" yani "Mağara Mağara" diye bağırır. Ancak onu anlamayan Hz. Muhammed'in düşmanları mağaraya bakmadan geçip gider. Hz. Muhammed de mağaradan çıkınca kargayı kara renge dönüştürerek onu lanetler. O günden sonra da karga işte bu "Ğar! Ğar!" şeklindeki hain ötüşünü tekrarlamak zorunda kalır (Sax 2006: 64). Bu sebeple çeşitli anlatımlarla karga rehberliği, haberciliği ve zekâsı ile oluşturduğu anlamı yitirir ve kötülüğü çağırıştırır. Öyle ki günümüze ulaşan ve kullanımı yaygın olan "Kılavuzu karga olanın burnu pislikten çıkmazmış" gibi atasözlerine, "leş kargası!" gibi deyimlerde karga sadece kötülünen, çirkin huylu bir hayvan olarak kabul edilir. Burada karga imajının olumludan olumsuzu dönüşmesinde onun renginin kara ve siyah olmasıyla, Türk kültüründe kara rengin kuzeyi, ölümü, kötülüğü, soğuğu vb. sembolize etmesinin de önemli olduğunu belirtmekte yarar vardır (Özbaş 2010: 62).

Alevi-Bektaşî inancında da karganın çağrışımlarının olumlu olmadığı görülmektedir. Zira karga kötü haber ile ilişkilendirilmiştir. Karganın bir yere gelmesi ardından kötü bir haber geleceğini düşündürmüştür. Bu bağlamda karga ya kötü haber getiren ya da bizatihi kötülüğü, belayı taşıyan bir hayvan olarak görülmüştür.

"Olgun insan boşa eylemez inat
Hakikat yolunda edelim sebat
Bak kara belaya, açmıştı kanat
Her an üstümüzde uçmakta kardeş" (Atalay 1996: 134)

Dörtlülüğü yorumlayacak olursak; âşık bu dörtlükte kâmil insanın boş yere inat etmemesi gerektiğini ve bu yüzden hakikat yolunda sebat etmek gerektiğini söyler. Keza kişinin yaşayacağı kötü imtihanlara karşı sabır göstermesi, sebatla bulunması gereklidir. Âşık burada dayanıklı olunması gerektiğini söylediği musibet ve belaları; "uçarak gelmekte olan kara bela" yani karga ile sembolize eder.

"Gerçeklerden çekinirsen kaçarsan
Yalancı ağyare kucak açarsan
Kel kargalar ile konar göçersen
Gerçekler yurduna konma bir daha" (Koçak 2004: 84)

Burada Âşığın "Hakikatten çekinip kaçarsan, hakikate yabancı uzak olan yalancılara kucak açarsan; kel kargalar ile konup göçersen, hakikat yurduna konma bir daha" anlamındaki bu dörtlüğünde kargaya yine olumsuz çağrışımla rastlanmaktadır. Ayrıca kötü insanlarla beraber olmak kargalarla beraber olmakla ilişkilendirilmiştir.

"Nazar kıldım şu illere
Gülleri solmuş da geçmiş
Hakikat bahçesine
Kargalar dolmuş da geçmiş" (Orhan 1999: 252)

Âşık viran olmuş şehri tasvir ederken burada kargaların oraya uğrayıp bir müddet kaldıklarını dile getirmektedir. İller diyerek bahsettiği hakikat bahçesidir. O da kişinin ruhunun masivadan arınıp, ilahi doğruları kendi doğruları sayan benliğidir. İşte bu hakikat bahçesine dolan kargalar orayı tarumar eyleyip gitmişlerdir. Burada kargalar insanı Hak'tan uzaklaştıran masivaya benzetilmiştir. Zira kargalarla dolu bir yerin tasavvurunun zihinde kara bir tabloyu, başka bir ifadeyle felaketi çağrıştırdığı belirtilmektedir. Âşık da kişinin gönlünün bu hale geldiğini dile getirir.

"Bu encüme basma zâhid-i bî-dîn
Kim zâg-ı siyâh sahn-ı gülistâne yakışmaz" (Gümüsoğlu 2008: 317)

Âşık bu beyitte "Ey dinsiz zahid, bu meclise girme; çünkü kargalar gül bahçesine yakışmaz" demektedir. Gül bahçesine yakıştırmadığı karganın görüntüsü, sesi ve ebatı buna sebep olsa da; karga gibi kötülüklerle beraber anılan bir hayvan, sükûtun ve huzurun tasavvuru gül bahçesinde düşünülmesi imkânsızdır. Dinsiz olarak kabul ettiği zahidin de o karga gibi âşık'ın olduğu meclise girmesi imkânsızdır.

Görüldüğü üzere mitolojide olumlu ve olumsuz anlam taşıyan hayvanlardan biri kargadır. Esasen karganın zekâsı ve yeteneği olumlu bir anlam teşkil etmiştir. Alevi-Bektaşî mitolojisinde ise kötülüğün, belanın bir

sembolü olmuştur. Aynı zamanda Alevi-Bektaşî şiirinde kötülüklerin ve kara haberin sinyalcisi olmasıyla da yer edinmiştir. Ayrıca karga ile bereketsizlik bir arada düşünülmüştür.

B. TURNA MİTOLOJİSİ

Turnaya birçok kültürde kutsal sayılan kuşlardan biri olarak rastlanmıştır. Genel olarak haberci kuşlardan sayılan turnanın uğur ve iyi haber getirdiğine inanılır.

Turnanın gerdanında ve başında bulunan tüyler “tel” olarak isimlendirilir. Telli turnalar uğur getirir. Telli turna şiirlerde, türkülerde, atasözlerinde, deyimlerde yer aldığı gibi; Anadolu insanının giyiminde ve kullandıkları birçok eşyada motif olarak da kullanılmıştır.

Turna, halk ananemize göre mübarek, akıllı, her hareketi doğru mukaddes bir kuştur. Bu sebeple uçuşları bir düzen ve sıra içinde olur. İnsanların yeryüzünde yaptıkları fena hareketlerden teessür duyarak zaman zaman yollarını şaşırırlar. Turnanın yolunu şaşırtmak ve onu havada tutmak günah sayılır” (Elçin 1997: 66).

Kültürümüzde ise mübarek olarak kabul edilen turnayı herhangi bir sebepten öldürenin başına bir felaket geleceğine dair bir inanış vardır. Belki de turnanın zarif görüntüsü, büyüklüğü mevsimlik kuşlardan olması onunla ilgili inanışların oluşmasına sebep olmuş olabilir. Bunun yanında Alevî ve Bektâşîler de ezelden ebede giden yolda, yoklukta varlığın sırrına ermiş olan turnayı eski Türk inanışının tesiri ile kendi prensipleri içinde değerlendirmişlerdir. Zira Bektâşîler’e göre turnalar ilâhî aşkla yola giden imân-ikrar sahibi canları, turna katarı da “Ayn-ı Cem’i” temsil etmeleri yönünden önemlidir. Ayrıca turna lâdini halk edebiyatımızda görüldüğü gibi Alevî ve Bektâşî şehrimizde de bir haber motifidir. Sesini de Hazreti Ali’den aldığı düşünülmektedir. Sevgiyi bülbülden, aşkı gülden, hikmeti arıdan alan erenler şevka turna ile ulaşmışlardır” (Elçin 1997: 72).

Turna donuna girme eski Türk inancında olduğu gibi İslamiyet’ten sonraki Türk inancında ve Alevi Bektaşî inancında da yer edinmiştir. Özellikle Şamanlar turna şekline girip uçmaktaydı. Yine Ahmet Yesevî’ nin çağrıldığı meclislere turna donuna girerek geldiğine inanılırdı. Alevi-Bektaşî inancında ise turnanın Hz. Ali’yi temsil ettiğine inanılır. Buna ilaveten Hacı Bektaş Veli de turna donuna girerdi (Melikoff 2009: 157).

“Güvendiğim dost köyüne
Dağlar girmiş aralanmış
Alkanı akmış tüyüne
Telli Turna'm yaralanmış” (Aktaş 2006: 205)

Âşık Daimi'nin “Sen Şah'ı Lokmana Benzersin” isminde türküsü;

“Gitme turnam gitme nerden gelirsin
Sen nazlı canana benzersin turnam
Her bakışta beni mecnun edersin
Sen kaşı kemana benzersin turnam
Turnam gökyüzünde pervane döner
Maşuk aşıkına badeler sunar
Aşar karlı dağı engine konar
Sen mâhitabana benzersin turnam
Üzülüdür deli gönlüm üzülü
Mah yüzüne çifte benler düzülü
Seni sevmeyenler haktan yüzülü
Abdal Pir Sultan'a benzersin turnam
Gitme turnam gitme nerden gelirsin
Sen nazlı canana benzersin turnam
Her bakışta beni mecnun edersin
Sen kaşı kemana benzersin turnam
Turnam gökyüzünde pervane döner
Maşuk âşıkına badeler sunar
Aşar karlı dağı engine konar
Sen mâhi tabana benzersin turnam
Daimi'yim aşkın sinemi yakar

Ah ile feryadım semaya çıkar
 Vuruldu sinemden kanlarım akar
 Sen Şah'ı Lokman'a benzersin turnam" (Orhan 1999: 115)

Bu türkü turna sembolü açısından karakteristiktir. Zira turna motifi don değiştirme motifi⁵ ile beraber karşımıza çıkmaktadır. Hz. Ali'nin turna donuna girdiğine inanılması inancı turnaya kutsal bir özellik kazandırmıştır. Aynı zamanda turna sadece Hz. Ali değil, Pir Sultan Abdal ve diğer önemli şahsiyetlerin de donuna girdiğine inanılan bir kuş olmuştur.

Sonuç olarak turnanın hüsn-i kabul görmesinin sadece Alevi-Bektaşî şiirlerinde ve türkülerinde değil; hayatın diğer alanlarında da karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda turna ismi verilmiş yer adları ve turna motifli işlemler bunlardan biridir. Ayrıca turnanın uğur getirmesi, koruyucu olduğuna inanılması ona karşı bir beklenti meydana getirmiştir. Buna binaen medet umulan pirlere gibi turnanın da yolu gözlenmiştir. Çünkü inanca göre turna hayrın habercisidir.

C. ANKA MİTOLOJİSİ

Türk mitolojisinde Tuğrul, İran mitolojisinde Simurg, Arap mitolojisinde Anka olarak geçen bu kuş diğer medeniyetlerin mitolojisinde de yer almıştır. Bu sebeple Anka ile ilgili birçok efsane türemiştir.

Anka kelimesi İbranice "anak" kelimesinden türemiştir. Anak, isim olarak gerdanlık, uzun boyunlu dev anlamlarına, fiil olarak ise gerdanlık takmak, boğmak, boğazı sıkamak anlamlarına gelir. Anka; uzun boyunlu, ismi olup cismi olmayan büyük bir kuştur. Simurg Zümrüdüanka adlarıyla da bilinir. Cennet kuşuna benzer yeşil bir kuş olduğu için bu ad verilmiştir. Bu adların dışında Anka, Semender, Devlet Kuşu, Phoenix, Tuğrul, Hümâ adlarıyla da bilinir. Bulunduğu yerdeki kuşları avlayarak batıya doğru uçtuğundan Anka-yı muğrib de denir (Özkırımlı 1987: 112). Uçtuğu zaman gökyüzünün karardığına ve uçarken gök gürültüsü veya sel sesine benzer ses çıkardığına inanılır. Tüpleri büyük ve göz kamaştırıcı bir güzelliğe sahiptir. Ayrıca zeki ve insan gibi düşünen bu kuşun üstün yetenekleri olduğuna inanılmaktadır. Bu sebeple Anka Hint mitolojisindeki Garuda⁶ gibi kuşlar padişahıdır.

Alevi-Bektaşî şiirinde yer alan Anka sembolizmi tasavvufi özelliğe sahiptir. Anka kuşu tasavvufta vahdeti simgeler. Anka'nın tasavvufi hüviyetini anlatan en önemli eser *Mantıku't-Tayr*'dir. Bu eserde Simurg⁷ ismiyle geçen Anka'nın özelliklerini anlatan geniş bir bölümün ardından hikâyeye geçilir. Hikâye ise kuşların Kaf dağındaki Simurg'a ulaşmak amacıyla çıktığı yolculuğu anlatmaktadır. Bu yolculuk tasavvufta yer alan makamları sembolize eder. Sonunda menzile ulaşan kuşlar onu göremezler; çünkü o Allah'tır ve onun varlığının tecellileri her yerdeyken onun kendisinin cismi yoktur. Amaç onun işaretleriyle hemhal olup, onda fena olmak ve beka bulmaktır. Bu sembolizmle anlaşıldığı üzere Anka Allah'tır ve bütün kuşların yani insanların tasavvuf yolcularının sultanıdır.

İranlı mutasavvıf Feridettin Muhammed Attar yapıtların bir bölümünde Hz. Ali'yi tanılaştırmıştır. *Bülbülname* adlı kitabında kuşların Kırklar olarak erenleri temsilen yaptıkları bir yolculuğu anlatır. Bu yolculuk sonunda Tanrı'nın, ilahi gücün önüne varırlar" (Alkan 2005: 101).

⁵ Don değiştirme motifi halk anlatılarında özellikle halk masallarında, gerçek yaşamın aksine ruhun teslimiyetini amaçlamaz. Bilakis simgesel ölümü yaşayan masal kahramanına geriye dönüş imkânı sağlar. Bu geçiş aşaması yani belli bir süre başka "dona girme" durumu hayvan veya kuş donuna girmiş şehzade ve peri kızları için aynı zamanda "korunma" evresidir; *Vilayetname-i Hacı Bektaş Veli*' de Hacı Bektaş Veli'nin güvercin donunda Anadolu'ya geldiği anlatılır. Pir Sultan Abdal Kaygusuz Abdal gibi Alevi- Bektaşî inancında önemli yere sahip olan isimlerin de don değiştirdiğine inanılır (Gülbaş 2009: 132).

⁶ Hint mitolojisine göre Garuda Tanrı Vishnu'nun taşıdır ve bu özelliğinden dolayı Vishnu onu ölümsüz ve seçkin hâle getirir. Ayrıca Garuda yılanların amansız düşmanıdır ve yılan zehrine karşı sihirli bir güce sahiptir (Funk-Wagnalls 1972: 441-442).

⁷ Arapçada Anka, Farsça'da Simurg adı verilen Türkçede ise bu iki isimle ya da bu iki ismin birleşmesinden meydana gelen Zümrüdüanka (Simurg u Anka) adıyla anılan, İslâm tasavvuf ve sanatında da önemli yer tutan efsanevi kuş, benzer nitelikteki başka kuşlarla karıştırılmıştır. Kaynaklarda Türk edebiyatına Simurg efsanesinin bir motif olarak İran edebiyatından geçtiği söylenmekle birlikte bunun pek doğru olmadığı da belirtilmektedir. Türk kavimlerinin folklorunda, destan ve masallarında uzun bir epizot olarak önemli bir yer tutan Simurg'un İslâm'dan önceki Türk kavimleri arasında da yayıldığı tahmin edilmektedir. İslâm İran edebiyatının eski Türk masallarındaki Tuğrul, Alp Kara Kuş vb. adlı kuşun yerine Simurg'u koymuş olabileceği de öne sürülmektedir (İnan 1987: 350-352).

“Ey va’iz sen bize va’z edemezsin
Çünkü her bir ilmin deryâsıyuz biz
Bizim yurdumuza hiç gidemezsin
Hakikat kâfının ankâsıyuz biz” (Gümüšoğlu 2008:311)

Harâbî bu dörtlüğünde vaize seslenir. Vaiz ile inancını şekilden ibaret kabul eden zahidi işaret etmektedir. Onun kendi yurduna gelemeyeceğini söyler. Çünkü “her bir ilmin deryasıyuz biz” diyerek vahdeti kasteder. Allah’ın ilmi dünyada tecelli etmiştir, insanlar her birini ayrı ayrı bilseler de hepsi aslında bütündür ve birdir. Anka’nın vahdeti sembolizminden yararlandığı bu ifadelerin son mısraında “Hakikat kâfının ankâsıyuz biz” der. Kafdağı kişinin ulaşması gereken menzildir ve parçaların bütün olduğu yer orasıdır.

“Terkeyle benliği irfana karış
Neylersin benliği kulluğa çalış
Cahil kâmil ile edemez yarış
Serçe kuşu Anka ile eş olmaz” (Gül 1984: 132)

Kişi tasavvuf yolculuğuna çıktığında nihayeti benlikten vazgeçmektedir. Zira benlikten vazgeçince kulluğun makamlarına ulaşılır. Sıdkî Baba burada serçe kuşu ile Anka denk olamaz demekle; bu yollardan geçmemiş yahut geçmekte olan ile menzile varmış olanın bir olamayacağını dile getirmiştir.

Yukarıdaki ifadelerle Anka diğer medeniyetlerde olduğu gibi Türk kültüründe de yer edinmiş mitolojik bir kuştur. Mensur eserlerde olduğu gibi manzum eserlerde de sıkça karşımıza çıkmaktadır. Buna ilaveten Anka’nın mitolojik öyküsü zamanla tasavvufi bir yorum da kazanmıştır. Özellikle Alevi-Bektaşî şiirinde Anka’nın tasavvufi yorumu ile daha çok karşılaşmıştır. Ayrıca Anka’nın sahip olduğu olağanüstülükler ve onunla beraber anılan mitolojik bir dağ olan Kafdağı da Alevi-Bektaşî şiirinde bu yönüyle yer almıştır.

SONUÇ

Alevi-Bektaşî şiirinde yer verilen mitolojik kuşlara Türk mitolojisi ile paralel anlamlar atfedildiği görülmektedir. Ancak bazı kuşlara sadece Alevi-Bektaşî inancına has anlamlar atfedilmiştir. Bu bağlamda Anka ve kargaya, Türk mitolojisi ile aynı doğrultuda anlamlar yüklediği göze çarpmaktadır. Turnaya ise Türk mitolojisinde sahip olduğu anlamların dışında Alevi-Bektaşî mitolojisinde özel anlamlar yüklediği belirtilmiştir. Bu hayvana başlı başına yer verildiği gibi don değiştirme motifiyle de beraber kullanımı sık olmuştur. Keza don değiştirmenin (metamorfoz) üstün ve kutsal kişilerin sahip olduğu özellikler olarak görüldüğünü ifade edebiliriz.

KAYNAKÇA

Aktaş, İhsan. (2006). *Anadolu’yu Kucaklayan Ozan Mahzuni Şerif*, Baran Ofset, Ankara.

Alkan, Erdoğan. (2005). *Sayılar ve Hayvanlar Simgeleriyle Alevi Mitolojisi*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Atalay, Adil Ali. (1996). *Âşık İbreti-İlme Değer Verdim*, Can Yayınları, İstanbul.

Çoruhlu, Yaşar. (2006). *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.

Elçin, Şükrü. (1997). *Halk Edebiyatı Araştırmaları*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Funk-Wagnall. (1972). *Standard Dictionary of Folklore Mythology and Legend*, New York.

Gülbaş, Ali Ekber. (2009). *Aşk ve Gurbet IV*, Can Yayınları, İstanbul.

Gül, Muhsin. (1984). *Sıdkî Baba-Hayatı ve Şiirleri*, Kadioğlu Matbaası, Ankara.

Gümüšoğlu, Dursun. (2008). *Harabi Divanı*, Can Yayınları, İstanbul 2008.

Harner, Michael. (2006). *Şamanın Yolu*, Butik Yayınları, İstanbul.

İnan, Abdulkadir. (1987). "Türk Folklorunda Simurg ve Garuda", *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Bas. Ankara.

Koçak, Ahmet. (2004). *Yirminci Yüzyılın İnsanlarıyız*, Alev Yayınları, İstanbul.

Orhan, Yedigâr Aydın. (1999). *Âşık Daimi-Hayatı ve Eserleri*, Can Yayınları, İstanbul.

Özbaş, Mustafa. (2010). "Kurtarıcı Kargadan Burnu Pislikten Çıkmayan Kargaya: Türk Halk Anlatılarında Karganın Dönüşümü", *Millî Folklor*, Sayı. 88, Ankara.

Özkırımlı, Atilla. (1987). *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi "Anka" mad.*, C. 1, Cem Yayınevi, İstanbul.

Sax, Boria. (2006). *Toplumun Aynasında Karga*, (çev. Banu Büyükal), Kitap Yayınevi, İstanbul.

Uraz, Murat. (1992). *Türk Mitolojisi*, Mitolojya Yayınları, İstanbul.

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Bosnalı Atfî Ahmed Efendinin Şerh-i Tuhfe'si ve Şerh Metodu

Hasan EKİCİ*

Özet

Manzum sözlükler, sibyan mekteplerinde dil öğretimine yardımcı olması amacıyla yazılmış eserlerdir. Bu sözlükler, özellikle 5-10 yaşlarındaki çocuklara Farsça ve Arapça öğretiminde kullanılmıştır. Manzum sözlükler, hacim bakımından küçük olmalarına rağmen muhteva açısından zengin içeriğe sahiptir. Manzum sözlüklerde sadece dil öğretilmez, örneğin edebî sanatlar, aruz ve taktî gibi konularda da öğretici bilgiler verilir. Anadolu sahasındaki manzum sözlükler yazılış tarzı olarak genellikle Türkçe-Farsça, Türkçe-Arapça şeklinde iki dilli olarak kaleme alınmışlardır. Fakat kimi zaman Türkçe-Farsça-Arapça şeklinde üç dille de yazılmışlardır. Manzum sözlükler arasında en çok dikkat çeken eser, Şâhidî İbrahim Dede'nin Tuhfe-i Şâhidî adlı eseridir. Tuhfe-i Şâhidî, Mesnevî'deki anlaşılması güç kelimeleri açıklamak amacıyla yazılmıştır. Manzum sözlük şerhleri ise ihtiyaca binaen kelimelerin doğru harekelenişi, edebî sanatlar, aruz bahirleri, vezinler ve taktî hakkında ayrıntılı bilgiler vermek amacıyla kaleme alınmıştır. Klasik Türk edebiyatı sahasında manzum sözlük ve manzum sözlük şerhleri üzerine yapılan çalışmalar son yıllarda artmakla birlikte özellikle manzum sözlük şerhleri ile ilgili hâlâ keşfedilmeyi bekleyen yüzlerce eser vardır.

Bu çalışmada manzum sözlükler hakkında bilgi verilecek ve onlara yapılan şerhlerin öneminden bahsedilecektir. Manzum sözlük şerhlerinden biri olan 18. yüzyıl şârihlerinden Bosnalı Atfî'nin Şerh-i Tuhfe adlı eseri tanıtılacak ve şerh metodu hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Manzum sözlük, şerh, Şerh-i Tuhfe, Bosnalı Atfî Ahmed Efendi

Bosnian Atfî Ahmed Efendi's Şerh-ı Tuhfe and His Commentary Method

Abstract

Verse dictionaries were written to contribute language teaching at Sibyan schools (primary schools). Such works were used especially in teaching Persian and Arabic languages to children around 5-10 years old. These works were rather short but their contents were varied. Not only language but also literary arts, prosody and taktî- name of syllables as long and short- were taught by means of these verse dictionaries. Verse dictionaries written in Anatolian area were bilingual written in Turkish-Persian, Turkish-Arabic and also in Turkish-Persian-Arabian. At times they were written in Turkish-Persian-Arabic languages. The most striking work among verse dictionaries is Şahidî İbrahim Dede's Tuhfe-i Şahidî. Tuhfe-i Şahidî was written to explain the words which are difficult to understand in Mesnevi. Commentaries of verse dictionaries were written to give detailed information about pronouncing words correctly, prosody bahirs, rhythms and taktis as a need. In Classical Turkish literature, studies on commentaries of verse dictionaries and verse dictionaries have increased in recent years. However; there are hundreds of works to be discovered especially about commentaries of verse dictionaries.

In this study, information will be given about verse dictionaries and importance of commentaries of them will be presented. The 18th century poet, Bosnian Atfî Ahmed Efendi's Şerh-i Tuhfe-i Şahidî, one of the commentaries of verse dictionaries, will be introduced and information will be given about his commentary method.

Key Words: Verse dictionary, commentary, Şerh-i Tuhfe, Bosnian Atfî Ahmed Efendi

* Dr., Öğretmen, Ertuğrul Gazi Anadolu Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı, hasanekici0202@gmail.com.

GİRİŞ

Manzum sözlükler, “sıbyân” veya “mübtedî” olarak tabir edilen okula yeni başlamış çocuklara dil öğretmek amacıyla yazılan eserlerdir. Bu eserler, çok miktarda kelime ezberletmek amacıyla medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Manzum sözlüklerde bazı gramer kurallarının öğretilmesi, edebî sanatların kavratılması, aruz ve vezin bilgilerinin sunulması da amaçlanmıştır. Te'lifi “fenn-i hatîr” olan bu sözlükler, “hacmi küçük, faydası çok ve ezberi kolay” eserler olarak nitelendirilmiştir (Öz 1999: 5).

Osmanlı eğitim sisteminde bazı müellifler, şiir yoluyla kelime ezberlemeyi kolaylaştırmak amacıyla manzum sözlükler yazmışlardır. Bu müelliflerden biri de Ahmed er-Rûmî'dir. *Subha-i Sıbyân* adlı eserin müellifi Ahmed er-Rûmî, lügat ilminin önemli bir iş olduğunu, şiir yoluyla kelimelerin daha kolay ezberletildiğini belirtir:

İlm-i lügat emr-i mühim olmağın

Hıfzını teshîl için ehl-i yakîn

Nazmîle bir nice lügat yazdılar

Sîlk-i me'ânide nice dürer dizdiler (Duru vd. 2014: 1-2)

Mustafa bin Osman Keskin, *Manzume-i Keskin* adlı eserinde manzum lügatların ilmin anahtarı olduğu, ahmak, budala insanları zeki ettiğini belirtir:

Lügat oldı çü her 'ilmin kilîdi

Lügat 'ilmi zekî eyler belîdi (Kılıç, 2009: 37).

Farsça-Türkçe manzum sözlük yazma geleneğinin son halkası olan *Tuhfe-i Remzî* müellifi Ahmed Remzî, manzum sözlüklerin hıfzının kolay olduğunu belirtir:

Tıfl-ı nâzım al, oku hıfzı kolay

Çalışırsan hele sürmez bir ay 28 (Kartal 2003: 54)

Türk edebiyatında çok sayıda manzum sözlük yazılmıştır.¹ Manzum sözlükler dört başlıkta sınıflandırılabilir: Farsça-Türkçe manzum sözlükler, Arapça-Türkçe manzum sözlükler, Farsça-Arapça-Türkçe manzum sözlükler ve Arapça ve Farsça dışındaki dillerde yazılan manzum sözlükler.

Manzum sözlükler, genellikle mesnevî nazım şekliyle yazılmış, mukaddime, sözlük kısmı ve hâtime bölümlerinden oluşmuştur. Mukaddime kısımlarında klasik tertibe uygun olarak hamdele ve salvele bulunur.

¹ Manzum sözlükler ve üzerine yapılan çalışmalar hakkında bkz. Ahmet Hilmi İmamoğlu (1993), *Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler ve Şâhidî'nin Sözlüğü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Erzurum; Yusuf Öz (2010), *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, TDK Yayınları, Ankara; Atabey Kılıç (2009), *Manzume-i Keskin, Türkçe-Arapça-Farsça Manzum Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara; Ahmet Kartal (2003), *Tuhfe-i Remzî*, Akçağ Yayınları, Ankara; Perihan Ölker (2015), *Manzum Sözlük Geleneği ve Mahmûdiyye (Arapça-Türkçe Manzum Sözlük)*, Palet Yayınları, Konya; Ahmet Tanyıldız (2013), *Tuhfe-yi Lutfî (Türkçe-Farsça Manzum Sözlük)*, Akademik Kitaplar, İstanbul, Bahir Selçuk, M. Algül (2015). *Çocuklar İçin Yazılan Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Dürrî'nin Güher-Rîz'i*, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature. 1(2): 133-164. Mehmet Akif Gözitok (2016), *Çelebizâde Ali İlmî, Nazm-ı Bedî'* (Farsça-Türkçe Manzum Sözlük), Mim Yayınları, Erzurum.

Sebeb-i te'lif kısmında müellif, eseri hangi sebep ve amaçla yazdığını belirtir, eserin ismini verir. Ayrıca Farsça ve Arapça öğrenmenin gerekliliğinden bahseder. Asıl sözlük kısmı ise kıtalardan oluşur. Manzum sözlüklerde kullanılan vezinler, genellikle müellifler tarafından her kıtanın sonunda tekrarlanır (Kılıç 2009: 17).

Manzum sözlükler zamanla ihtiyaca cevap veremeyince manzum sözlük şerhleri yazılmıştır. Manzum sözlük müelliflerinin beyitlerde verdiği bilgiler, bu sözlüklere yapılan şerhlerde ayrıntılı bir şekilde açıklanmış, öncelikle kelimelerin doğru harekelenişi verilmiş, kelimelerin ilk anlamıyla beraber diğer anlamları da ele alınmıştır. Ayrıca manzum sözlük şerhleri aruz ve gramer eğitiminde esas alınan temel kitaplar arasında yer almıştır (Tanyıldız 2013: 17). Şârihler, bilgi ve becerilerine göre kelimeleri şerh ederken dönemin sosyokültürel özellikleri hakkında da bilgiler vermiştir. Klasik Türk edebiyatında en çok şerh edilen sözlüklerin başında Şâhidî İbrahim Dede'nin *Tuhfe-i Şâhidî* adlı eseri gelmektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda *Tuhfe-i Şâhidî* dışında şu ana kadar tespit edilen manzum sözlük şerhleri şunlardır: *Şerh-i Tuhfe-i Vehbî*, *Şerh-i Lügat-ı Bahrül-Garâib*, *Şerh-i Lügat-ı Ferišteoğlu*, *Şerh-i Sübha-i Sıbyân*, *Şerh-i Nazmü'l-Cevher el-Müsemmâ be-İzz-i Zafer*, *Şerh-i Nazmü'l-Le'âl*, *Şerh-i Nisabü's-Sıbyân*, *Şerh-i Se-Zebân*, *Şerh-i Nuhbe-i Vehbî*, *Şerh-i Manzûmetü'l-Lüga*.

Tuhfe-i Şâhidî, Mevlevî şeyhlerinden Şâhidî mahlasıyla bilinen İbrahim Dede'nin (öl. 1550) Farsça-Türkçe manzum sözlüğüdür. Kronolojik sıraya göre türünün dördüncü örneği olan *Tuhfe*, H. 921/ M. 1515 yılında nazmedilmiştir (Öz 1993: 23). Eserde, *Mesnevî-i Ma'nevî*'yi okuyanlara yardımcı olmak maksadıyla, *Mesnevî*'de geçen bazı nâdir Farsça kelimeler derlenmiştir. Hüsâm b. Hüseyin el-Konevî tarafından nazmedilen *Tuhfe-i Hüsâm* adlı sözlüğe nazire olarak yazılmıştır. *Tuhfe-i Şâhidî*, bir mukaddime, 27 kıt'a ve bir hâtimeden oluşmakta olup 455 beyittir (Kartal 2003: 27). Manzum sözlük şerhleri arasında en çok rağbet edilen *Tuhfe-i Şâhidî*'dir. Bu sözlüğe yazılan şerhler, Yusuf Öz'ün (1999: 31-111) *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri* adlı çalışmasından hareketle tablo şeklinde verilmiştir:

Tablo 1: *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*

Sıra No	Eserin Adı	Müellifi	Te'lif Tarihi (H./M.)
1.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî	Südf-i Bosnavî	1006/1598'den önce
2.	Ta'rîbu Tuhfeti'ş-Şâhidî	Abdulkadir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâdî	1050-78/1640-67
3.	Er-Risâle 'ale'ş-Şâhidî	Kara İbrahim Efendi	1071/1661'den sonra
4.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî	Abdulkadir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâdî	1078/1667
5.	Tuhfetü'l- Mülûk	Abdurrahman b. Abdullah-i Kuddusî	1093/1682
6.	Tezkiretü'l-Müntehâ ve İfâdetü'l-Mübtedî	Ahmed b. Mehmed Selâmî İbn Ağrıboz	1105/1695
7.	Dâ'iretü'l-İhtisâr ve't-Ta'lîl 'ale'l-İksâr ve't-Tatvîl	İbrahim b. Süleyman el-Ezherî el-Ensârî	1114/1703
8.	Şerh-i Tuhfe	Atfî Ahmed-i Bosnavî	1123/1711
9.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî	İbrahim Vahdî Efendi	1123/1711
10.	Şerhu Tuhfe-i Şâhidî	İbrahim b. Süleyman el-Ezherî el-Ensârî	1130/1717
11.	Tuhfe-i Mîr	Pîrî Paşa-zâde Cemâlî Mehmed b. Abdalbâkî	1131/1719
12.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî	Hüseyin (Nurî) el-Keşfî el-Karahisarî eş-Şarkî	1134/1722'den önce
13.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî	Akovalı-zâde Hatem Ahmed	1143/1730-1
14.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî	Ali Gürcî Bektaşî	1143-1153/1731-1740 arası

15.	Feyzül-Hadî fî Hallî Müşkikati Şâhidî	Mehmed İsmet b. İbrahim	1153/1740
16.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî	Mustafa İbn Mirza	1153/1740
17.	Şerhu Tuhfetü'ş- Şâhidî	İbrahim b. Süleyman el-Ezherî el-Ensarî	1159/1746
18.	Gülşen-i Şâhidî	Mustafa İsmâuddîn b. Abdullah	1163/1750
19.	Tuhfetü'l-Vüzerâ	Şahin-zâde Ali Dilkesîr el-Mar'aşî	1173/1759
20.	Tuhfe-i Taksîrî	Ali Ruhavî	1174/1761
21.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî	Nâdîde Ahmed Hafız	1176/1763
22.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî	Muhammed Necib	1195/1781
23.	Et-Tuhfetü'l-Hicâbiye 'ale't-Tuhfetü'ş-Şâhidîye	Yorgancı-zâde Ali Hicâbî	1225/1810
24.	Müzîlü'l-Hafâ	Mehmed Murad en-Nakşibendî	1255/1839
Müellifi Bilinmeyen Şerhler			
25.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî		1121/1709
26.	Celâl-i Tuhfe-i Şâhidî		1122/1710 ya da önce
27.	Sürûr 'ale'ş-Şâhidî		1157/1744 ya da önce
28.	Şerh-i Şâhidî		1200/1786
29.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî		XIX. yüzyılın ikinci yarısı
30.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî		1269/1853
Nüshası Görülmeyen Şerhler			
31.	Hulle-i Manzume	Mustafa b. Yusuf b. Murad el-Mostarî el-Bosnavî	1110/1698-99
32.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî ve Tercüman-i Lüğat-ı Şâhidî	Karadenizli Ahmed Efendi	1111/1700
33.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî	Zeki Ali Efendi	1123/1711'den önce
34.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî	Fa'iz Efendi	1123/1711'den önce
35.		Ebî İshak İbrahim b. Abdullah	
36.		Hayatî Ahmed-i Elbistanî	
37.		Penbe-zâde Erzen er-Rûmî	
38.		Ahmed b. Şa'ban en-Neccâr el-'Utâbî	
39.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî	Mehmed Muslu	
Alfabetik Tertipleri			
40.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî	Şeyh Ahmed el-Mevlevî	1617-1663 arası
41.	Tuhfe-i İzzetî Berâ-yi Tefrîk-i Lügat-ı Şâhidî ve Ta'rib-i Şâhidî	İzzet-i Tokadî	1206/1792
42.	Kâşifü'l-Ezkiyâ	Mehmed Sa'id İbn Yusuf Efendi	
43.	Muhavvel	Hac Torun Salih Efendi	1247/1832
Bahir ve Vezinlerin İzahı İçin Yazılanlar			
44.	Miftâh-ı Kavâ'id-i Tuhfe	Atfî Ahmed-i Bosnavî	1123/1710 ya da sonrası
45.	Risâle fî-Beyânî Vechi Tesmiyeti Buhûr-i Tuhfetü'ş-Şâhidî	Ali Ferdî b. Mustafa el-Kayserî	XII./XVIII. yüzyıl
46.	Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî	Abdurrahman b. Ali el-Kozanî el-Hakî el-Aynî	XII./XVIII. yüzyıl ortaları
47.	Feyzî-i Üsküdarî		18. yüzyıl
48.	Buhûr ve Evzân-ı Tuhfe-i Şâhidî		H. XII. yüzyıl
49.	Taktî'i Tuhfe-i Şâhidî	Derviş Fedâî	XII./XVIII. yüzyıl sonları

Tuhfe-i Şâhidî'nin Tercümeleri

1. Brian Braxton
2. El-Hac Musa eş-Şerefi b. El-Hac Hasan el-Abbasi
3. Solomon Negri
4. Ta'ribu's Şâhidî
5. Şerh-i Ta'ribu's Şâhidî

6. Yanyalı Mehmed Es'ad b. Ali

Tuhfe-i Şâhidî'nin Nazire ve Tazminleri

1. Tazmîn-i Tuhfe-i Şâhidî	Ömer Kusûrî (H. 1126/ M. 1714)
2. Nazîre-i Tuhfe-i Şâhidî	Abdurrahman el-Halvetî (H. 1182/ M. 1768)
3. Manzume-i Keskin	Mustafa Keskin b. Osman (H. 1171/M. 1758)
4. Tuhfe-i Fedâî	Fedâî Mehmed-i Ayntâbî (H. 1044/ M. 1634)
5. Müfîdü'l-Müstefidîn	.....(H. 1053/M. 1643)
6. Nazm-ı Ferâ'id	Hafız Mecîd-zâde-i Ayntâbî (H. 1109/M. 1697-8) ²

Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri ile ilgili şu ana kadar yapılan çalışmalar şunlardır:

1. Zehra Gümüş, (2006). *Pîrî Pâşâ-zâde Cemâlî Mehmed b. Abdülbâkî, Tuhfe-i Mîr (Tuhfe-i Şâhidî Şerhi)*. Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
2. Serap Yavaş (2013). *Nâdîde Ahmed Efendi, Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
3. Şeyma Nur Zararsız (2015). *Tuhfetü'l-Mülûk (Tuhfe-i Şâhidî Şerhi, (İnceleme -Tenkitli-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
4. Muhammet Kaya (2016), *Akovaî-zâde Hâtem Ahmed b. Osmân, Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, Kayseri: Gece Kitaplığı Yayınları.
5. İlham Köse (2017). *Bosnalı Sûdî'nin Tuhfe-i Şâhidî Şerhi, (İnceleme-Çeviriyazılı Metin)*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
6. Hasan Ekici (2017). *Bosnalı Atfî Ahmed Efendi'nin Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî'si (İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin)*, Doktora Tezi. Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi.

İki kısımdan oluşan bu çalışmada, Bosnalı Ahmed Atfî Efendi'nin *Şerh-i Tuhfe*'si ele alınmıştır. İlk kısımda eserin adı, yazılış tarihi, yazılış sebebi, muhtevası ve nüshalarıyla ilgili bilgiler verilerek *Şerh-i Tuhfe* tanıtılmaya çalışılmıştır. İkinci kısımda ise *Şerh-i Tuhfe*'deki şerh metodu ele alınmıştır. *Şerh-i Tuhfe*'den yapılan alıntılar doktora tezimizden (Ekici, 2017) yapılmıştır. Sayfa ya da varak/kit'a ve beyit numaraları alıntılardan sonra ayrıç içinde verilmiştir.

² Klasik Türk edebiyatında yazılmış *Tuhfe-i Şâhidî* şerhleri, tercüme, nazîre ve tazminleri hakkında daha ayrıntılı bilgiler için bkz. Yusuf Öz, "*Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*" Selçuk Üniversitesi Yayınları. Konya, 1999.

BOSNALI ATFÎ AHMED EFENDİ

18. yüzyıl şair ve şârihlerinden olan Atfî Ahmed Efendi, Bosnalıdır. Kaynaklarda şârihin hayatına dair yeterli bilgi mevcut değildir. Doğum ve vefat tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. *Şerh-i Tuhfe*'nin te'lif tarihi olan 1711'den hareketle, Atfî'nin 17. yy'ın ikinci yarısı ile 18. yy'ın ilk yarısında yaşadığı söylenebilir. Konya İl Halk Kütüphanesindeki nüshanın der-kenârında “*Şerh târîhi H. 1123 ya'nî Üçüncü Sultân Ahmed zamanıdır.*” bilgisi yer almaktadır. (Ekici 2017: 24). *Şerh-i Tuhfe*'nin hâtime bölümünde yer alan beyitte şârihin sıbyân mekteplerinde ders okuttuğu anlaşılmaktadır:

Pes andan sonra iy pâkîze-gevher
Okudurum luğât etfâle ezber (E. 264b, B.9)

Müellifin Farsça ve Arapçaya hâkim olduğu hâtime bölümünde yer alan aşağıdaki beyitten anlaşılmaktadır:

Luğât-ı Fârsî'i çok tetebbu'
İdüp kıldum nice dürlü temettu' (E. 264b, B.10)

Mürâdif eyledüm Tâzî luğatlar
Ki olmaya ma'ânîde galatlar (E. 265a, B.23)

Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum Eserler bölümü numara 663'te Atfî'nin birçok gazeli ile Dimetoka'da Hâşimî İsmail Ağa'ya yazıp gönderdiği bir mektubun sûreti bulunmaktadır.

İsmail Belîğ, *Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr* adlı eserinde, şiirlerinde Atfî mahlasını kullanan müellifin üç beyitlik bir gazeline yer vermiştir:

Fe'ilâtün/Fe'ilâtün/Fe'ilâtün/Fe'ilün

Sanmanuz meygedede sâğar-ı sahbâ çekerüz
Def'ine renc-i ğamun şîşe-i mînâ çekerüz

Bî-sebeb sanma bizüm âh-ı şerer-rîzümizi
Düşmenin kasdına şemşîr-i mücellâ çekerüz

Atfîyâ kilik-i güher-pâşumuz oldukca ele
Rişte-i nazmûmuza lü'lü'-i lâlâ çekerüz

Sadettin Nüzhet (1936: 561), *Türk Şairleri* adlı eserinde Atfî'nin bir gazeline yer vermiştir:

Mef'ûlü/Fâ'ilâtü/Mefâ'ilü/Fâ'ilün

İy dâğ-ı aşkı sîneye pinhân koyup giden
Kânûn-ı dilde âteş-i hırmân koyup giden

İy girye-senc-i nâle-i fûrkat iden beni
İy hem-nişîn-i külbe-i ahzân koyup giden

Ölsem de derd-i hecr ile olmaz devâ-resim
Bu tengnâ-yı mihnete şâyân koyup giden

*Bir reh-neverd-i cevri ü cefâ-pîşedür beni
Sahrâ-yı gamda hem-dem-i hicrân koyup giden*

*Kılmaz mı dest-i lutf ile ma'mûr aceb yine
Bu hâne-i derûnumı vîrân koyup giden*

*Hayfâ ki la'l-i nâbını bir kerre sunmadı
Ser-şâr-ı câm-ı aşk ile hayrân koyup giden*

*Bir nev-hırâm-ı arsa-i nahvet-perestdir
Atfî-i zârı bî-ser ü sâmân koyup giden*

Bu gazellere ve Millet Kütüphanesi 663 numaralı mecmuada Atfî'ye ait diğer şiirlere bakıldığında beyitlerde aşkın terennümü ve sevgilinin tasviri konusunda sanat ve estetiğin ön planda olduğu görülmektedir. Atfî'nin şu ana kadar tespit edilebilen beş eseri vardır: *Miftâh-ı Kavâ'id-i Tuhfe*, *Hulâsa-i İ'mâli'l-Mu'addil*, *Mukantarât Risâlesi*, *Ceyb-i Âfâk Risâlesi*, *Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî*'dir (Ekici 2017: 26).

1. ŞERH-İ TUHFİ

1.1. Adı ve Yazılış Tarihi

Atfî Ahmed Efendi, mukaddime kısmında eserin isminin *Şerh-i Tuhfe* olduğunu belirtmektedir:

*... hezâr i' tizârdan sonra şad hezâr ibrâm u içdâmı ile 'alâ kadri'l-ımkân taşhîh-i lugât u tebyîn-i me'ânî vü keşîrû'l-berekâtını vâzîh tarîk üzere ki mübtedilere fehmi âsân ola bizâ'a-i kalil ile birkaç varak tesvîdine şürû' olup **Şerh-i Tuhfe** ismiyle mevsüm kıldı (E. 3a).*

Ayrıca, hâtime bölümünde geçen şu beyitte eserin adının *Şerh-i Tuhfe* olduğu anlaşılmaktadır:

*Çü buldı hayr ile bu nüşâ itmâm
Didüm ben **Şerh-i Tuhfe**'dür buña nâm (E. 265a, B. 25)*

Şerh-i Tuhfe, H. 1123/ M. 1710 tarihinde te'lif edilmiştir. Müellif, eserin sonuna yazdığı "Kit'a Berâ-yı Şerh Şoden-i Şâhidî" başlıklı kıt'anın son mısrasıyla tarih düşürmüştür:

Mefâ'ilün/Mefâ'ilün/Fe'ülün

*Nesic-i tâze-kâlâ Şerh-i Tuhfe
Be-yümn-i feyz-i vehhâbu'l-'atıyye
İrûp pâyâna lutf-ı haqla târîh
Didüm bir **şerh-i zîbâ Şâhidîye** (E. 264b)*

Son mısradaki kelimelerin ebced hesabına göre toplamı olan hicrî 1123 rakamı *Şerh-i Tuhfe*'nin bitiş tarihini vermektedir.

1.2. Eserin Yazılış Sebebi

Ahmed Atfî Efendi, eserinin mukaddime kısmında *Şerh-i Tuhfe*'yi, zamanla aslından uzaklaşan *Tuhfe-i Şâhidî*'yi tashih etmek, aruz bahirleri ve vezinleri hakkında doğru bilgi vermek, Fars dilini yeni öğrenenlere kolaylık sağlamak ve onlara faydalı olmak amacıyla yazdığını belirtmektedir. Ayrıca şârih, Farsça kelimelerin harf ve hareke kaydını vermiş, bu metodla Farsça kelimelerin doğru okunmasını amaçlamıştır. Şârih eserin te'lif sebebini mukaddime kısmında şu ifadelerle izah etmektedir (Ekici 2017: 28):

Tuhfe-i Şâhidî ismiyle mevsûm olan luğat-ı pür-berekâtdan hazz-ı keşîre nâ'îl ve nice aḥbâb u tâlibîn ifâdesiyle füyûz-ı nâ-mütenâhiye vâsıl ve müstefîd olup fe-emmâ ber-muktezâ-yı mürur-ı eyyâm ve kurûr-ı a'vâm şî'ri şe'rdan fark idemeyüp vebâli daḥî bâl zann eyleyen kalem-i nüssâḥân gâlaḥ-ı beyân ile ekşeri taḥrîf olunup ba'zî şübheleri izâle idemeyüp kâh bir nokta ziyâde ile'aybı ğayb ve köri göz ve ḥilâyi cilâemânî zamân ve kâh bir harf suḳûtiyla nâşırı nâr eylemişlerdir. Ve her yazanlar daḥî birbirinden saḳîm yazmaḡla ekşer yerleri taḥrîfât-ı ceheleden sâlim olmamaḡla nüṣṣa nüṣṣaya bedel olup nef'î ḳalîl ve buḥûr u evzânî her biri bir yüzden çep u râst düşüp ma'ânî ve lûğâtınıḡ gerek Türkî gerek Fârsî'sinde izâḥa ḳâbiliyet ḳalmayup keç ü meç bir nüṣṣa-ı ġarîbeye dönmüşdür. Binâen 'aleyh ecille-i aḥbâbdan ba'zî eḡillâ-yı ma'ârif-cüyan iltimâsıyla belki hezâr i'tizârdan ṣoñra şad hezâr ibrâm ve iḳdâmıyla 'alâ ḳadri'-imkân taṣṣîḥ-i lûğât ve tebyîn-i me'ânî veşemeretu'l-berekâtını vâzîḡ ṡarîḡ üzere ki mübtedilere fehmi âsân ola beẓâ'a-i ḳalîl ile birkaç varaḡ tesvîdine şürû' olunup Şerḥ-i Tuhfe ismiyle mevsûm ḳılındı (E. 2b).

Atfî, hâtime kısmında *Tuhfe-i Şâhidî*'nin cahil kimseler tarafından tahrif edildiğini, bu eseri okuyan kimselerin istenilen düzeyde eserden faydalanamadığını ifade etmiştir. Her kesimden insanın eserinden faydalanabilmesi için anlaşılması garip lafızları düzelttiğini ve metni ayrıntılı şerh ettiğini belirtmektedir (Ekici 2017: 29):

Mefâ'îlün/Mefâ'îlün/Fe'ûlün

*Velî taḥrîf-i nüssâḥân elinden
Bozılmışdur ki bilmezler dilinden*

*Pes andan mübtedî kim bilmeye dil
Okuyup eyleyemez nef'-i ḥâşıl*

*Dilediğüm anı teşriḡ ideydüm
Ġarîb elfâzını tavzîḡ ideydüm*

*Aña bir şerḥ yazdum ḥûb u ra'nâ
Olalar müstefîd a'lâ vü ednâ*

*Mufaşşal neşr ile itdüm ifâde
Ki ideler ḡalḳ andan istifâde (E. 265a)*

1.3. Muhtevası

Şerh-i Tuhfe, üç kısımdan oluşmaktadır: Mukaddime, şerh metni ve mesnevi tarzında yazılmış 26 beyitlik bir hâtime. Mukaddime kısmında eserin adı verilmiş, yazılış sebebi belirtilmiş ve dua sözlerinden sonra şerh metnine geçilmiştir. Şârih, şerh metnine birinci kît'adan başlamıştır. Sözlük kısmında 27 kît'a vardır. Bu kît'alarda kullanılan aruz bahirleri ve vezinleri şu şekildedir:

Tablo 2. Aruz Bahirleri, Vezinler ve Kit'alarındaki Beyit Sayısı

Kit'a No	Bahrin Adı	Vezni	Beyit Sayısı
1.	Bahr-i münserihî'l- mekşûf	Müfte'ilün Fâ'ilün Müfte'ilün Fâ'ilün	10
2.	Bahr-i serî'-i matvî vü mekşûf	Müfte'ilün Müfte'ilün Fâ'ilün	11
3.	Bahr-i müctess-i mahbûn	Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât	8
4.	Bahr-i mütekârib-i maksûr	Fe'ülün Fe'ülün Fe'ülün Fe'ül	8
5.	Der-bahr-i müzâri'-i ahreb-i mekfûf-ı maksûr	Me'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilât	7
6.	Bahr-i recezi's-sâlimi'l-eczâ	Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün	7
7.	Der- bahr-i hezec-i ahreb-i makbûz u mahzûf	Me'ûlü Mefâ'ilün Fe'ülün	9
8.	Der-bahr-i remel-i müsemmen-i maksûr	Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilât	9
9.	Der-bahr-i hezeci'l-müsemmeni's-sâlim	Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün	9
10.	Der-bahr-i kâmil-i müzâl	Mütefâ'ilün Mütefâ'ilün Mütefâ'ilün Mütefâ'ilün	6
11.	Der-bahr-i vâfir ü müsemmen-i sâlim	Müfâ'iletün Müfâ'iletün Müfâ'iletün Müfâ'iletün	4
12.	Der-bahr-i hezec-i ahreb-i mekfûf-i mahzûf	Me'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ülün	15
13.	Der-bahr-i hezec-i müsemmen ü ahreb	Me'ûlü Mefâ'ilün Me'ûlü Mefâ'ilün	6
14.	Der-bahr-i recez-i müreffel	Müstef'ilâtün Müstef'ilâtün	7
15.	Bahrî'l-Kâmilî'l-Muzmer-i Mahbûn-i -Maktû'	Mütefâ'ilün Fe'ülün Mütefâ'ilün Fe'ülün	7
16.	Bahrî'l-haffî-i meczû mahbûnî'l- maksûr	Fâ'ilâtün Mefâ'ilün Fâ'ilât	13
17.	Bahrî'l-muzâri'î'l-ahreb	Me'ûlü Fâ'ilâtün Me'ûlü Fâ'ilâtün	9
18.	Bahr-i recez-i matvî	Müfte'ilün Müfte'ilün Müfte'ilün Müfte'ilün	6
19.	Bahr-i münserih-i matvî-yi mecdû'	Müfte'ilün Fâ'ilâtü Müfte'ilün Fâ'	19
20.	Bahr-i mekfûf-ı mahzûf	Mefâ'ilü Fe'ülün Mefâ'ilü Fe'ülün	9
21.	Bahr-i recez-i matvî-yi mahbûn	Müfte'ilün Mefâ'ilün Müfte'ilün Mefâ'ilün	10
22.	Bahr-i remel-i mahbûn-ı maksûr	Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün	7
23.	Bahr-i hezec-i ahreb-i makbûz	Me'ûlü Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fâ'	6
24.	Bahr-i tavîl-i- müsemmeni's-sâlim	Fe'ülün Mefâ'ilün Fe'ülün Mefâ'ilün	8
25.	Der-bahr-i mütekârib-i müsemmen ü sâlim	Fe'ülün Fe'ülün Fe'ülün Fe'ülün	11
26.	Bahr-i muktedab-ı matvî-yi müsemmen	Fâ'ilâtü Müfte'ilün Fâ'ilâtü Müfte'ilün	4
27.	Bahr-i remel-i meczû mahzûf	Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilât	140

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere sözlük kısmı 27 kit'a ve 365 beyitten meydana gelmektedir. *Tuhfe-i Şâhidî*'de kıtaların nazmında 14 farklı bahir kullanılmıştır. Hezec, 5 kit'a, remel 3 kit'a, muzâri 2 kit'a, mütekârib 2 kit'a, haffî, kâmil, müktezab, müctes, münserih, tavîl ve vâfir bahirlerinde ise birer kit'a bulunmaktadır. Buna

göre hezec bahri en çok kullanılan bahirdir. 140 beyitlik 27. kıt'adaki "Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilât" vezni en çok kullanılan aruz veznidir.

Şerh-i Tuhfe'de kıt'aların bahir ve vezinleri hakkında bilgi verilmiş, kıt'alarda geçen aruz istihlaları tanımlanmıştır. Daha sonra manzum sözlükteki beyitlerin şerhine geçilmiştir. Bu beyitlerde geçen Farsça kelimelerin önce hareke kayıtları verilmiş, hareketlerinde ihtilaf edilen kelimelerin farklı okunuşlarına değinilmiştir. Lüzum görülen yerlerde şârih, gramerle ilgili bilgilere yer vermiştir. Beyitlerde geçen Farsça ve Türkçe kelimelerin Arapça karşılıkları da verilmiştir. Atfî, kelimelerin Arapça karşılığını verirken el-Cevherî'nin *es-Sihahu'l-Lüğa* ve Muslihuddîn Mustafa b. Şemseddîn el-Karahisarî'nin *Ahterî* adlı sözlüklerinden istifade ettiğini şu beyitlerde dile getirmektedir:

*Getürdüm çok cevâhir Cevherî'den
Nice dürr-i mülemma' Ahterî'den*

*Müterâdif eyledüm Tâzî lügatlar
Ki olmaya ma'ânîde ğalatlar (E. 265a)*

Kaynak metindeki ilk mısrası Farsça, ikinci mısrası Türkçe olan beyitlerden hareketle leff ü neşr sanatından örnekler verilmiştir. Her beyit tef'ilerine göre taktî edilmiştir. (Ekici 2017: 34-35). Şârih, eserini yazarken bazı eserlerden iktibas yaparak faydalandığını belirtmektedir. Bu kaynak eserlerin isimleri ve müellifleri şunlardır:

Tablo 3: Şerh-i Tuhfe'de Şârihin Faydalandığı Eserler

Sıra No	Eserin Adı	Müellifi
1	Ahterî	Muslihuddin Mustafa b. Şemseddin el-Karahisari
2	Bahrü'l- Ğarâyib	Lutfullâh Halîmî b. Ebî Yûsuf
3	Bahrü'l- Ma'ârif	Sürûrî
4	Dekâyıku'l-Hakâyık	Kemâl Paşa-zâde Şemsüddîn Ahmed b. Süleyman
5	Düstûru'l- 'Amel	Riyâzî Mehmed
6	el-Keşşâf,	Zemâhşerî
7	Es-Sihahu'l-Lüğa	el-Cevheri
8	Fusûl-ı İmâdiyye	Abdurrahîm bin Ebî Bekr bin İmâdüddîn bin Ebî Bekr Ali bin Abdülcelîl el-Merginânî el-Fergânî es-Semerkindî
9	Kâmûsü'l-Muhît ve'l-Kâbüsu'l-Vesît	Firuzâbâdî
10	Lügat-ı Halîmî	Lutfullâh Halîmî b. Ebî Yûsuf
11	Lügat-ı Ni'metullâh	Ni'metullâh b. Ahmed b. Mübârek er-Rûmî
12	Metâlib	İmâm-ı Râzî
13	Mî'yâr-i Cemâlî	Şems-i Fahrî (Şemsüddîn b. Mevlânâ Fahrüddîn İsfahânî)
14	Muhtar-ı Sihâh	Ebû Bekir er-Râzî
15	Nisâb-ı Sıbyân	Ebû Nasr Ferâhî
16	Risâlet (Risâle fî mane't-tilmîz)	Abdulkadir El-Bağdâdî
17	Sihâh-ı Fûrsî	Muhammed İbn Hinduşâh-ı Nahcivânî
18	Şehnâme	Firdevsî
19	Şerh-i Gülistân	Sûdî
20	Tuhfetü'l-Mülûk	Abdurrahmân b. Abdullâh-ı Kuddûsî
21	Vesîletü'l-Makâsîd ilâ Ahseni'l-Merâsîd	Hatîb Rüstem el-Mevlevî

Metinde bu tür eserlerin dışında Latîfî'den iki beyit, Senâî'î'den bir beyit ve Es'ad b. el-Yanyevî'den iktibaslar yapılmıştır. Eserin te'lif tarihi ve dua kısmı *Şerh-i Tuhfe*'nin sonunda yer almaktadır (Ekici 2017: 36).

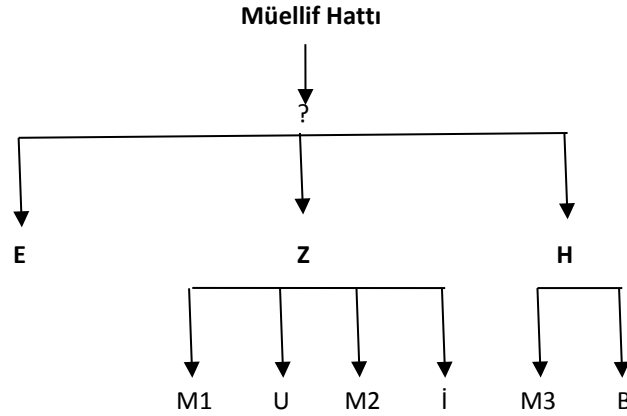
1.4. Şerh-i Tuhfe'nin Nüshaları

Atfî Ahmed Efendi'nin *Şerh-i Tuhfe* isimli eseri için yapılan katalog taramaları sonucunda, eserin şu ana kadar 11 nüshası tespit edilebilmiştir (Ekici 2017: 99). Bu nüshaların bulunduğu kütüphaneler şunlardır:

Tablo 4: Yazma Nüshaların Bulunduğu Kütüphaneler

BOSNALI ATFÎ AHMED EFENDİ'NİN ŞERH-İ TUHFE-İ ŞÂHİDÎ ADLI ESERİNİN TESPİT EDİLEN YAZMA NÜSHALARININ BULUNDUĞU KÜTÜPHANELER						
Sıra No.	Şehir	Kütüphane	Bölümü	Kayıt No.	Varak Sayısı	Kısaltma Kodu
1	Adana	İl Halk Kütüphanesi	Yazmalar	362/5	6	A
2	Ankara	Millî Kütüphane	Yazmalar	469	234	M1
3	Ankara	Millî Kütüphane	Yazmalar	3147	155	M2
4	Ankara	Millî Kütüphane	Yazmalar	5448	178	M3
5	Ankara	Millî Kütüphane	Adnan Ötüken	1714	40	Ö
6	İstanbul	Millet Kütüphanesi	Ali Emirî	258	282	E
7	İstanbul	Süleymaniye Kütüphanesi	Hâlet Efendi	572	231	H
8	İstanbul	Süleymaniye Kütüphanesi	Bağdatlı Vehbî	1736	193	B
9	İzmir	Millî Kütüphane	Yazmalar	105	191	İ
10	Konya	İl Halk Kütüphanesi	Feridun Nâfiz Uzluk	6886	133	U
11	Kütahya	Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi	Yazmalar	379/1	148	Z

Elde edilen nüshalar arasında müellif hattıyla yazılmış bir nüsha olmadığından tenkitli metin oluşturulurken eski tarihli ve tam olan Ali Emirî nüshası esas alınmıştır. Nüshalar arasındaki müşterek farklar, eksiklikler ve ortak hatalar tespit edildikten sonra nüsha farklılıkları değerlendirilmiştir. Müstensihlerden kaynaklanan yazım ve okuma hataları incelenerek bir şecere oluşturulmaya çalışılmıştır. Tahminimize göre bütün nüshaların ortaklıkları ve aparatları göz önüne alındığında nüsha şeceresi diyagramatik olarak gösterilmek istenirse bu süreç üç kolbaşına bağlı olarak şekillenir:

2. ŞERH-İ TUHFE'DE ŞERH METODU

Şerh-i Tuhfe'de, klasik şerh metodu bağlamında şu özellikler sıralanabilir:

1. Şârih bilgi ve becerisine göre kaynak metni (*Tuhfe-i Şâhidî*) ele almış, şerh edeceği metnin tamamını şerh metnine dâhil etmiştir.
2. Şerh-i Tuhfe, geleneğe uygun olarak mukaddime, şerh metni ve hâtimedden oluşmuştur. Şârih eserine besmele ile başlamış, ardından Allâh'a hamd ve senâ etmiştir:

Bi'smi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm

Fātiha-râ perçem-i 'anber-şemîm hamd-i nâ-mahdûd u sipâs-ı nâ-ma'dûd hazret-i 'alîm-i ma'bûda vu kerîm-i vâcibu'l-vücûda olsun ki eşnâf-ı mevcudâta envâ'-ı zebân ile ifâ-yı senâ-yı bî-pâyânı için kudret u kuvvet virüp mantık-ı feşâhatde 'andelîb-i gülşen-i cân ve her birini lügât-ı mütenevvi'a ile edâ-yı şükr ü sipâslarında tûfî-i şekker-ğây-ı beyân eyledi ve dürüd-ı lâ-yuḥşâ sulṭân-ı serîr-i lî-ma'allâh ḥ'âce-i her du serâ 'aleyhi mine 'ş-şalâti ezkâhâ hazretlerinüñ nişâr-ı merkad-i aḳdesleri olsun ki şâhib-i livâ-yı Ene efşehü'l-'Arabi ve'l-'Acemi ve mazhar-ı maşdüka-i Ve mâ-yentiḳu 'ani'l-hevâ in hüve illâ vahyun yühâdur. Şallâ'llâhu te'âlâ 'aleyhi ve 'alâ âlihi ve eşhâbihi ve etbâ'ihî ve't-tâbi'îne lehüm ilâ yevmi'l-ma'lûm ve sellim teslîmen (E. 1b).

3. Şârih, Arapçadan sonra Farsçanın öğrenilmesi gerektiğinden bahsetmiştir:

Pes ma'lûm ola ki fenn-i Fûrs bir fenn-i dil-keş ve zebân-ı hoşdur ki el-Fârsiyyetü tilvü'l-'Arabiyyeti fi'l-feşâhati mışdâkı üzere ba'de'l-'Arabiyye bu zebân-ı şîrîn-nümâda olan nikât-ı ğarîbe ve nezâket-i 'acibe lisân-ı âḫerde yokdur. 'Ale'l-ḫuşûş ki lisân-ı ehl-i cennet olması daḫı ḫadîş-i şerîf ile müşbet bir zebân-ı pür-belâgatdur. Ol ecden lisân-ı 'Arabi'den soñra lisân-ı Pârsî bilmek umûr-ı mühimme mertebesine bâliğ olup bâ-vücûd ki Devlet-i 'Aliyye-i 'Oşmâniyye'nüñ ebbeda'llâhu te'âlâ ḳalîl u keşîr retḳ u fetḳ-ı umûr ve kitâbet-i aḫkâm ve sâ'ir mevâdd ekşeriyyâ bu lisânı dâ'ir olmağın her-kes bu 'ilmüñ ma'rifetine ḫalîb u râğîb olup birer nüşḫaya muḫtâc olmışlardur (E. 2a)].

4. Şârih, eserin yazılış amacını (sebeb-i te'lif) belirtmiştir. Şârih, zamanla tahrife uğrayıp aslından uzaklaşan *Tuhfe-i Şâhidî*'yi düzeltmek (tashih etmek) amacıyla yazdığını belirtmiştir.³
5. Metinde aruz vezinleri, bahirleri ve istılahları hakkında bilgi verildikten sonra şerh edilecek beyitler orijinal haliyle en başa kaydedilmiş ve beyitlerin şerhine başlanmıştır:

³ Bu madde ile ilgili bilgi için "Eserin Yazılış Sebebi" bölümüne bakınız.

Münserih lügatda akıcı ma'nâsınadır. Bu bahre münserih dinildiği lisânda cârî olduğu içündür. Ta'rif: Kesf lügatda kaç' itmege dirler. Ammâ iştilâhda oldur ki sâbi'-i müteharriki meşelâ mef'ülâtü'dan "tâ" düşüp mef'ülâ kalup anuñ yirine mef'ülün koyınca aña meksûf dirler (E. 3b).

6. Şerh-i Tuhfe'de kelime şerhi esastır. Önce kelimelerin hareke kayıtları verilmiş, daha sonra anlamları üzerinde durulmuştur:

Güş kâf-ı 'Acem'üñ zammesiyile ve vâv'uñ ve şin-i mu'cemenüñ iskânlarıyla Fârsî'dür. Türkî'de kulağ dirler. 'Arabî'de zamm ile üzñ ma'nâsınadır (K.1, B.4).

7. Şerh-i Tuhfe'de Farsça ve Arapçaya ait gramer kuralları okuyucuya toplu bir şekilde, metin içinde yeri geldikçe verilmiştir. Bu bağlamda kelime ya da kelime gruplarının gramer özellikleri verilmiş, eklerin dilbilgisi tahlilleri yapılmıştır.

Fâ'idesüz bir 'abeş nesne Türkî 'ibâretdür. Ya'nî fâ'idesüz ve bâtl olan nesneye Fârsî'de bî-hüde dinür. Bî ile hüde'den mürekkebdür. Bî bâ-ı muvaḥḥadenüñ kesriyle nefy-i mu'ayyene delâlet ider bir kelimedür ki Türkî'de "süz" ve 'Arabî'de ba'z mevâdda ve andan "bî-dün" ile ve ba'z âḫerinde "bilâ" ile ta'bîr olup ve gâh ikisi de mümkündür. Nitekim Fârsî'de "Bî-tüşe refem" Türkî'de "Azıksuz gitdüm." 'Arabî'de "Sâfertü bî-dün zâdin ev bilâ-zâdin."dur (K.1 B.8).

8. Şerh metninde kelimelerin Farsça ve Türkçe karşılıkları verildikten sonra o kelimenin Arapça karşılığı da hareke kayıtlarıyla verilmiştir:

*Gürbe kâf-ı 'Acem'üñ zammesiyile ve râ-ı mühmelenüñ sükûniyle ve bâ-ı 'Arabîyye'nüñ fethasıyla ve hâ-ı resmî ile Fârsî'dür. Türkî'de kedi dirler. Bir cân-vercükdür ki şıçanları urup helâk eyler. 'Arabî'de hâ-ı hevzenüñ kesresiyile ve râ-ı mühmele-i müşeddedenüñ fethasıyla **hürre** dirler (K. 2, B. 6).*

9. Eserde sanattan uzak, açık ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır:

Nîl daḫı 'Arabî'de müsta'meldür ammâ nîl üç ma'nâyâ gelür: Biri çivid didükleri boyadur ki bir aş otuñ yaprağından olur ki berk ve muḥkem sâkı ve ince budağları olur ve kiçirek yaprakları olur ve üzerinde kevîk gubâr gibi nesne olur. Anuñ yaprağın alup ıssı şü ile yurlar üzerindeki kevîklik gider yeşil kalur. Andan ol şuyı qorlar tâ tûrilup çividî altına gider şoñra üstine gelen şuyı dökerler dibine çöken qurur. Çivid olup sâ'ir ma'nâlarınuñ maḥalli bu degüldür (K. 7, B. 4).

10. Atfî, şerh sırasında çeşitli münasebetlerle beyitlerde geçen edebî sanatların adını zikretmiştir:

*Türkî'de yañağ dirler ki insânüñ çehresinüñ bir tarafidur. Gözden zenaḫdana varınca ki her yüzde iki yañağ olur. 'Arabî'de ḫâ-ı mu'cemenüñ fethasıyla ve dâl-ı mühmelenüñ teşdidiyle ḫadd ma'nâsınadır. Bir vâv ziyâde idüp **mecâz-ı mürsel** tariḫiyile yüze de rûḫ dinür (K. 1, B. 3).*

11. Şârih, aslında dilde mevcut olan, ancak kullanımda olmayan eskil yapılara (arkaik kelimeler) yer vermiştir:

*Yilici Türkî'dür. Ya'nî **yilüp yopurup** çok gezen âdeme dirler (K. 14, B.4).*

Yilüp yopurmak: Telaşla koşmak, durmadan seğirtmek.

*Ḳalbe kuvvet virür ve göbek **burusın** izâle ider (K. 27, B. 69).*

Buru: Ağrı, sancı

Eger kıparup yaykamadın yiseler mi' denüñ elemine nâfi'dür (K. 27, B. 1).

Yaykamak: Yıkamak

12. Şârih, gerekli gördüğü yerlerde okuyucuya ansiklopedik bilgiler vermiştir. Meselâ, astronomi, coğrafya, zaman ve zamanla ilgili mefhumlar şerh edilirken ayrıntılı bilgiler verilmiştir:

Yay lafzı Türki'dür. Meşelâ yaz dimekdür ki tamam-ı kışuñ muķâbilidür. Ma'lüm ola ki bir sene 'i dört bahşâ taķsîm idüp her bahşına bir faşl dimişlerdür. Meşelâ üç ay evvel bahâr faşlı ve üç ay yaz faşlıdır ve üç ay güz faşlı ve üç ay kış faşlıdır. Bunda murâd zıkr olınan üç aydur ki yaz faşlıdır fuşûl-ı erba'anuñ biridür. Evveli hazîrandur. Rümîler yunios dirler. Fûrs aylarından âbân Kıbtî'de bune dirler. Otuz gündür. On üçünde şems Serefân burcına tahvîl eyler. Ğâyet tül-ı nehârdur ve kaşr-ı leyldür ve evvel-i şayfdür ki şafirâ ğâlib olup kan aşğa kor. Mışır'da beşâret-i Nil olur. İkinci ayı temmuzdur. Rümîler ülyüs dirler. Fûrs illerinde âzer-mâh Kıbtî'de ibîb dirler. Otuz bir gündür. On dördünde güneş Esed burcına varur. Ğâyetde ıssı olur. Üçüncü ayı âb'dür. Rümîler ağustos dirler. Fûrs aylarından deymâh Kıbtî'de meserrâ dirler. Faşl-ı şayfuñ aķiridür. Otuz bir gündür. On dördüncü günü güneş Sünbüle burcına varur. Mâh-ı eylülün on beşinci gününe dek şayf hükmidür. Fârsî'de bu faşla tâbistân dirler. Arabî'de şayf dinür. (K.13, B.1).

13. Şârih, metni şerh ederken beyitte geçen hayvan ve bitki isimleriyle ilgili ayrıntılı bilgiler vermiş, yaşadığı dönemle ilgili âdet, gelenek ve inanışlar hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca geleneksel tıp anlayışı uygulamalarından hareketle bazı hastalıkların tedavi yöntemleri hakkında bilgi vermiştir:

Tihû şalış-i ħurûf-ı teheccî olan tâ-ı meksûre ve âķir-i ħurûf-ı teheccî olan yâ-ı sâkine ve hâ-ı hevvezün zammıyla ve vâv-ı sâkine ile Fârsî'dür. Türki'de çil dirler bir kuşdur ki erbâb toğan ve şahin ile tularlar. Arabî'de âķirinde bir cîm ziyâde idüp tayhüc dirler. Tabî'atı ħâr ve raķbdur. Cimâ'a kuvvet virür. Âdemi semirdür mi'desi za'if olanlara ħastalıkdan kaķkanlara münâsibdür lâkin emrâz-ı ħâreden kaķkanlara münâsib degüldür (K. 27, B. 27).

Kâhû kâf-ı Arabî'nün fetĥasıyla ve elif ile ve hâ-ı hevvezün zammıyla ve vâv-ı sâkine ile Fârsî'dür. Türki'de marul dirler. Sebze envâ'ındandur. Arabî'de hâ-ı mu'cemenün fetĥıyla ve sîn-i mühmele ile ħass dinür. Tabî'atı derece-i şânîyede şovukdur yaşdur. Eger kıparup yaykamadın yiseler mi' denüñ elemine nâfi'dür. Yüregi yumuşadur ve bevli idrâr eyler. Toĥmından iki dirhem miķdârı içseler aĥlâķ keser ve cimâ' şehvetini keser za'if eyler. Dâ'imâ çok yimek göze zararur. Şusuzluĝ keser ve gice uyumayan âdemlere münâsibdür. Eger şu ile arpa unıyla ħamîr idüp aĝrıyan göze yaķu itseler aĝrın sâkin ider. Eger sirke ile ışladup yiseler şafirâ buĥârından olan baş aĝrısın def' eyler ve göĝsinde balĝam olan kimesne yimeye zîrâ zararur (K. 27, B. 1).

14. Atfî, şerh metninde çeşitli göndermeler yapmış, önceden şerh ettiği yere metin içi gönderme yaparak tekrara düşmemeye çalışmıştır:

Bu yıl Türki'dür. Fârsî'de elif-i meksûre ve mîm-i sâkine ve sîn-i mühmele-i meftûĥa ve elif ve lâm ile imsâl dirler. Bu kelimenün tafşîli ve kâ'idesi on üçüncü kıt'ada imrüz lafzında geçmiştir (K. 27, B. 45).

15. Şârih, bazen de sözü fazla uzatmamak (itnâb) amacıyla ayrıntılı bilgi vermeye gerek duymamıştır:

Ma'lûm ola ki bu bahr hoş-âyende olmaduğundan sâlim isti'mâl olunmamışdur. Kesf ile tayy 'illetlerinüñ tafşili bahr-i münserihde meksûf ve ma'vîdür sebkat itmekle tekrâr zikr olunmadı. İhtirâzen mine'l-ıñnâb (K. 2).

16. Şârih, şerh edilen beyitlere uygun âyet iktibası, Arapça ve Farsça iktibas yapmıştır:

“Ve'l-ilmü 'inde'llâhi'l-'allâm”

“İlim Allâh'ın katındadır.” Ahkaf 46/23, Mulk 67/26.

Şamûs şâhibi dahı taqsîm idüp dimişdür ki büzürk kelimetün A'cemiyyetün ma'nâhâ el-kebirü evi'l-'azîmü luqqibe bihâ el-vezîrû Nizâmü'l-mülk intehâ. (K. 1, B. 1).

(Büzürk Acemce bir kelimedür. Onun manası büyük ya da daha yücedir. O vezir Nizamü'l-Mülk olarak adlandırıldı.)

Mağz-ı ma'nâ râst n'âyed zü birün

Ver ser-i ü biş'kenî çün naḡgulün (Laḡifi) (K.27, B.56)

(Başını da kırsan çetin cevizin içi gibi tam bir anlam çıkmaz.)

17. Eserde beyit şerhlerinin sonunda vezinlerin takti'i verilmiştir:

*Revnaḡ u fer dahı diger balta teber velî siper
Ḳalkana dirler oḡ u yay ḡoyacaḡ adı kişdür*

revnaḡ u fer müfte' ilün **dahı diger** mefâ' ilün **balta teber** müfte' ilün **velî siper** mefâ' ilün **ḡalkana dir** müfte' ilün **ler oḡ u yay** mefâ' ilün **ḡoyacaḡ a** müfte' ilün **dı kişdür** mefâ' ilün (K. 21, B. 7).

18. Şârih, eserinde birçok kaynaktan istifade etmiş, bu kaynakların ismini zikretmiştir:

Ḳıçık Türki'dür. Meşelâ gövdenüñ kıçıkılanmasına dirler. Fârsi'de ḡayn-ı mu'cemenüñ fethiyle ve lâm-ı sâkine ve mîm-i meftûḡa ve lâm-ı meksûre ve yâ-i huḡḡî ve cîm-i 'Arabî'nüñ iskânlarıyla ḡalmelic dinür. 'Arabî'de daḡdaḡa dirler. Nî'metu'llâh ve Ḥalîmî ve Vesiletü'l-Maḡâşid şâhibi mîm yirine lâ-ı meftûḡa ile ḡalfelic dahı dimişler ve yâ yirinde nün'la ḡalmelinc dahı rivâyet olunmuşdur (K. 27, B. 67).

19. Şerh-i Tuhfe'de dikkat çeken özelliklerden birisi de ana metinde ileri sürülen görüşlerin, anlamlandırmaların değerlendirilmesidir. Şârih, yanlış gördüğü hususlara katılmadığını belirtir, reddiyelerde/eleştirilerde bulunur. Bu eleştiriler arasında, gramer yanlışlıkları, kelime veya kelime gruplarına verilen yanlış anlamlar, tercüme hatalarından doğan eksikler sayılabilir:

Türki'de kepece dirler. Şol nesnedür ki anuñla aş köpüḡin alurlar. Büyük ḡasıḡ gibi aḡaçdan ve baḡırdan ve timürden düzerler. Delik delik olur. Türki'de ḡalaḡ idüp kâf'dan şoñra vâv ile kevgîr dirler. Kef ile ḡirden mürekkebdür. Kef köpük ma'nâsınadır. Ḡir ḡutmaḡ ve almaḡ ma'nâsınadır. Ya'nî köpük ḡutıcı ve alıcı dimekdür (K. 5, B. 4).

20. Atfi, eserinde bir mısranın ya da kelimenin başka şerhlerdeki kullanımına dikkat çekmiştir:

Ma'lûm ola ki bā-meze ile bî-meze ikisi bile mürekkebdür. Bā-meze'de olan “ba” işbât içündür. Meze ḡatlı ma'nâsınadır terkîb ile bir isim olmuşdur. Bî-meze dahı bî ile mezeden terkîb olunmuşdur. Bî ḡarf-i selbdür.

Şatluluğ selb olınduğda vāv'suz olur. Ba'zî nüşğalarda bu mışra'c *Şatlu şîrin oldı tatsuz bî-meze vâki'* olmış (K. 27, B. 37).

21. Şârih, ebced hesabı ile ilgili açıklamalara yer vermiştir:

Pes evvelâ ebced hisâbını bilmek târihi istihrâc eylemenüñ cümle-i muqaddemâtından olduğı eçden mışra'c-ı târihi zıkr olunmazdan evvel ebced hisâbınıñ kâ'idesini zıkr idüp dir kim elif'den yâ'ya dek bir bir şayar. Meşelâ ebced hevvez huñfi kelimeleriniñ hurûfinuñ tertibi üzere elif'den başlayup "yâ" ya gelince bir bir şayılır. Ya'nî elif bir be iki cim üç dâl dört he beş vāv altı ze yedi ha sekiz ta toğuz ye on. Buraya gelince birer birer artırılıp tâ ki yâ on oldı.(K. 27, B. 137).

SONUÇ

Osmanlı eğitim sisteminin temel kurumlarından biri olan ibtidâî mekteplerde manzum sözlükler ders kitabı olarak okutulmuştur. Şiirin büyüleyici ve etkileyici özelliği yanında kolay ezberlenebilir oluşu dil öğretiminde manzum sözlükleri ön plana çıkarmıştır. Bu sözlüklerde kelime ezberletme, dil ve gramer bilgilerini kavratma ve aruz öğretme temel amaçlar arasında yer almıştır. Manzum sözlükler, zamanla ihtiyaca cevap veremeyince bu eserlere şerhler yazılmıştır. Manzum sözlük şerhlerinden biri de 18. yüzyıl şair ve şârihlerinden olan Atfî Ahmed Efendi'nin kaleme aldığı *Şerh-i Tuhfe'sidir*. Atfî Ahmed Efendi, Bosnalıdır. Kaynaklarda doğum tarihi ve hayatı ile ilgili kesin bilgiler bulunmamaktadır. *Şerh-i Tuhfe'den* edinilen bilgilere göre sıbyân okullarında ders okuttuğu, Arapça ve Farsçaya hâkim olduğu anlaşılmaktadır.

Şerh-i Tuhfe'de şârih, klasik şerh geleneğine bağlı kalmış, dil ve üslup olarak bu geleneğin tipik özelliklerini yansıtmıştır. Bu bağlamda kelimelerin hareke kayıtları, kullanılan aruz vezinleri ve birtakım gramer kuralları ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Şerh metnindeki bilgiler, edebî ve kültürel malzemeler de ihtiva etmektedir. Bu bilgilerin Klasik Türk edebiyatının anlaşılmasında ve yorumlanmasında bir nebze de olsa katkı sunacağını düşünmekteyiz.

Manzum sözlük ve şerhleri üzerine yapılacak çalışmaların sayısı arttıkça bu tür eserlerin hem klasik Türk edebiyatı sahası, hem Türk sözlükçülük tarihi hem de klasik şerh edebiyatı açısından ne kadar önemli olduğu gerçeği ortaya çıkacaktır.

KAYNAKÇA

Abdulkadiroğlu, Abdulkerim (hzl.) (1985). *İsmail Belîğ Nuhbetü'l-Asar Li-Zeyli Zübdetü'l-Eş'ar*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yay.

Aynur, Hatice, M. Çakır, H. Koncu, S. S. Kuru, A. E. Özyıldırım (2014). *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin Hâlleri: Osmanlı'da Te'lif, Tercüme ve Şerh*. İstanbul: Klasik Yay.

Cihan, Ahmet (2014). *Osmanlı'da Eğitim*. İstanbul: Akademik Kitaplar.

Duru, Necip Fazıl, A. Eren (hzl.) (2014). *Osman Şâkir Bozokî Nazm-ı Dil-ârâ Farsça-Türkçe Manzum Lügat*. Ankara: Altınpost Yay.

- Ekici, Hasan (2017). *Bosnalı Atfî Ahmed Efendi'nin Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî'si (İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin)*. Doktora Tezi. Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi.
- Erdoğan, Mustafa (1997). "Edebiyatımızda Şerh Geleneğine Genel Bir Bakış". *Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1: 286-293.
- Ergun, S. Nüzhet. (1936). *Türk Şairleri C.2*. İstanbul.
- Gümüş, Zehra (2007). "Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Şerhleri". *Turkish Studies* 2(4): 423-431.
- Gümüş, Zehra (2006). *Piri Paşa-zâde Cemalî Mehmed b. Abdülbâkî, Tuhfe-i Mîr (Tuhfe-i Şâhidî Şerhi)*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- İmamoğlu, A. Hilmi (2006). *Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede Tuhfe-i Şâhidî Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*. Muğla: Muğla Üniversitesi Yay.
- Karaismailoğlu, Adnan (1990). "Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Remzi". *Milli Kültür* 74: 60-61.
- Kartal, Ahmet (2003). *Tuhfe-i Remzî*. Ankara: Akçağ Yay.
- Kaya, Muhammet (2016). *Akova-zâde Hatem Ahmed b. Osman, Şerh-i Tuhfe-yi Şâhidî (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*. Kayseri: Gece Kitaplığı Yay.
- Kılıç, Atabey (hzl.) (2009). *Mustafa bin Osman Keskin Manzume-i Keskin (Türkçe-Arapça-Farsça Manzum Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Kılıç, Atabey (2007). *Bosnavî Mehmed Necîb, Sübha-i Sıbyân Şerhi Hediye-tü'l-İhvân (İnceleme-Metin)*. Kayseri: Laçın Yay.
- Kılıç, Atabey (2007). "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)". *Turkish Studies-Türkoloji Araştırmaları* 2(4): 516-548.
- Kılıç, Atabey (2006). Altıparmak Mehmed Efendi'nin Şerh-i Telhîs-i Miftâhı'nda Şerh Metodu. *II. Kayseri Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*.
- Kılıç, Atabey (2007). Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi. *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klasik Edebiyat Sempozyumu* (s. 1-18). İstanbul.
- Kılıç, Atabey (2009). "Geleneksel Şerh ve Modern Metin İncelemelerine Eleştirel Bir Bakış: Metotlar, Çalışmalar, Beklentiler". *Turkish Studies* 4(6): 326-334.
- Köse, İlham (2017). *Bosnalı Sûdî'nin Tuhfe-i Şâhidî Şerhi (İnceleme-Çeviriyazılı Metin)*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Ölker, Perihan (2009). Klasik Türk Edebiyatımızda Manzum Lügat Örneği ve Mahmudiyye. *Turkish Studies* 4(4): 873-885.
- Öz, Yusuf (2010). *Tarih Boyunca Farsça- Türkçe Sözlükler*. Ankara: TDK. Yay.
- Öz, Yusuf (1999). *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları Prizma Dizgivi.
- Selçuk, Bahir, M. Algül (2015). "Çocuklar İçin Yazılan Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Dürrî'nin Güher-Rîz'i". *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*. 1(2): 133-164.

- Soyçekiç, Serap (2009). "Nâdîde Ahmed Efendi'nin Şerh-i Tuhfe-yi Şâhidî'si" *Turkish Studies-Türkoloji Araştırmaları* 4(4): 906-921.
- Şahin, Özlem (2016). *Ahmed Hayâtî-yi Elbistânî'nin Şerh-i Tuhfe-yi Vehbî Adlı Eseri Şerhü Tuhfeti'l-Manzûmeti'd-Dürriyye fî-Lügati'l-Fârisiyye ve'd-Deriyye (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Tanyıldız, Ahmet (hızl.) (2013). *Mes'ûd Lutfî Efendi Tuhfe-yi Lutfî (Türkçe-Farsça Manzum Sözlük)*. İstanbul: Akademik Yay.
- Yavaş, Serap (2013). *Nâdîde Ahmed Efendi, Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Yazar, Sadık (2011). *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Yılmaz, Ozan (2007). "Klasik Şerh Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5(9): 271-304.
- Yılmaz, Ozan (hızl.) (2012). *Gülistân Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*. İstanbul: Çamlıca Yay.
- Zararsız, Ş. Nur (2015). *Tuhfetü'l-Mülûk (Tuhfe-i Şâhidî Şerhi), İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Zararsız, Ş. Nur (2017). "Abdurrahmân Bin Abdullâh-ı Kuddusî'nin Tuhfe-yi Şâhidî Şerhi: Tuhfetü'l-Mülûk". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal Of Academic Literature]*. 6: 161-176.

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

17. Yüzyıl Osmanlı Siyâsetnâmeciliği: Veysî'nin Hâbnâme'si Örneği

Abdullah KARA*

Özet

16. yüzyılın ikinci yarısında başlayan yeni siyâsetnâmecilik anlayışı eserlerinden biri olan Hâbnâme, 17. yüzyılın ilk padişahı olan Sultan 1. Ahmed'e sunulmuş ve bir Osmanlı kadısı olan Veysî tarafından kaleme alınmıştır. Ayrıca eser ağır dilinden dolayı çalışmalara konu olmaktan uzak kalmıştır. Hem nasihatnâme- siyâsetnâme literatürünün önemli bir eseri hem de siyasi rüya olarak adlandırabileceğimiz literatürün önemli bir ürünüdür. Bu eser dönemin sultanına hitaben yazılan ve olan bitenin Veysî'nin rüyasında gerçekleştiği, tarihsel bir akış çerçevesinde İslam kaynaklı yönetici ve devletlerin ele alındığı bir eserdir. Sultana teselli ve önerilerin yer aldığı bu eser edebiyat, tarih, siyaset vb. birçok alanda irdelenebilecek bir eser olma özelliğine sahiptir. Bu çalışmada eseri siyaset ve yönetim açısından ele alıp, geleneksel yazın kültürümüzün ürününe irdelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Hâbnâme, siyâsetnâme, 17. yüzyıl, nasihatnâme, Osmanlı, 17. Yüzyıl Osmanlı siyasetnâmeciliği, Veysî

17th Century Ottoman Politicsbook Trend: Veysî's Hâbnâme Example

Abstract

As one of the important work of politicsbook trend, which started at the second half of the 16th century, Hâbnâme has presented to Ahmed the first, who was the 17th century's first sultan, and written by Veysî who was an Ottoman judge (qadi). Also, because of it's heavy language, this work has not used in any other studies. It is an important piece of work in consideration for both advisory-politicsbook literature and for political dream kind of literature. Addressed to the sultan of the period and written as a Veysî's dream, dealing with Islam originated rulers and states while giving consolations and suggestions to the sultan, this work of Hâbnâme is a piece of work that can also be discussed in terms of literature, history, politics etc. In this study, we will try to handle this traditional literary work of our culture in terms of politics and administration.

Keywords: Hâbnâme, politicsbook, 17th century, advisory-politicsbook, Ottoman, 17th century Ottoman politicsbook trend, Veysî

* Yüksek lisans öğrencisi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Bölümü, abdllh_kara@hotmail.com.

GİRİŞ

Siyâsetnâme geleneği Doğu ve Batı'da, ilk ve Orta Çağlardan başlayarak temellendirilebilir (Levend 1963: 167). Batı'da Platon ve Aristoteles bu geleneğin temellerini oluşturmuşlar, birçok eserin ortaya konmasında kaynak rolü oynamışlardır (Levend 1963: 173). Platon ve Aristoteles, Doğu siyâsetnâme geleneğinin Antik Yunan kaynağını oluşturmaktadırlar. Bunun yanında Antik Hint ve Pers-Sasani kültürü de Doğu siyâsetnâme geleneğinin temel kaynaklarından olmakla birlikte bunlara ek olarak Uzak Doğu ve Arap kültürleri de siyâsetnâme yazınına etki etmiş kültürlerdendir (Adalıoğlu 2004: 4-5).

Batı'da siyâsetnâme tarzı eserler olarak bazı klasik eserleri sayabilmemiz mümkün olmakla birlikte, 16. yüzyılda Machiavelli'nin Prens adlı eseri Batı siyâsetnâme eserleri açısından farklı bir boyuta geçişin belirginleşmesini sağlamıştır (Machiavelli 1998: 27). Machiavelli'ye kadar olan Batı siyâsetnâme yazınında daha çok uhrevi iktidar (Tanrı kaynaklı güç) ve dünyevi iktidar birbiriyle bağlantılı ve iç içe ele alınmakla birlikte, bu görüş Machiavelli tarafından farklı bir boyut kazanarak dünyevi iktidarın, iktidarını korumak için her türlü yola başvurduğunu belirterek din kaynaklı ahlak ve etik anlayışı bir iktidar aracı olarak kullanılması açısından ele alınmaktadır (Machiavelli 1998: 29). Kısacası din ve siyaseti birbirinden ayıran bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir.

Machiavelli'nin eserinden ilk anlaşılan, iktidarın ne yolla olursa olsun, iyi veya kötü, elde tutulması için yapılacak olan her şeyin mübah olduğu görüşü çevresinde tepkiye yol açmıştır. Fakat buna farklı şekilde yaklaşarak ikinci bir yaklaşım ortaya atılmıştır. Bu da; Machiavelli'nin aslında iktidar sahiplerine yapması gerektiğini öğütlemeye değil de bütün yazdıklarının zaten gerçekte olmasından dolayı halka olan biteni açık sözlülükle anlattığı kanaatidir (Machiavelli 1998: 32). Bu ikinci yaklaşımdan yola çıkılarak olması gerekeni değil de olanı anlatması belki de Machiavelli'nin farklı bir yere sahip olmasında temel kriterler arasına girebilmektedir.

Doğu siyâsetnâme eserlerinde, özellikle, Antik Yunan kültürü (Platon ve Aristoteles), Fars kültürü ve Hint kültürünün ana kaynak rolünde yer aldığı görülmektedir. Temelde nasihat üzerine kurulu olan bu gelenek, özellikle İran devlet yönetimi kültüründe nasihatnâmecilik üzerinden süregelmiştir (Arslan 1989: 259). Bu geleneğin yöneticiye yönelik olduğu görülmektedir. Asıl kaynak inanç ekseninde olduğundan ve hükümdarın da gücünü Tanrı'dan aldığı varsayıldığından dolayı ahlak en temel terimlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaman geçtikçe İslamiyetin hâkim olduğu Doğu topraklarında bu geleneğin İslami bazı özelliklerin yoğun kullanımından dolayı İslamlaştığını söylemek doğru olacaktır. Önceki dönem eserler dikkate alınmakla birlikte, İslam literatürü çerçevesinde terimsel bir farklılık olduğu anlaşılmakta fakat temelde ortaklıkların olduğu da aşikar şekilde görülebilmektedir.

İlk İslam siyâsetnâmesi olarak, Hz. Ali'nin Mısır valisi Eşter'e gönderdiği Emirname'si dikkat çekmektedir (Çavîş 2015: 9). Fakat bazı kaynaklar bu geleneğin Emevi Devleti döneminde ve Abbasiler döneminde fars kökenli olan İbnü'l-Mukaffa'nın yaptığı çevirilerle başladığını dile getirmektedirler (Acar 2016: 38). Bu gelenek Osmanlı dönemine kadar, gerek çeviri eserlerin, gerek çeşitli müellifler tarafından yazılan özgün eserlerin sürdürülmesiyle devam ettirilmiştir. Özellikle Nizam'ül Mülk tarafından yazılan "Siyâsetnâme" adlı eser dönemin ve coğrafyanın Anayasası niteliğini bünyesinde barındıran bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır (Ortaylı 2012: 98).

1. OSMANLI'DA SİYASETNAME GELENEĞİ

Osmanlı'da siyâsetnâmecilik geleneğinin klasik dönem olarak adlandırabileceğimiz ilk dönemlerde daha çok çeviri eserler üzerinden gittiğini söyleyebiliriz (Yılmaz 2009: 306). Zamanla özgün eserlerin müellifler tarafından ortaya konması ile bu gelenek gelişmiş ve farklı türde eserlerin ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısında Lütfi Paşa'nın kaleme aldığı Âsafnâme isimli eser, siyâsetnâme geleneğinde farklı bir çığır açmış ve islahatnâmecilik olarak da adlandırılan bir siyâsetnâme türünün ortaya çıkmasına öncülük ve kaynaklık etmiştir (Yılmaz 2003: 300).

1.1. 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Başlayan Yeni Siyâsetnâmecilik

Bahsedildiği üzere 16. Yüzyılın ikinci yarısında Lütfi Paşa'nın eseri olan Âsafnâme ile yeni bir siyâsetnâmecilik anlayışı ortaya çıkmış ve bunun tesirinde birçok yeni eserler çeşitli müellifler sayesinde yazılmıştır. Bu eserler

arasında yer alan Nushatü's-selâtin, Hırzû'l-mülûk, Hâb-nâme, Kitâb-ı Müstetâb, Koçibey Risalesi, Mukaddime-i Tarih-i Naîmâ gibi eserleri örnek olarak ele almak mümkündür.

Bu eserlerle ilgili olarak, daha önceki dönem klasik siyâsetnâme anlayışından farklı birkaç özelliğinden bahsedilebilir. Örneğin, olması gerekenden çok, olup bitenin dile getirilmesi ve daha çok, imkanlar çerçevesinde gerçekçi bir tavrı, sistemde ve yönetimde yapılabilecek iyileştirmelerin tavsiye niteliğinde ele alındığını söyleyebiliriz. Klasik dönem siyâsetnâme anlayışında ise, daha çok ütopyik diyebileceğimiz ve ahlak temelli öğütlerin yer aldığını söylemek doğru olur. Hülâsa temel fark, olması gerekenin değil daha çok olup bitenin ele alınması ve bu çerçevede gerçekçi çözümlerin ortaya konulmasıdır.

2. 17. YÜZYIL SİYASETNAMELERİNDEN VEYSÎ'NİN HÂBNÂME ADLI ESERİNİN YÖNETİM VE SİYASET AÇILARINDAN İNCELENMESİ

2.1. Veysî ve Eserleri

Asıl adı Üveys bin Mehmed olan Veysî, 1561 yılında Aydın'da doğmuştur (Altun 2011: 12). Vezir Mehmed Şerif Paşa'nın Mısır valiliği sırasında divan katipliği ile göreve başlayan Veysî, sırasıyla; Akhisar, Tire kazalarında kadılık; Aydın Saruhan'da mal müfettişliği; Siroz, Rodocuk kazalarında bir görev; Vezir Ali Paşa'nın Macaristan seferinde ordu kadılığı; Priştine'de bir görev; Tırhala, Eğriboz ve İnebahtı kazalarında denetleme ve vergi tahsildarlığı ve yedi kez de Üsküp kadılığı görevine getirilmiştir (Altun 2011: 12-13).

İnceleme konusu olan Hâb-Nâme haricinde daha birçok eseri olan Veysî, genellikle dini içerikli eserler yazmış olmakla birlikte görevi sırasında karşılaştıklarının da yazılı olduğu eserler meydana getirmiştir. Eserleri arasında, Dürretü't-Tâc fî Sîreti Sâhibi'l-Mi'râc, Merace'l-Bahreyn, Düstûrül-Amel, Fûrûh-i Mısır, Dîvân, Münşeât, Gurretü'l-Asr fî Tefsîri Sûreti'n-Nasr, Hediyetü'l-Muhlisîn ve Tezkiretü'l-Muhlisîn, Tevbe-nâme gibi eserler olmakla birlikte, Hicviyye ve Kaside adında eserlerinin de olduğu söylenmektedir (Altun 2011: 13-14).

2.2. Hâbnâme'nin Tahlili

Veysî'nin 17. yüzyılda kaleme aldığı bu eser, diğer eserlerine nazaran daha sade olma niteliğine sahip olmakla birlikte zaman zaman edebi ve ağır bir dil kullandığı da görülmektedir. Yer yer kullanılan Farsça tamlamalar, dil ve üslubu ağırlaştıran bir örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca eserde Osmanlı Devleti'nden ve hanedan mensuplarından övgüyle söz edilmekte ve dönemin padişahı teselli edilmeye çalışılmaktadır. Fakat bunun yanında bir rüya gibi kaleme alınan eserde müellif anlatmak istediklerini daha rahat bir şekilde anlatma fırsatı yakalamış, gerekli uyarı ve ikazları da Hz. Zülkarneyn'in dilinden sultana ulaştırmıştır. Bu özelliklerinden dolayı eserin "tesellî rûyâları" (Özgül 2004: 19) kategorisinde yer aldığı anlaşılmaktadır.

Eser, besmele ile başlayıp Allah'a hamd ve sena ile devam etmekte ve daha sonra Hz. Muhammed'e övgüler içermektedir. Ardından İskender, Merih, Cemşid ve Erdeşir gibi devlet sahibi olanlar ile Sultan 1. Ahmed'i kıyaslayarak, onun maharet ve yüceliği belirtilmektedir.

Müellifi Veysî, eserinin devamında padişahı görme isteğini belirterek ona devletinde yaşananları aktarıp izah etmeyi arzuladığını söylemektedir. İşlerin perişan bir hal aldığını ve zulmün arttığını, bunlar için önerilerde bulunmak istediğini söyler. Bu düşünceler ile meşgul olup dertlenerek yalnızlıktan dem vuran Veysî, birden kendini yüce bir tahtın olduğu ve hizmetçilerin bulunduğu bir yerde bulur. Hizmetçiler arasına katılan Veysî, tahtın olduğu yere doğru gider ve en yüksekte bulunan tahtta İskender-i Zülkarneyn'in oturduğunu ve onun işaretiyle bir kenardaki çimenlerin üstüne oturduğunu belirtir. Ardından o döneme kadarki tüm Osmanlı padişahlarının tahtın sağ ve sol kenarlarında parlayan bir yıldız gibi dizili olduklarını söylemektedir. Sultan Ahmed'in, yanında kullarıyla bu yere teşrif ettiğini belirten Veysî, eserinde birçok betimleme kullanıp olayın hikayeleştirilmesinde ve rüya olduğu konusunda aslında ipuçları vermektedir.

Sultanın attan inişini "Furûd-âmed ez-asb şâh-ı cihân / Mesihâ, bezîr-âmed ez-âsmân"(Altun 2011: 82) dizeleriyle Hz. İsa'nın gökten inişine benzeten Veysî, onun Hz. Zülkarneyn'in karşısında bir tahta oturup sohbet ettiklerini söylemektedir. Hz. Zülkarneyn'in adalet, merhamet ve insafın iyiliği; eziyet ve sapkınlığın kötü sonuçlarını belirtmesine müteakip sultanın hüznlendiğini dile getiren Veysî, eserinde "...yüksek makamlar ve

askerî rütbeler pek çok ehliyetsiz ve müsrife verilerek yeryüzünde baştan başa kıyametler koptu. Her yıl askerin gidip gelme vergisinden reaya ile asker arasına fesat çıkaran büyük düşmanlık girdi.”(Altun 2011: 83) diye belirterek Sultan Ahmed'in şikayet mahiyetinde ehliyetsizlik, müsriflik, vergilerin seferler dolayısıyla fazlalığından kaynaklı asker-reaya çatışmasının meydana çıktığını ve Celâlî İsyanları'nın baş gösterdiğini söylemektedir. Bu gibi ülke meselelerinin nasıl hallolunacağı konusunda sultan, ümitsizlik içine düştüğünü dile getirir. Âlemin bu gibi bozulmalara uğramadığı bir dönemde hükümdarlığın kendine gelmiş olmasını dilediğini ve böylece hiçbir sorunun ortaya çıkmamasında başarılı olacağını söyleyen Sultan Ahmed, düzenin bozukluğunun ileri düzeyde olduğunu ve çaresiz kaldığını belirterek üzüntüsünü dile getirmeye çalışmıştır.

Bu noktadan sonra Hz. Zülkarneyn, âlemin, dünyanın var olduğundan beri tam anlamda bir düzene kavuşmadığını vurgular. Eserin büyük çoğunluğunu Hz. Zülkarneyn'in İslam tarihinden verdiği örnekler oluşturur. Sırasıyla Hz. Âdem, Hz. Şit, Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. Salih, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Muhammed peygamberlerden örnekler verilerek, Hulefâ-yı Râşidîn dediğimiz dört büyük halifeden (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) örnekler verilir. Daha sonra Hz. Hüseyin ve Kerbela vakasından bahsedilerek Muaviye, Haccac-ı Zalim, 1. Osman, Abbasi veziri Alkâmî, Harzem Şahı Mehmed Han ve Memlûk sultanı Kayıtbay dönemi olaylarından söz edilir.

Bu durumu genel bir değerlendirmeye tabi tutacak olursak, eserin bir İslam tarihi niteliği taşıdığı söylenebilirse de, sultana verilen öğütler, nasihatler ve tavsiyeler göz önüne alındığında bir siyâsetnâme özelliği taşıdığı görülmektedir. Sunulan bu genel çerçeveden sonra konuyu biraz daha detaylı tahlile tabi tutmak yerinde olacaktır.

Eserin temelini oluşturan ve bahsedilen dönemlerde yaşanan olaylar Sultan 1. Ahmed'e hitaben Hz. Zülkarneyn tarafından anlatılmaya başlanır. Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın dünyaya ayrı ayrı ve uzak yerlere gönderildiğinde ve bulduklarında dahi yeryüzünün bayındır olmadığı başlangıç olarak bahis konusu yapılmıştır. Buradan birbirine ihtiyaç duyanların ve ihtiyaç duyulan şeylerin, birbirinden uzak ve erişiminin zor olmasından, buldukları veya bir arada bulduklarında dahi istenilen düzenin dünyada yakalanamadığından söz edilerek hayatın genel zorluklarından bahsedilmektedir. Daha sonra Hâbnâme'de Hâbil ve Kâbil ile ilgili şunlar anlatılmıştır: “Yeryüzünün dört tarafını, Allah'ın nimetlerini zenginleştirdiği iklimleri uçsuz bucaksız bolluk tazeliği bulmuşken, Kâbil, kardeşi Hâbil'i cürüm hançeriyle öldürüp,... Âdemoğullarının ortasına düşen ayrılık ateşi, hepsini ikiye bölüp,... nice yüz bin insanın kanından yeryüzünün geniş sahrası bozguncuların leğenine döndüğü zaman mı dünya bayındır idi?”(Altun 2011: 84). Buradan anlaşılıyor ki eserde, Kâbil ve Hâbil arasındaki sürtüşmenin ve insanlar arasında yaşanan ayrılığın sözü edilerek bolluk ve bereketin hüküm sürdüğü dünyada, hırs ve ihtiraslar yüzünden insanların birbirlerine düştüğü ve nice savaşların çıkıp nice kanların döküldüğünden bahsedilerek dünyada İslami bakış açısı ve literatüre dayanılarak ilk insanların yaşadığı dönemde bile bozgunculuk ve huzursuzluğun olduğundan bahsedilir. Devamında Hz. Adem'in bu hadiseler dolayısıyla üzülp huzursuz olduğundan ve bu değersiz dünyada bunların yaşanmasıyla daha da kötü bir hal alan durumdan dert yanması anlatılır.

Bu şekilde hikayelerle bezeli olan eserde, her anlatılan hikaye arasında “veyahut” bağlacı kullanılarak her hikayenin sonunda “mi dünya bayındır idi?” sorusu sorularak o dönemlerdeki durumun, sultan dönemindeki olaylarla kıyaslanması yapılsa da dönemler arası sorunlar ve önemli hususlar dile getirilmeye çalışılmıştır.

Hz. Şit ile devam eden hikayeler kuşağında, peygamberliğin ve dolayısıyla iktidarın geçtiği kişi olan Hz. Şit'in Hz. Âdem döneminde çıkan bu kardeş kavgası sonucunda oluşan ayrılığın bitmesi için uğraştığı, fakat bu uğraş sonucu dökülen kanın dünyayı kasvetli bir yer yapışı ile dünyanın bayındır hale dönmediği: “... Kâbil oğullarından nice yüz bin kâfir âsi, yoldan çıkma bayrağının gölgesine toplanıp Hz. Şit mazlum Hâbil'in devrini istemesiyle iki yüz yıl savaş ve katliam fıırını aralarına kıvılcım saçıp,... yeryüzünü insan vücudundaki kırmızı kandan lâle bahçesiyle bir renk ettiklerinde mi dünya bayındır idi?”(Altun 2011: 85) şeklinde anlatılır. Hz. Nuh döneminde de halkın kutsal öğretiyeye değil de putperestliğe yönelmesi sonucu ahlaksızlık olarak tabir edilen ve zulme yol açan davranışların ortaya çıktığı anlatılarak, sonunda bu davranışlar neticesinde ilahi ve küresel bir cezalandırmanın olduğundan bahsedilerek, sadece Hz. Nuh ve ona inananların ve onun nasihatlerini tutanların

kurtulduğu anlatılmaktadır. Burada yöneticiye itaatın ne denli önemli bir yer teşkil ettiği fakat bozgun çıkarıcıların da her zaman yeryüzünde var olduğu anlatılmakta ve bunun bitmesi için uğraşılsa dahi dökülen kanın yine huzursuzluğa sebep olduğundan bahsedilmektedir.

Hz. Hud ve kavminin ne denli iri, güçlü ve kuvvetli olduğundan söz eden Hz. Zülkarneyn, bu özelliklerini diğer kavimler üzerinde bir zorbalık ve vahşet aracı olarak kullandıklarından örnek verir ve bunun dünyadaki düzeni bozduğu şu şekilde anlatılır: “Hz. Hud peygamberlik hilafetini şereflendirmekle yükseldiği zaman,... diğer yaratılmışlardan üstün olan Âd kavminin ... birer semtte zorbalıkla dilediğini yapan aşâğılık günahkârla(ra) dönüşüp, kendini var eden kâinatın yaratıcısını unutmışlardı.”(Altun 2011: 86). Yine Hz. Salih döneminde yaşanan bir itaatsizlik ve taşkınlık ile kavmin helakı anlatılır ve reaya denilen halkın yani yönetilenlerin, itaat edilmesi gereken peygambere itaatsizlikleri sonucunda başlarına musibetlerin geldiğinden bahsedilir. Önemle üzerinde durulan itaat kavramı bu eserde dikkat çeken bir olgudur. Reayanın oluşturduğu ve birbirlerine karşı olan zalimliğin ve itaatsizliğin dünya düzenine yaptığı olumsuz etki siyaset ve yönetim nazarıyla bu eserde, bu şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Hz. İbrahim ve Nemrud arasındaki olaydan bahsedilirken de dikkat çekilmek istenen nokta, Nemrud’un bir yönetici olarak halkına yaptığı zulümdür. Bunu da bir haberden yola çıkarak ve Nemrud’un iktidarını korumak için halkına yaptığı bir zulüm olarak aktaran yazar, sonunda bu hükümdarın döneminde de âlemin bayındır olmadığından bahsetmektedir. Hâbnâme’de bu olay şu şekilde anlatılmaktadır: “Hz. İbrahim ana rahminin içinde otururken,... Hz. Halilullâh’ın peygamberliğinin ortaya çıkış sadası kâinata velvele salmaya başladı. ... Nemrud nice korkunç olaylar görüp rüya tabircilerine sorup soruşturdukça... dinsiz lânetli baş korkusuna düşüp... halkın günahsız bebeklerine kılıç sıyırdığında... mı âlem bayındır idi?”(Altun 2011: 88). Yine Hz. Musa ve Firavun arasında geçen ve Firavun’un iktidarının sonunu getireceği söylenen bir rüya yorumu ile başlayan bölümde, Firavun’un halkına yaptığı zulümden söz edilir. Nemrud gibi iktidar hırsına düşen Firavun’un, iktidarını devam ettirebilmek ümidiyle halkı üzerinde bir zulüm ve işkence uyguladığı belirtilmiştir. Fakat öncesinde eserde bahsedilen ve Firavun’un zevk, sefa ve zenginlik içinde halkını köleleştirip yaşamasının da bir yönetim hatası olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca bu olaylar neticesinde yaşanan katliam ve dökülen kanların çokluğundan da bahsedilerek devlet idaresinin ve halkın memnuniyetinin sağlanamadığından söz edilmektedir. Yine bu dönemlerde ve anlatılanlarda da âlemin bayındır olmadığı belirtilerek hikayeler sonlandırılmıştır.

Eserde sıra İsrailoğullarına geldiğinde, onların, zorba, gururlu, inatçı olduklarından kendilerine gönderilen Şayâ’ya itaat etmediklerinden şu şekilde söz edilir: “İsrailoğullarının zorbaları çok malın güç ve kuvveti ile gurur külahının köşesini gökyüzünün tavanına ulaştırıp inat şarabından sarhoş olmakla zamanın peygamberi Şayâ’ya itaat kemendini övünç kemendinin süsü etmediklerinden başka sürekli ahlâksızlık ve kötülüğün ayrılma bayrağı oldukları için...”(Altun 2011: 90). Bu özellikleri neticesinde İsrailoğulları’nın, Buhtunnasr isimli bir zalim yöneticinin zulmüne muhatap kaldıkları anlatılır. Bununla birlikte eserde, sakındıkları mal ve mülkleri de Buhtunnasr’ın eline geçmiş ve Buhtunnasr’ın Yahudileri katletmesi şeklinde sonlanan bir hikaye bulunmaktadır. Bu iki ayrı anlatının devamında Yahudilerin onlara Allah tarafından gönderilen iki peygamberi (Hz. Yahya ve Hz. Şayâ) katlettikleri vurgulanmaktadır. Ayrıca, peygamberlerin yeryüzünde seçilmiş insanlar olduklarını ve Allah’tan vahiy aldıklarını düşünürsek, bu durumda onlara, Allah’ın yeryüzündeki halifeleri dememiz yanlış olmayacaktır. Bu varsayımdan yola çıkılarak da başlarına gelenlerin, Allah’ın güç ve iktidarının bir yansıması olarak gösterilen peygamberlere itaat edilmediği için olduğu söylenmektedir.

Yahudilere gönderildiği ifade edilen diğer bir peygamber olarak Hz. İsa’nın da Yahudiler tarafından onlara gönderildiği belirtilen daha önceki birçok peygamberi katlettikleri gibi onun da katlini istemeleri ve isyan etmeleri neticesinde oluşan huzursuz ortamdan bahseden müellif, bu olay sonucu ortaya çıkan katliamlar ile âlemin yine bir düzensizlik ile devam ettiğini ve Yahudi kavminin hatalarına devam ettiğini belirtmektedir.

Peygamberler bahsinde son olarak Hz. Muhammed bulunmaktadır. Fakat Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasında beş yüz yıllık bir süreden bahsedilmekte ve bu süre boyunca dünya üzerinde düzenin kaybolup ilahi emir ve kuralların terk edilerek, halka ve insanlara zulmedildiği, zalim hükümdarların hüküm sürdüğü şu şekilde anlatılmaktadır: “Mucize nefesli Mesih’in zamanından ta âlem hocasının sözü iki cihanın seyyidi gelinceye kadar,

beş yüz yıl cahiliye günlerinde ki, karışıklık zamanı idi, ne bir şeriat sahibi peygamber ne bir adaletli padişah vardı.”(Altun 2011: 91). Hz. Muhammed'in bir İslam peygamberi olarak ortaya çıkmasıyla bile Müslümanların kafir kabilelere karşı verdiği mücadeleler sonucunda âlemin bayındır olmadığı Hâbnâme'nin müellifi tarafından belirtilmiştir.

İslami literatüre göre son peygamber olduğu belirtilen Hz. Muhammed'den sonra, onun yerine liderliği ve müslümanların yöneticisi olma görevini üstlenen sahabiler olmuştur. Bunlardan ilk dört tanesi olan Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin olduğu dönem Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi olarak adlandırılmaktadır. Eserde de sırasıyla bu dönem içinde gerçekleşen hadiselerden ve Hz. Hüseyin ve Kerbela vakası dediğimiz olaydan bahsedilmektedir.

Hz. Ebubekir'in halife olduğu dönemde yalancı peygamberler ortaya çıkmıştır. Bu mesele Hâbnâme'de şu şekilde anlatılmaktadır: “...Hilafet makamı hazreti Sıddık-ı Ekber cenabına ulaştığında görünüşte İslâm sarığı ile başını yükselten Arapların eşek huylularının hepsi birden mürtet olup... Müseylemetü'l-Kezzab ve Esvedü'l-Ansî ve Tuleyhâtü'l-Esedî adlı zalim eşkiya ile Seccâh adlı bir yalancı kadın peygamberlik davası güdüp her birinin sapkınlık bayrağının altına... toplanıp...”(Altun 2011: 92). Bunlar halk içinde fikri ve fiili ayrılıkların çıkması noktasında bir tehdit niteliği taşımışlardır. Bu sebeple o dönem müslümanların lideri konumunda olan Hz. Ebubekir büyük çaba harcamış ve halk arasında çıkması muhtemel olan ayrılık ve bunun sonucunda oluşabilecek huzursuzluğu engellemeye çalışmıştır. Eserin bu bölümünde de bunlar anlatılarak, oluşan çatışmalar sonucunda dökülen kandan bahsedilmektedir. Sonuç olarak, o dönemin de bir takım zorluklar ve karışıklıklar içerdiği anlatılmaktadır.

Sonrasında halife olan Hz. Ömer'e karşı düzenlenen suikast neticesinde müslümanlar lidersiz kalmışlar ve Hz. Ömer tarafından tayin edilen altı kişinin yeni halifeyi belirleme süreci ve bu süreçte üç günlük iktidar boşluğunda çeşitli sorunların ortaya çıktığı anlatılmaktadır. Hâbnâme'de bu olay şu şekilde anlatılmaktadır: “... Mugayre bin Şu'be'nin Ebû Lü'lü demekle bilinen Fîrûz adlı bir kölesi,... Ömer bin Hattab hazretlerinin kinsiz sinesine dört yerde güçlü zehir bulaşmış yara açtı... Hz. Fârûk hilâfet kuşanma gerdanlığına ashabın en büyüklerinden hilafet makamına lâyük altı kimsenin titiz boynuna astı. Şûrada karar verilip de hilâfete biri oturuncaya kadar üç gün yeryüzü, sözü dinlenen halifenin hakkı için imamsız kaldığında mı âlem bayındır idi?”(Altun 2011: 93). Bu sorunlar kastedilerek, bu dönemde de âlemin bayındır olmadığı anlatılmaktadır. Hz. Osman'ın üçüncü halife seçilmesi ile ona karşı düşmanlık besleyenlerin birleşip onun canına kastetmesi ve yöneticiye itaatsizliğin beraberinde karmaşayı da getirdiği, bahsedilen hikayeden anlaşılmaktadır. Son halife olarak Hz. Ali'ye yapılan eziyet ve zulümden bahsedilerek bu dönem itibarıyla İslam ülkesi içinde baş gösteren iktidar kavgası anlatılmaya başlanmaktadır. Bu çekişme ile ortalığın kan gölüne döndüğünü dile getiren müellif, âlemin bu dönemde de nizamının olmadığından söz etmektedir. Hâbnâme'de Hz. Ali dönemindeki bu kargaşa şu şekilde anlatılmaktadır: “Hilâfet... Aliyyü'l-Murtaza ile süslenmişinden kısa bir an rahat yüzü görmeyip kimi zaman Cemel gününde karşılıklı öldürme kimi zaman Nehtivân'da Haricilerle kimi zaman Siffin'de Hz. Muaviye ile karşılaşip bu ciğer yakan vuruşmada yalnız Hz. Muhammed'in ashabından elli bine yakın muhacirin yiğitleri ve ensarın savaşçılarından şehadet pınarından helâk kezzâbının suyuna yürüyüp İslâm ülkerinden emniyetin gölgesi bütünüyle kalktı...”(Altun 2011: 94). Devamında, Mısır'daki müslümanlar arasındaki çekişme neticesinde çok kan dökülüp, Şii liderlerin öldürülmesiyle sonuçlanan bir hadiseden bahsedilmektedir.

Hulefâ-yı Râşidîn olarak adlandırılan döneme eser bazında genel olarak bakacak olursak, iktidar mücadelelerinin yaşandığının (halife olma mücadeleleri ve yalancı peygamberlik iddiası ile kitlelere hükmetme çabası) anlatıldığını görmekteyiz. Bunun yanında, eserde anlatılmak istenen diğer şey, yönetimde oluşacak boşluğun da sorunlara yol açacağıdır.

Muaviye'nin oğlunun hilafet iddiası ile oluşan ve Kerbela vakası olarak anılan, Hz. Hüseyin'in ve askerlerinin şehid edildiği olay neticesinde de ortalığın kan gölüne döndüğü, zulmün ve şiddetin arttığı, eserden anlaşılmaktadır.

Kerbela vakasının aktarılmasından sonra bazı diğer örnek olaylar ve yöneticilerin dönemlerinde vuku bulan hadiselerin anlatılmasıyla eser devam etmektedir. Buradan sonrasını topluca siyasi ve yönetsel olayların aktarılması ile tahlil etmek daha yerinde olacaktır.

Emevi yöneticiler içerisinde Ömer bin Abdü'l-azîz ve Muaviye haricindeki yöneticilerin kötülük, iyilikten uzaklaşma ve fesatlık çıkartmak gibi özellikler üzere yönetimde oldukları ifade edilmektedir. Bu şekilde, halkın birliği ve güvenini sağlamak yerine halk arasında ayrılıkları çoğalttıkları ve güven ortamının sarsılmasına neden oldukları metinden anlaşılmaktadır.

Yezid'in eli kanlı, eşkiya, zalim ve gaddar askerlerinin Medine şehrini kana bulayıp yaptıkları yıkım ve zulüm ile Medine kadınlarına karşı yapılan edepsiz ve iffetsizce muamele neticesinde, Yezid'in, askerlerini bu yaptıkları üzerine ödüllendirmesi anlatılarak bu yapılanların âlemde bir yıkım olduğu dile getirilmiştir. Yine Emevi idarecilerinden Velid bin Yezid bin Abdülmelik tarafından gerçekleştirilen ve halkın kutsallarına yönelik yapılan hadsiz fiiller konu edilmekte ve idareciliğin nasıl olmaması gerektiği bu olay üzerinden örneklenmektedir. Bu olaydan Hâbnâme'de şu şekilde bahsedilmektedir: "Velid bin Yezîd bin Abdülmelik'in bir gün eğlence ve şenlikte çengi ve ney ezgileri esnasında kulağına ezan-ı şerif sesi girip meclisin tatlı kadın şarkıcısına,... hem cünup hem de sarhoş bir zamanın fahişesine imamlık yaptırdı. Cariye de her rekatta bir tür görünüşte sureler okuyup selam verdiğinde tekrar mihrap kenarında bir daha cima ederek dinle alaylı edici kahkahasını işaret meclisinin daimi şarkısı kılan zındık meşrepli melik zamanında mı âlem bayındır idi?" (Altun 2011: 96).

Zulümüyle ön plana çıkmış Emevi hükümdarı Haccac da eserde yerini almış ve Mekke şehrine ve halkına karşı yaptığı zulümler anlatılmıştır. Hâbnâme'de bu saygısızlıklar ve zulüm şu şekilde dile getirilmiştir: "... Haccac, Allah'ın kullarına ümitsizlik şiddetiyle bulaşmış geberesice bir gaddar olmakla doğuda Haveran'dan batıda Kayrevan'a gelinceye kadar yeryüzünü zulüm karanlığı kaplamıştı." (Altun 2011: 97). Mekke halkının idareci olarak gördükleri kişi ise Haccac'ın Mekke'yi kuşatıp şehre girmesiyle yakalanıp çarmla gerilmiş ve iki yıl kadar orada asılı bırakılmıştır. Bu hikaye sonrasında Haccac'ın Mekke ve Kabe'ye karşı yaptığı saygısızca tavırlar dile getirilerek, Haccac'ın tam tersine, Osmanlı hanedanının Kabe ve Mekke'ye büyük bir saygı ile yaklaştığı anlatımı metin içinde yerini almıştır. Bu anlatıyı da metinde şu şekilde görmekteyiz: "Adalet ve insafı süsleyen padişahlarımız Osmanlı ailesinin şanı yüksek sultanlarının şerefli zamanlarında Kabetullah'a taş atılmak değil Beytullah'dır diyerek saygı ve hürmetle mahalle mescitleri önünden bile büyük davullarla geçilmez." (Altun 2011: 97).

Emevi idarecilerinden sonra Abbasi Devleti ve yöneticilerinin anlatımıyla devam eden metinde, halk içindeki âlim kişilere karşı yapılan işkencelerden söz edilmiştir. Bu tutum Hâbnâme'de şöyle anlatılmaktadır: "... Ahmed bin Hambelî hazretlerini halife Me'mûn hapsedmek için götürüp münazara meclisinde karar verilmeden Me'mûn... ölüp Mu'tasım hilâfetinin tahtı zamanında Allah'ın izniyle işler kolaylaştığında adı geçen imamları münazara alanına getirip "Kelamullah yaratılmış mıdır yoksa öncül müdür?" diye sorduğunda o da cevabında, Allah'ın ilmi yaratılmış ise kelamı da yaratılmıştır, dediğinde zebani meşrepli cellatlar... o şanı yüce imamı aklını yitirinceye kadar yılan boylu kırbaçla vurarak işkencenin türüsüne başladığında..." (Altun 2011: 98). Bu ifadelerden yola çıkarak denilebilir ki, halkın önem verdiği âlimlere karşı yapılan zulüm ve işkence, aslında devlete yapılan bir ihanettir. Hatta devletten öte, dünya ve insanlık için bir düzensizlik alâmeti olarak görülmektedir. Bu sırada, bir Osmanlı uygulaması ile âlimlere karşı nasıl bir yaklaşım olması gerektiği anlatılmaya çalışılmıştır. Osmanlı'da Müslüman tebaanın yanı sıra Yahudi ve Hristiyan halka karşı uygulanan hukukun da şer'i hukuk olduğundan bahsedilerek, Osmanlı ve uyguladığı islam hukuku kurallarının ne denli adilane olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, gerçekleştirilen yargılama, hukuki süreç ve cezai işlemin Osmanlı bürokrasisinin bir gereği olarak belgeler eşliğinde onay ve kayda tâbî tutularak uygulandığı örnek verilmiştir. Bu uygulama süreci ile ilgili Hâbnâme'de şunlar geçmektedir: "... padişahlarımız Âl-i Osman'ın yıkılma anlarına kadar kendi zamanlarında (sadece) Hz. Muhammed'in şeriatına karşı vaaza başlayan Müslüman halktan (birinin) katli (için) değil (aynı zamanda) Yahudi ve Hristiyan ... gayrimüslimin şeriata göre katli gerekse İslâm kadılarından biri karar verdiğinde yazdığı bir şeriat belgesini kazasker ... şeriata uygundur, diyerek sultanlık tahtının huzuruna arz edip sureti resmi yazı defterine kaydedip belgenin aslını arşivledikten sonra resmi yazı sureti güvenliği sağlanmayınca ... kişinin öldürülmesi için çalışmak imkansızdır." (Altun 2011: 98).

Abbasi Devleti hanedanlarından örneklerle devam eden eserde, Abbasi halifelerinden Ebû Ca'ferüdevâneki'ye, âlim bir zât olan İmam-ı Azam Ebu Hanîfe, öğüt ve tavsiye vermektedir. Hikayenin devamında Halifenin kendi fikri ve hükmüyle Ebu Hanîfe'nin verdiği öğüt ve tavsiyelerin birbirleriyle ters düşmesi sebebiyle, halifenin Ebu Hanîfe Hazretleri'ne yaptığı zulüm anlatılmaktadır. Burada yöneticinin hukuksuz tutumunun ve hukuka karşı gelişinin devletin seyrini olumsuz yönde etkilediği anlatılmaktadır. Çünkü Ebu Hanîfe bir İslam hukukçusu ve mezhep kurucusu niteliğinde yetkin bir kişidir ve halifeye verdiği tavsiye ve öğütlerde doğal olarak hukuki açıdan belli bir anlam ifade etmekte olup, halifenin bu söylenenlere karşı tutumu onun hukuk karşıtı olduğunu açıkça göstermektedir. Buna karşı Osmanlı Devleti'nde ise âlimlere saygının öneminden, İmam-ı Azam'a uyan o dönem âlimlerine karşı yapılan hakaret ve karşı gelişin dahi idam ile cezalandırıldığından bahsedilmekte ve Osmanlı Devleti ve hanedanının ilim ve âlime gösterdiği önem vurgulanarak yüceltici bir üslup kullanılmıştır. Osmanlı'nın bu tutumu da şu şekilde Hâbnâme'de yerini almıştır: "... Osmanlı hükümdarları, şerefli zamanlarında İmam-ı Azam mezhebini canlandıran âmil âlimlerinin değil İmam-ı Azam'ın tacıdır diyerek sarığını kabartarak gezen ilim yoluna dahil olanlardan birine karşı söyleyen bir insanı âlimlere hakaret ettin diyerek katletme makamına getirirler." (Altun 2011: 99).

Abbasi halifelerinden Mu'tasım'ın zalim, nankör ve fesat çıkarmaya can atan akılsız bir vezirinin, Abbasi halifesi ve devleti ile Hülagu Han'ın arasını açıp bir savaşa sebebiyet vermesi ekseninde, vezirin kendi devletine karşı yaptığı usulsüzlük ve savurganlık ile açgözlülüğü anlatılmıştır. Bu bağlamda, uzun bir anlatı ile vezirin halifeyi ve devleti kendi hırs ve aç gözlülüğü neticesinde esir edip devletin zarar görmesine neden olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Sonunda ise eserde, bu hain vezirin her daim ve herkese karşı ihanet içinde olacağına dair bir kanaate varılır ve hem hizmetinde bulunduğu Abbasi hanedan üyeleri hem de iş birliği yaptığı Hülagu Han tarafından çeşitli hakarete maruz kaldığı anlatılmaktadır.

Fâtîmi halifelerinden olan bir yöneticinin halka karşı yaptığı edepsiz muamelenin anlatıldığı hikaye sonrasında Cengiz Han'ın kılıcının ulaştığı yerlerdeki zulüm ve edepsizlikler anlatılmıştır. Yapılan bu davranışların dünya ve idare düzeni açısından olumsuz sonuçları olduğu belirtilerek, bu gibi davranışların yönetim ve siyaseten hatalı olduğu vurgulanmıştır.

Hikayeler faslının sonuncusu olarak Mısır'da hüküm sürmüş bir idarecinin, hükmü altındaki topraklarda ve hatta daha ötelede yaşayan genç kızların iffet, namus ve canlarına kastetmesi anlatılmakta ve bu zalimane tavrın âlemi bayındır olmayan bir yere sürüklediği dile getirilmektedir.

Eserin sonunda "Kissadan Hisse" şeklinde isimlendirilen bir bölüm bulunmakta ve bu bölümde Hz. Zülkarneyn ile Sultan Ahmed'in konuşmaları yer almaktadır. Hz. Zülkarneyn, her dönem ve zamanda çeşitli bozuklukların var olduğunu belirtmektedir. Ve eserde: "Bu sayfalarda yazılmış olan vakalar ve felâketler her yüzyılda reyanın fesatlık niyetinden meydana gelmiştir. Padişahların bu konuda sorumluluğu yoktur (Altun, 2011:104)." şeklinde yapılan açıklama ile sorunların temel kaynağı belirtilerek gerekli tedbirin Osmanlı devleti kadılığına getirilecek olanların liyakatli kişiler olmasına dikkat edilmesi ve şeriata büyük önem verilmesi ile alınacağı kaydedilmektedir. Hz. Zülkarneyn'in bu uyarıları sonrasında söz alan Sultan Ahmed, şükranlarını sunarak bu anlatılanların tek tek tafsilatlı bir şekilde ve her bir sorunun ayrı ayrı detaylı olarak anlatılmasını talep ettiğinde, Hz. Zülkarneyn Veysî'ye bakarak bu görevi ona verdiğini belirtmiştir. Bunun sonucunda böyle bir eser ortaya çıkmış ve Sultan Ahmed'e sunulmuştur.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bir siyâsetnâme, islahatnâme ve siyasi rüya olma özelliğiyle Osmanlı edebî metinleri içerisinde önemli bir yere sahip olduğu düşünülen Hâbnâme'de, siyaset ve yönetim açılarından bir tahlil yapılmaya çalışılmıştır. Bunun neticesinde, Veysî'nin bir Osmanlı kadısı olması, metnin daha çok siyaset, yönetim ve hukuk açılarından, tavsiye ve öğüt vermek amacıyla ele alındığını bizlere göstermektedir.

Metnin genel tahlili haricinde bir hülasasını beyan etmek, bize metnin ilgili özet bir çıkarım sağlaması açısından önem arz etmektedir. Anlatılan hikâyelerde genel olarak nasıl hükmedilmemesi gerektiği ve nelerin yanlış ve

hatalı tutumlar olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Anlatılan hikayelerde birbirine benzer ve farklı durumlar dile getirilerek bir hükümdarın nelere dikkat etmesi gerektiği vurgulanmaya çalışılmıştır. Son bölümde ise bu kargaşaların her dönemde olduğu vurgusu yapılarak dikkat edilmesi gerekenin ne olduğu beyan edilmeye çalışılmıştır. Eserin iyi bir şekilde değerlendirilebilmesi açısından bazı kavramların daha detaylı bilinmesi gerekmektedir. Bundan dolayı kadı olarak görev yapan kişilerin, görevlerine bakıldığında hem idari hem hukuki görevlerinin bulunduğu bilinmektedir. Bu sebeple görevli olduğu bölgenin hem idari sorumlusu hem de hukuk uygulayıcısı konumunda olduğu anlaşılmaktadır.

Dünya’da, idealize edilmiş düzenin sağlanması için, gerekli şartların, çoğu zaman tam olarak sağlanamadığı ve bir şeylerin eksikliğinin her dönemde var olduğu vurgusu ekseninde işlenen olayların anlatıldığı eserde, anlatılan hikayelerin birçok soruna, neyin yapılıp yapılmaması gerektiğine ve dikkat edilmesi gereken hususlara yönelik hikayelerin anlatımı ile oluştuğu görülmektedir. Özetle bu hususlara bakıldığında maddeler halinde bir çıkarımda bulunacak olursak on dokuz maddeden oluşan bir netice karşımıza çıkmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanabilmektedir:

- 1- Hırs, ihtiras, çekememezlik vb. gibi durumlar sebebiyle halkın kendi arasında sürtüşmesi neticesinde oluşan kutuplaşmalar ve halk arasında ortaya çıkan ayrılıkların yönetim ve siyaset açısından oluşturduğu sıkıntılı ortam,
- 2- Bu ayrılıkların sebep olduğu savaş, çatışma ve buna benzer huzursuzluk oluşturan olayların ortaya çıkmasıyla kan dökülmesi,
- 3- Bu gibi huzursuzluk oluşturan durumların iyileştirilmesi ve giderilmesi maksadıyla yapılan fiil ve davranışların (huzursuzluk çıkartanların bertaraf edilmesi vb.)da tam olarak sorunların çözümleri için yetmediği,
- 4- Devlet düzeni içerisinde iktidar tarafından konulan ve uygulanmaya çalışılan hukukun yok sayılıp, halkın başka bir hukuk oluşturmaya ve değer verme bağlamında değersiz olana yönelmesinin karmaşaya sebep olması,
- 5- Güçlülerin güçsüzler üzerinde kurmak istediği tahakküm neticesinde oluşan huzursuzluk ve yönetimin buna karşı tedbir alması gerekliliği,
- 6- Yöneticinin emir ve idaresine karşı itaatsizliğin yönetimde sorunlara sebep olduğu,
- 7- İktidar hırsı neticesinde yöneticilerin halka zulmetmesi ve hükümdarlar arasında ortaya çıkan fakat halkın ve ülkenin durumunu da etkileyen çekişmelerin düzensizlik ve huzursuzluğa sebep olması,
- 8- Yöneticilerin, halkın huzuru ve refahını göz ardı ederek bolluk içinde yaşamaları ve ülke hazinesini savurganca kullanmasının oluşturduğu sorunlar,
- 9- İyi yöneticilere karşı itaatsizliğin neticesinde kötü, zalim ve gaddar yöneticilerin gelebileceği ihtimalinin olduğu ve bunun neticesinde gelen zalim yöneticinin halka tahakkümde bulunabileceği,
- 10- Yönetim ve siyaset açısından ülke içerisinde çıkan ya da çıkabilecek çok başlılığın ülke yönetimi ve siyasetine zararlı olacağı,
- 11- Yönetimde meydana gelebilecek iktidar boşluğunun devlete olan veya olabilecek zararları,
- 12- Yöneticilerin halk arasında ikilik çıkartmaya veya ayrışmaya sebep olacak tutum ve davranışlarının devlet yönetiminde düzensizliğe sebep olabileceği,
- 13- Yöneticilerin emri altında bulunan kurum, kişi veya unsurların, yöneticiler tarafından kötü amaçlarla ya da kötü bir şekilde kullanılmasının sakıncalar doğurabileceği,
- 14- Halkın inanç, gelenek, örf ve âdetleri gibi önem verdiği manevi unsurlara karşı, yöneticilerin yaptığı saygısızlığın, devletin temel unsurlarından biri olan halkın huzurunu bozması,
- 15- Yöneticilerin, bilimsel ve ilmi çalışmalarda bulunan ilim insanlarına karşı takındığı kötü tutum neticesinde devletin olumsuz etkilenmesi,
- 16- Hukukun herkese eşit şekilde uygulanması gerektiği ve bunların kayıt altına alınmasının önemi,

17- Yöneticilerin kendi tutumlarının hukuka uygun olmayışının sorunlara ve huzursuzluklara yol açacağı,

18- Yöneticilerin, emri altında bulunanlara ve danışmanlarına önem göstermesi, bu konuda doğru seçimlerde bulunması ve onlara karşı tutumlarının önemli olduğu veya nasıl olması gerektiğinin devletin huzuru ve iyiliği için önem arz etmesi, kötü vezir ve danışmanların devletin zarar görmesine yol açacağı,

19- Yöneticilerin nefsanî duygularına yönelik hareket etmesi ve zalimane tavrı neticesinde ülke yönetiminin zaafa uğraması, yönetimin kötüye gitmesi veya yönetilen kesimde huzursuzluğa yol açmasına sebep olacağı, şeklindeki maddelerden netice olarak anlaşılmaktadır ki, birçok sebep sonucunda ülke kargaşaya sürüklenebilmekte ve burada bahsedilen hususlara, yöneticilerin dikkat etmesi gerekmektedir.

Eserde çözüm önerisi niteliğinde birkaç şey sunulmaktadır. Buna göre; devletin hukuki merciler ile ilgili yaptığı atamaların bir devlette dirliği sağlaması açısından oldukça önemli olduğu ve mülki amir konumundaki, mahalli idare amirlerinin liyakatinin büyük öneme sahip olduğu, çözüm önerisi olarak öne sürülmektedir. Şeriata önemli oranda vurgu yapılan eserde, yasaların uygulanması ve ülke idaresinde en önemli yerlerden birinin hukuk ve yönetim birlikteliğinde, iyi ve liyakatli bir yönetimle sağlanacağı açıkça belirtilmektedir.

KAYNAKÇA

- Adaloğlu, Hasan Hüseyin (2004). "Siyasetnâmeler'in Klasik Kaynakları". *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5 (2): 1-21
- Altun, Mustafa (2011). *Hâb-nâme-i Veysî*. İstanbul: MVT Yayıncılık.
- Arslan, Mahmut (1989). "Eski İran Devlet Geleneği ve Siyasetnâmeler". *Sosyoloji Dergisi* 3 (1): 231-262
- Çâvîş, Abdülaziz (2015). *İslâm ve Siyaset: Hz. Ali'nin Bir Emirnâmesi*. çev. Mehmet Âkif Ersoy/hzl. İlknur Kirenci. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- İbrahîm, bin Muhammed (2016). *Devlet ve İnsan: Siyasetin İlkeleri, Yöneticilerin Vasıfları: Âdâbu'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe*. hzl. Hayrullah Acar. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Levend, Agâh Sırrı (1962). "Siyaset-Nâmeler". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* : 167-194
- Machiavelli, Niccolo (1998). *Hükümdar (Il Principe)*. hzl. Patrick Dupouey. çev. H. Kemal Karabulut. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Ortaylı, İlber (2012). *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Özgül, M. Kayahan (2004). *Türk Edebiyatında Siyasî Rûyâlar*. Ankara: Hece Yayınları.
- Yılmaz, Coşkun (2009). "Siyâsetnâme". TDV İslâm Ansiklopedisi. C. 37. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 306-308.
- Yılmaz, Coşkun (2003). "Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: İslahatnâmeler". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 1(2): 299-338.

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Ahsenü'l-Kasasa Şarih Bakışı: Hâcibî'nin Yûsuf u Zelihâ Şerhi*

Deva ÖZDER*

Özet

Kur'an-ı Kerim'in daha doğru anlaşılmasını sağlamak için farklı usullerle yorumlanması neticesinde ortaya çıkan şerh kavramı zamanla dinî-tasavvufî, ilmî ve edebî metinleri açıklamak ve anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla ortaya konan eserleri ifade eden bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır. Klasik Türk edebiyatı bünyesinde de bu amaç doğrultusunda Arapça, Farsça, Türkçe pek çok şerh kaleme alınmıştır. Bu eserler, şerh edilen metnin kapsamına, şarihin tahsil durumuna ve bilgi birikimine göre farklılık gösterse de, Klasik Türk edebiyatı metin şerhi araştırmaları ve Osmanlı kültürü üzerine yapılan çalışmalar için büyük bir ehemmiyet taşımaktadır. Hâcibî'nin Şerh-i Yûsuf u Zelihâsı da bahsi geçen çalışma alanlarına ışık tutacak nitelikte bir eserdir.

Çalışmanın giriş bölümünde şerh kavramının ortaya çıkışı, edebiyatımızdaki klasik şerh anlayışı ve ahsenü'l-kasas hakkında bilgi verildi. Daha sonra şarihin hayatı anlatıldı ve eseri Şerh-i Yûsuf u Zelihâ değerlendirildi. Bu değerlendirmede önce eserin nüshaları ve imla hususiyetleri hakkında bilgi verildi. Akabinde ise şarihin şerh tekniğine ve eserin muhteva özelliklerine dair değerlendirmeler yapıldı. Çalışma sonuç bölümüyle tamamlandı.

Anahtar Kelimeler: Şerh, şarih, ahsenü'l-kasas, Şerh-i Yûsuf u Zelihâ.

Commentator's View to the Best of Stories: Şerh-i Yûsuf u Zelihâ by Hâcibî

Abstract

The concept of commentaries' commentary which emerged as a result of interpreting Koran with different approaches to make Koran to be understood in a more accurate way has started to be used in order to clarify religious-sufic, scientific and literary texts and to enable them to be understood easily. Within the framework of Classical Turkish Literature, several commentaries were written in Arabic, Persian and Turkish in accordance with this purpose. Although these works differ according to the scope of text commentaried, the education level and background of commentator, it is of great significance for the studies on text commentary in Classical Turkish Literature and Ottoman culture. Therefore, Şerh-i Yûsuf u Zelihâ written by Hâcibî is a great work to shed light on the mentioned fields of study.

In the introductory part of the study, some information was given about the emergence of the concept of commentar, the understanding of commentary in our literature and the best of stories. Then, the writer's life was mentioned and his work Şerh-i Yûsuf u Zelihâ was analyzed. In this analysis, firstly information about the copies of the work and the features of spelling was given. Later, the commentary technique of the commentator and the features of contents of the work were evaluated. The study was completed with the conclusion section.

Key words: Commentary, commentator, the best of stories, Şerh-i Yûsuf u Zelihâ

* Doktora öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, dvgunes@gmail.com.

GİRİŞ

Arapça bir kelime olan şerh sözcüğü çeşitli lügatlerde “keşfetmek, beyan etmek, kapalı şeyi açıklamak” (Kırkılıç vd. 2009: 927), “gizli ve şüpheli olan nesneyi açıp meydana koyarak aşikâr kılmak, dilim dilim kesmek” (Redhouse 2009: 458), “genişletme, bast etme, yayma, (eti) kesme, (kayıyı) açma, arz etme, izah, beyan, tevsi, tafsil, tevîl” (Hayber 2004: 690), “açma, ayırma, bir anlatım veya kitabı açıklama, yorumlama, bir şeyi açıklamak amacıyla yazılmış kitap, açık ve ayrıntılı anlatma” (Türk Dil Kurumu 2011: 2217) şeklinde tanımlanmaktadır. Şerh sözcüğü edebî bir terim olarak ise “izah için söylenen sözler ve bu yolda yazılan kitap” (Muallim Nâci 2006: 497), “bir edebî eseri, bir risaleyi veya bir kitabı kelime kelime açıp izah ederek içerdiği bütün dil, anlam, sanat ve estetik özellikleri ile o eserin anlaşılmasını sağlamanın özlü bir ifadesi” (Nurdoğan 1999: 422), “bir ilim dalında ün kazanmış eser üzerinde kaleme alınan, bu eserlerdeki kapalı ifadelerin açıklandığı, eksik bırakılan hususların tamamlandığı, hatalara işaret edildiği eser” (Şensoy 2010: 555) anlamına gelmektedir.

Metinleri anlama, tanıtma ve yorumlama çalışmalarının kökeni İslamiyet'in ilk devirlerine kadar uzanmaktadır. Dört halife döneminde Kur'an-ı Kerim'in bir araya getirilip çoğaltılması ve hızlı bir şekilde yayılması onun doğru bir şekilde okunup yorumlanması ihtiyacını doğurmuş, neticesinde ise “tefsir” adı verilen Kur'an ilmi ortaya çıkmıştır. Önceleri her türlü metin “tefsir” adı altında açıklanmaktayken, zamanla bu ilim dalının sınırları belirlenmiş ve tefsir sadece “Kur'an-ı Kerim'i veya felsefî ve hukukî metinleri yorumlamak, açıklamak” manasında kullanılmaya başlanmıştır. Şerh kavramının ortaya çıkışı da tefsir sözcüğünün, yalnızca Kur'an-ı Kerim'i açıklamak için ortaya çıkan ilim dalına ad olarak kullanılmasının yaygınlaştığı zamanlara tekabül etmektedir (Yılmaz 2012: 11–12).

Eskilerin şerh-i mütûn yani metinler şerhi dedikleri edebî metinleri açıklama ve böylelikle metnin anlaşılmasını kolaylaştırma çalışmaları divan edebiyatının ilk dönemlerinden başlayarak günümüze kadar gelmiştir. Eski edebiyatımızda metin şerh edilirken konunun niteliğine göre, Kur'an, tefsir, hadis, tasavvuf gibi dinî bilimler, mitoloji, peygamber kıssaları, tarihî ve efsanevi kişilerle, din, tarikat ve tasavvuf büyüklerinin menkıbeleri, çağın gelenek ve görenekleriyle inançları göz önünde tutularak şerhler yapılmıştır (Mengi 2000: 73–74). Osmanlı coğrafyasında Arapça ve Farsça da Türkçe ile birlikte yaygın bir biçimde kullanıldığı için bu alanda kaleme alınmış eserler çok dillidir ve Arapça-Farsça edebî eserlere yazılmış olan Türkçe şerhler, şerh literatürünün önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Şerhlerde, Arapça-Farsça kelime ve terkiplerin sözlük anlamları, gramer özellikleri, metindeki diğer kelimelerle olan ilişkileri ve metne kazandırdıkları yeni manalar üzerinde durulur. Şarihler başta ayet ve hadisler olmak üzere manzum-mensur örneklerle destekledikleri ifadelerini atasözleri ve hikâyelerle daha akıcı hale getirirler. Türkçe şerhlerde Arapça şerhlerde olduğu gibi kalıplaşmış sözlere benzer bir ifade sistemi kurulduğu görülmektedir. Okuyucuya hitaplarda şerh bölümleri arasındaki geçişlerde, alıntı ve göndermelerde çoğunlukla bu kalıp ifadelerden yararlanılır. Hacimli şerhlerde rastlanan metin içi göndermeler ve bazı şerhlerde görülen nüsha-rivayet tenkitleri de geleneksel şerh metodunun önemli örneklerindedir (Ceylan 2010: 565–566).

Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında Leyla ile Mecnun, Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre gibi teması aşk üzerine kurulu eserlerden biri de Tevrat ile Kur'an'da birtakım farklılıklarla karşımıza çıkan Yûsuf ile Zelîhâ hikâyesidir (Settârî 2014: 7). Bu hikâye bilhassa Klasik Türk edebiyatında en çok işlenen mesnevî konularından olmuştur. En eski dinî hikâyelerden biri olan Yûsuf ile Zelîhâ, kaynağını her ne kadar Tevrat'tan alsada da Arap ve Fars şairleri gibi Türk şairleri de mesnevilerini oluştururken büyük ölçüde Kur'an-ı Kerim'de geçen ve “ahsenü'l-kasas” olarak adlandırılan Yûsuf kıssasından istifade etmişlerdir. Yûsuf suresinin üçüncü ayetinde geçen ahsenü'l-kasas terkibi “kıssaların en güzeli” manasını ifade etmektedir. Bu kıssaya “ahsenü'l-kasas” denmesiyle ilgili âlimler farklı görüşler beyan etmişlerdir. Bazı âlimlere göre “en güzel” ifadesi Hz. Yûsuf'un kendisinin ve pek çok ibret ve hikmet ihtiva eden hikâyesinin güzelliğini ima etmekle birlikte suredeki ilahî vahiy üslubundaki güzelliğe de işaret etmektedir. Aynı zamanda bu sure Hz. Muhammed'in ebedî güzelliğine delalettir ve onun elçiliğini doğrulayan açık delillerden birini teşkil etmektedir. Bazı âlimlere göre ise bu tabirdeki “en güzel” ifadesi “çok ilgi çekici” manasındadır (Kırca 1989: 178; Seratlı 2006: 7).

Klasik Türk edebiyatında mesnevi türünün yaygınlaşmasıyla birlikte “ahsenü'l-kasas”ı yani Yûsuf ile Zelîhâ'nın aşkını konu edinen pek çok hikâye kaleme alınmıştır. Özellikle XV. yüzyıldan sonra Yûsuf u Zelîhâ mesnevilerinin sayısında azımsanmayacak bir artış görülmektedir ki bu artışta Fars şiirinin son büyük ustası kabul edilen Molla Câmî'nin aynı adı taşıyan mesnevisinin tesiri büyüktür. Klasik Türk şiiri üzerinde yoğun bir tesir uyandıran bu eser Karamanlı Kâmî Mehmed (XVI. yy), Köprülüzâde Esad Paşa (XVIII. yy), Mehmed İzzet Paşa ve Refet (XIX. yy) tarafından tercüme edilmiş (Levend 1967: 99; Türkdoğan 2008: 70; Şanlı 2010: 1335; Demir 2006: 28), Hamdullah Hamdi ve Gubârî'nin Yûsuf u Zelîhâ mesnevileri ise Câmî'nin eserine nazire olarak yazılmıştır (Kartal 2003: 139; Aktaş 2006: 12). Ayrıca Telli Mehmed b. İbrahim Vehbî (XVII. yy) tarafından dibace kısmının şerh

edildiği bu eserin tamamına yapılan iki şerh bulunmaktadır (Yazar 2011: 302). Bu şerhlerden birinin şarihi belli değilken (XVII.yy) diğeri Hacı Salih-zâde Halil Hâcibî'dir (Şanlı 2010: 1335-1336). Hâcibî gerek Yûsuf u Zelihâ kıssasının hikâyelerin en güzeli olması, gerekse de Molla Câmî gibi büyük bir üstadın en beğenilen, Türk şairleri üzerinde en çok etki uyandıran mesnevisi olması hasebiyle eseri şerh etmiştir. Eserde her ne kadar bazı beyitlerin motamot çevirisinin verildiği görülse de eserin geneline baktığımızda beyitlerin çevirisiyle birlikte yorumunun da yapılması, kelimelerin çeşitli kaynaklardan yararlanılarak değişik manalarına değinilmesi, atasözü, deyimler ve çeşitli iktibaslarla eserin zenginleştirilmesi gibi pek çok cihet eserin tercüme değil şerh niteliği taşıdığını ve Hâcibî'nin de mütercim değil şarih olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmamızda 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başında yaşamış olan divan edebiyatı şairi Hâcibî'nin, İran edebiyatının son mümessili kabul edilen Mevlânâ Abdurrahman Nuriddin Câmî'nin Klasik Türk edebiyatında pek çok mesneviyi doğrudan veyahut dolaylı olarak etkileyen *Yûsuf u Zelihâ* mesnevisine yaptığı şerh genel hatlarıyla değerlendirilecektir.

1. HÂCİBÎ (öl. 1824 / H 1240)

Kaynaklarda Kars doğumlu olduğu belirtilen şairin doğum tarihi ile ilgili net bir ifade bulunmamaktadır; ancak 1824 (H 1240) yılında ve 63 yaşında öldüğü bilgisinden yola çıkarak şairin doğum tarihinin 1761 olduğunu söylemek mümkündür. Asıl adı Halîl olan şairin babası Hacı Salih Efendidir. (Kurnaz vd. 2001: 172) Hâcibî'nin bilgili, faziletli ve âlim bir şair olduğu "Bağçe-i Safâ-Endûz"da geçen "fenn-i ferâ'izde sâhib-i resâ'il ve her hünerde nâşir-i fezâ'il ü fevâzil şâ'ir-i 'âlim." sözlerinden anlaşılmaktadır. Hâcibî, Molla Câmî'nin Fars şiirinin meşhur kaside üstadı Hâkânî'nin (ö. 1198) Mir'âtü's-sefâ adlı kasidesine nazire olarak yazdığı meşhur Cilâü'r-rûh kasidesine, yine Molla Câmî'nin Yûsuf u Zelihâ mesnevisine, Lâmi'î Çelebinin manzum sözlüğüne şerhler yazmış; Mehdî Mehmed Hân'ın Dürre-i Nâdire'sini ve Nâdir Şâh ahvalini mübeyyin Cihân-nümâ'yı Türkçe'ye tercüme etmiştir (Oğraş 2001: 102).

Eserin genel hatlarıyla değerlendirilmesi Şerh-i Yûsuf u Zelihâ nüshaları ve nüshaların imlası, şarihin şerh tekniğine dair hususlar ve şerhin muhtevasına dair hususlar olmak üzere üç ana başlık altında verilmiştir.

2. ŞERH-İ YÛSUF U ZELİHÂ NÜSHALARI ve NÜSHALARIN İMLA HUSUSİYETLERİ

Klasik Fars şiirinin son büyük üstadı kabul edilen, manzum ve mensur eserleri Türk edebiyatı şairleri arasında gerek kendi dönemi içerisinde gerekse de daha sonraki dönemlerde büyük bir tesir uyandıran Molla Câmî'nin yedi büyük mesnevisini topladığı Heft Evreng'inin beşinci tahtını oluşturan Yûsuf u Zelihâ mesnevisinin XIX. yüzyıl şairlerinden Halil Hacıbî tarafından şerhi yapılmıştır.

2.1. Eserin Nüshaları

Hâcibî'nin *Yûsuf u Zelihâ* şerhinin el yazması kütüphanelerinde iki nüshası tespit edilmiştir. Bu nüshalardan biri Tek-Esin Vakfı Dr. Emel Esin Kütüphanesi 596 numarada kayıtlıdır. 205X152, 160X90 ebatlarında, 21 satır, 162 varak olan nüsha, sırtı ve kenarları açık kahverengi meşinden, çeharkuşe ebru, miklebli bir cilt içerisinde. Nesih yazı türüyle yazılan bu nüsha son kısımdan noksandır. Bu noksanlık sayfa eksikliğinden değil müstensihlin herhangi bir sebepten ötürü eseri tamamlayamamasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu nüshada diğerinden farklı olarak eserin Erzurum valisi Abdurrahman Paşa'ya¹ takdim edildiği bilgisine rastlanmaktadır.

Eserin diğer nüshası ise Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Kitaplığı 2829 numarada bulunmaktadır. 243X139, 177X79 ebatlarında, 25 satır, 179 varaktır ve nesih yazı türüyle yazılmıştır.

Her iki nüshada da müstensihlerin adına rastlanmadığı gibi eserin telif ve nüshaların istinsah tarihine dair herhangi bir tarihsel veri de bulunmamaktadır; ancak eserin müellifi olan Hâcibî'nin 1824 yılında vefat ettiği göz önünde bulundurulduğunda eserin 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başlarında yazılmış olduğu tahmin edilmektedir.

¹ 1750 Erzurum doğumludur. Şeyhler Medresesi'nin kurucusu olan Şeyh Mustafa Efendi'nin oğlu, Pir Muhammed'in torunlarından. Yirmi bir yaşında Erzurum müftüsü olmuştur. 21 sene müftülük yaptıktan sonra 1801 yılında Erzurum valisi olarak atanmıştır. Daha sonra Karahisar ve Van valiliğinde de bulunan Abdurrahman Paşa son olarak Ankara valiliğine getirilmiş ve 1820 yılında Ankara'da vefat etmiştir. Oğlu dönemin Kars mutasarrıfı Emin Fehim Paşa'dır (Aktan vd. 1996: 368; Fidan 2005: 144).

Çalışmamızda yapılan örneklendirmeler ana nüsha olarak belirlediğimiz Emel Esin Kütüphanesinde bulunan nüsha üzerinden yapılmıştır. Ana nüshanın tespitinde, her iki nüshada da telif ve istinsah tarihi bulunmadığı için “kapsam” belirleyici olmuştur. Emel Esin Kütüphanesinde bulunan nüsha (E nüshası) her ne kadar eksik olsa da, Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan nüshaya (S nüshası) göre daha kapsamlı olması sebebiyle ana nüsha olarak belirlenmiştir. E nüshasının bittiği kısımdan itibaren örneklendirmeler S nüshası üzerinden yapılmıştır.

Ör: بهر دانه رسد تیغش بر سر Be-her dâne resed tîğes-i ber-ser: Her dânesiyçün bir kılıç başı üstine irişür. Nitekim buğday ve arpa sünbülesi üzerinde bir kılıç olur yâhûd murâd göm tahtesi dişleriyle sünbüle okunup hâbbeler dâne dâne döğölmekdir. Hâşılı sünbüle yüz göñüllü oldığıyçün başı üzerine yüz belâ irişür. (E 9b)

Ör: بهر دانه رسد تیغش بر سر Be-her dâne resed tîğes-i ber-ser: Her dânesiyçün bir kılıç başı üstüne irişür. (S 6b)

Ör: ز حرفش دست دلرا كوته انگشت Zi-ħarfeş dest-i dil-râ küteh engüş: Anın ħarfinden göñül eliniñ barmağı kışadır, ya'nî kulağ ol ħarfi işitmekden ve göñül fehm eylemekden 'âcizlerdir. (E 17b)

Ör: ز حرفش دست دلرا كوته انگشت Zi-ħarfeş dest-i dil-râ küteh engüş: Anın ħarfinden göñül eliniñ barmağı kışadır. (S 12b)

2.2. Nüshaların İmla Hususiyetleri

Telif ve istinsah tarihi her ne kadar net olarak bilinmese de şarihin ölüm yılından 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başlarında yazıldığı tahmin edilen bu eserin metnindeki karışık imla özellikleri, kalın ve ince seslerde tam bir imla birliğinin olmaması eserin geçiş dönemine ait olmasıyla açıklanabilir. Metinde kelimelerin ve eklerin yazımı esnasında ünlü-ünsüz harflerin imlasında nüshalar arasındaki farklılıkların yanı sıra nüshaların kendi içinde de tam bir tutarlılık gösterdiği söylenemez. Aynı kelime ve eklerin bazen nüsha içinde bazen de nüshalar arasında farklı imlalarına rastlamak mümkündür. *Şerh-i Yûsuf u Zelîhâ* metnindeki imla farklılıkları her ne kadar tutarsızlık gibi görünse de 18–19. yüzyıl Türk yazı dilinin tarihi gelişimini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Ör: پشه لی pîşeli (E 2b) / پشه لی pîşeli (S 1b)

Ör: يوجه لى yüceliğ (E 8b, S 6a), رعنالك ra'nâlık (E 78a/ S 57a)

Ör: اليجى يوز alıcıyuz (E 85a/ S 61b), ياتوجى yatucı (E 112b/ S 80b)

Ör: اخسقدر aħsağdır (E 17b/ S 12b), اغسقدر ağsağdır (E 48b/ S 34b) / اقسق aqsağ (S 152b)

Ör: بولت bulut (E 23b/ S 16b) / بولطك buluṭuñ (E 23b) / بولودك buluduñ (S 16b) / بولطندن buluṭından (E 103b/ S 74b)

Ör: قانعى kangı (E 55b/ S 40a) / قانقى kanqıdır (E 55b/ S 40a)

3. HÂCİBÎ'NİN ŞERH TEKNİĞİNE DAİR HUSUSLAR

Edebiyatımızda mühim bir yere sahip olan metin şerhi geleneğinde, anlaşılmasında zorluk bulunan edebî eserlerin türlü yönlerden izahının yapılarak daha kolay anlaşılır hale getirilmesi esas alınmıştır. Geleneksel şerh anlayışına uygun olarak edebî bir metnin şerhini yapacak olan şarih, metnin doğru bir biçimde Türkçe çevirisini yapar, söz varlığını değişik açılardan değerlendirir; kendi entelektüel kapasitesine, ilmi ve kültürel seviyesine, bilgi birikimine göre metni ana hatlarıyla ortaya koyar. Bu bağlamda *Şerh-i Yûsuf u Zelîhâ* şarhi Hâcibî'nin dönemin geleneksel şerh anlayışına uygun bir metin şerhi yaptığı ve kendi bilgi birikimini esere yansıttığı görülmektedir.

Hâcibî'nin şerh metodunu ana hatlarıyla şu şekilde sıralayabiliriz:

1) Şarih, Yûsuf u Zelîhâ mesnevisinin hiçbir beytini atlamadan metnin tamamını şerh metnine dâhil etmiştir. Şerhi yaparken metni beyitler halinde değil mısra mısra ele almıştır.

2) İlk olarak mısraın Türkçe tercümesini yapan şarih, uygun gördüğü kısımlarda kelime ve ekleri gramer açısından tahlil etmiş, cümle ve kelimelerin türleri hakkında bilgi vermiştir.

3) Mısraın Türkçe tercümesini yapan şarih, mısraı daha açıklayıcı hale getirmek istediğinde “ya'nî” kelimesiyle bağlantı kurup çeviriyi açıklamaya devam etmiştir.

4) Kelimelerin lügat anlamlarını veren şarih bazı durumlarda Türkçe ve Arapça karşılıklarını da yazmış, bazen de “bunda murâd” gibi yapılarla kelimenin mecazi ve yan anlamlı kullanımlarını da vermiştir.

5) Şarih, mısraın çevirisini yaptıktan sonra uygun gördüğü yerlerde edebî sanatlara değinmiş, edebî terimlerle ilgili bilgiler vermiş, duruma uygun Arapça, Farsça ve Türkçe manzum parçalarla şerhini zenginleştirmiştir.

Hâcibî'nin metin şerhinde ayrıntı sayılabilecek hususlar belirlenerek örnekleriyle birlikte şu şekilde verilebilir:

1) Şarih "Yûsuf u Zelîhâ" şerhinde genellikle önce Farsça beytin Türkçe tercümesini vermiş, sonrasında ise uygun gördüğü takdirde izahatta bulunmuştur, ancak bazı durumlarda önce birtakım malumatlar verip daha sonra beyti tercüme ettiği de görülmektedir.

Ör: Çü dünân cuğd-ı in vîrâne geştî: *Cuğd* zamm-ı cîm ve sükûn-ı ğayn-ı mu'ceme ile şol kuşdur ki Türkî dilinde ügi dirler. Gündüz gizlenüp gice zâhir olmada ve hâlî yirlerde olmada ve şumluğla meşhûr olmada baykuşa müşâbihdir ammâ cüââede tefâvütleri fâhişdir, ya'nî dün u deniler gibi bu vîrâneniñ cuğdı olduñ. (E 6a/ S 4a)

2) Şarih geleneksel şerh anlayışına uygun olarak metnin ilgili gerekli bilgileri okuyucuya vermiştir; ancak anlaşılmayacağını düşündüğü yerlerde şerhini bu bilgilerle sınırlı tutmamış, mananın anlaşılmasına yardımcı olabilecek gerekli malumatı ve şahsi yorumlarını da şerh metnine ilave etmiştir.

Ör: Çihilrâ sâht şaştı-ı ü dü pencâh: Kırkı anıñ altmışı iki elli eyledi. Hesâb-ı ebcedle mîm kırkıdır. Sîn altmışdır. Nûn ellidir. Çihilden murâd halka-i mâhdır ki şakq olmazdan evvel mîm şeklinde idi. Altmışdan murâd sebbâbeniñ sînidir ki ol lafzıñ evvel harfidir ve bunda işâret vardır ki aya işâret mübârek barmağınñ uciyla olmuşdur. İki elliden murâd mâh şakq olup iki nûn şeklinde oldığıdır ve bunda nükte oldur ki altmış kırka zamm olunca iki elli olur. Güyâ sebbâbe sîniyle mîm-i halka-i mâhiñ ictimâ'ından iki pencâh huşûla geldi. Hezârân âferin ber-fikr-i Câmî. (E 12a/ S 8b)

Ayrıca şarih, Câmî'nin bir muammasına çözüm yolu göstermiş ve açıklamanın sonuna Farsça manzum bir parça eklemiştir.

Ör: Be-ta'rîf-i 'Arab bādâ mu'arref: 'Arabıñ ta'rîfiyle de mu'arref olsun, ya'nî anıñ mübârek nâmı 'Acemde meşhûr olduğu gibi 'Arabda dağı meşhûr olsun. Beytde nükte oldur ki şehzâdeniñ nâmı muzaffer Hüseyn dir, iħrâcîñ tarîkı oldur ki. *Derd* ki ma'nası ağrı ve şızı ve burıdır. 'Arabîsi dâ'dır, elif-i memdüde ile. Keâret-i isti'mâl ile hemze sâkıt olup dâ kalmışdır. Meydân lafzından dâ lafzı tarıh olunca meyn kalur. *Tâs-ı tehîden* murâd tâs lafzından elifi iskâtdır, tas kalur. Feraħ lafzı tas lafzınıñ miyânına vaz' olunca tafarhas olur. Tâs-ı tehî feraħ ile tolu olmağdan murâd budur. Pes meydân ki derdden hâlî olup meyn kalmışdı. Tafarhas lafzını meyn lafzındaki mîm ile yâniñ miyânına vaz' idince muţafferr Hüseyn olur. Beyt-i âtıdeki zerrin kadehden noktaya işâret vardır. Pes ol noktayı taya vaz' idince zâ olup muzaffer Hüseyn olur. Beyt:

هزاران آفرین بر ذهن جامی

معنا یافت از وضعش تمامی

خدایا عفو کن او را و ما را

ز خامه گر جهد حرفی خطارا

Hezârân âferin ber-zîhn-i Câmî

Mu'ammâ yâft ez-vaz'eş tamâmî

Hudâyâ 'afv kün urâ vü mârâ

Zi-hâme ger cehed ħarfî ħaţârâ (E 25b/ S 18a)

3) Şarihin bazen metnin aslına bağlı kalmaya çalışarak kelime kelime tercüme yaptığı görülmektedir. Şarihin bu tutumu onun tercüme ile şerh arasında kararsız kaldığını gösterebileceği gibi beytin izah edilecek bir yönü olmadığını düşünerek yaptığı bilinçli bir tercih olarak da yorumlanabilir.

Ör: Ne rüy-ı ânki der-zindân küned rüy: Ne o yüz ki zindâna yüz ide. (S 128b)

Ör: Merâ dîvâreş ez-ğam püşt biş'kest: Ol zindâniñ dîvârî ğamdan benim arķamı oķutdı. (S 129b)

4) Metni şerh ederken kelimelerin cümle içindeki kullanımına ve görevlerine dikkat eden şarih, kelimelerin farklı anlamları hakkında bilgi verdikten sonra metnin anlam bütünlüğüne uygun olan mananın hangisi olduğunu belirtmeyi de ihmal etmemiştir.

Ör: *Üfted* fi'l-i mâzîdir. 'Arabîde vaķ'a gibi iki ma'nâda müsta'meldir. Biri düşmek, sukûţ ma'nâsına, biri de bir şeyiñ keynûnetinden 'ibâretdir. Türkîde de müsta'meldir. Meâelâ böyle vâķî' oldı dirler. Bunda ikinci ma'nâ murâddır, ya'nî eger ħ'âce 'Ubeydu'l-lâh kabûl eyleye. (E 21a/ S 14b)

5) Şarih şerhini yaparken başka nüshaları da kontrol etmiştir. Nüshalar arasındaki kelime, mısra ve beyit farklılıklarına değinirken anlamlarıyla ilgili izahta bulunmayı ihmal etmemiş ve bazı durumlarda da hangi anlamın daha uygun olduğunu belirtmiştir.

Ör: Semen-ruhsâregân simîn-cebînân: Semen yañaqlılar gümüş alınılılar. Ba'zı nüshada cebînân yerine *sürinân* vâki' olmuş, ya'nî sağrıları gümüş ammâ bu lafzın çendân münâsebeti yokdur. (E 135b/ S 94b)

6) Şarihin kelimelerin lûgat anlamlarını verirken çeşitli kaynaklardan yararlandığı şerhteki birtakım ibarelerden anlaşılmalıdır.

Ör: *Dest-endâz* iştilâhda zulm demektir. *Lûgat-i Sünbül-zâdede* mezkûrdur. (E 37a/ S 26a)

Ör: *Cilve* lûgat-i 'Arabda gelin yüzünü âşikâre kılmak, ya'nî ere varacak kız ve gelin tonanur ve düğün halkına kendini yüzi açık seyr itdürür. Anıñ ol vaz'ına cilve dirler. (E 43a/ S 31a)

7) Şarih daha önce verdiği bir bilgiyi tekrar etmekten kaçındığı noktalarda malumatın daha önce verildiğini ifade ederek sözü uzatmamayı tercih etmiştir.

Ör: Cihân halkı içinde uğurluk ile beni bed-nâm ve rüsvây eyledi. Nitekim bunuñ tafşili sebkat itdi. (E 126b/ S 88b)

8) Şarihin, bazen de daha önce verdiği bir bilgiyi daha sonra birkaç kez yinelediği durumlar söz konusudur ki bu bir şerh kusuru sayılabilir.

Ör: *Hatt* maħbûblarıñ şaķal yerinde ķarınca ayağı gibi ũrperen mũlardır. (E 34b/ S 24b)

Hatt maħbûblarıñ şaķal yerinde ķarınca ayağı gibi ũrperen mũlardır. (E 26b/ S 18b)

9) Şerh metinlerinde çok sık kullanılan kalıplaşmış geçiş cümlelerine şarih de konunun akışına uygun devam etmek için yer verir.

Ör: Heme der-bend pindârim mände: Nâzım-ı merħûm ma'rifet beyânına şürü' idüp buyurur ki: Cümlemiz zann eylemek bendinde ķalmışuz. (E 47a/ S 33b)

10) Şarihin şerh metodunu oluşturan ana unsurlardan biri de metin içerisinde uygun gördüğü durumlarda çeşitli iktibaslar yapmasıdır. Bu iktibaslar ayet-i kerime, hadis-i şerif, kelim-i kibar ve manzum parçalardan oluşmaktadır.

Ör: Çü şüd tederis-i İdris âsmânî: Çünki İdrisiñ tederisi âsmânî oldu, ya'nî çünki semâya şu'ud eyledi. Nitekim Bâr-ı Ĥudâ buyurmuşdur: {وَرَفَعْنَا مَكَانًا عَلِيًّا} (E 35a/ S 25a)

Ör: Besî bihter zi-rũy-ı ũst ĥũyeş: Anıñ yüzünden ĥuyı ziyâde eyũrekdir. Nitekim ĥadîâ-i şerîfde vârid olmuşdur. {اطلبوا الخير عند احسان الوجوه} (S 121a)

Ör: Kezâlik 'aşķ-ı mecâzîsiz 'aşķ-ı ĥaķîķiye de ulaşmak olmaz. Nitekim buyurulmuşdur: *El-mecâzũ ķanķaratũ'l-ĥaķîķa*. (E 30a/ S 21a)

4. ŞERHİN MUHTEVASINA DAİR HUSUSLAR

Klasik şerh anlayışının en temel özelliklerinden biri metnin dil ve anlam yönünden anlaşılabilirliğinin sağlanmasıdır. *Yûsuf u Zelîhâ* şerhinde şarih, mananın daha anlaşılabilir hale gelmesi için gramerle ilgili birtakım izahlarda bulunmuştur. Dönemin şerh anlayışına uygun bir şekilde kelime ve cümlelerin gramer özelliklerine değinen Hâcibî, yer yer kelime ve ekleri gramer açısından tahlil etmiş, kelime ve cümlelerin türü hakkında da bilgiler vermiştir.

Ör: Cümle-i du'âiyye: Emir kipinin olumlu ve olumsuz kullanımı.

Yañađı leķâfetde nâz ile besle. Mışrâ'-ı âânî cümle-i du'âiyyedir. (E 123a/ S 86b)

Ör: Edât-ı şart: Şart edati. Şart cümlesinde cümleye şart anlamını katar.

Bedînsân bũd tâ mî-ĥ'âst ķâreş: Yûsuf 'aleyhi's-selâmıñ ķarı bu ũslũbla idi ne isterse. *Tâ* bunda şart içündũr. (E 117b/ S 83a)

Ör: Ķalb: Gramerde, bir kelimedeki bazı harflerin yer değiştirmesi hadisesi.

Ör: *Bedũ* aşlında be-ũdur ki hemze dâla ķalb olmuşdur. (E 7b/ S 5b)

Eserin muhtevasına yönelik dikkatleri çeken bir özellik de şarihin metinde geçen Arapça ve Farsça kelimelerin anlamlarını verirken farklı lügatlerden yararlanarak kelimelerin değişik manalarına değinmesi ve bu manalardan kullanıldığı yere göre en uygun olanını seçmeye itina göstermiş olmasıdır.

Ör: *Derd* ki ma'nası agrı ve sızı ve burıdır. 'Arabîsi dâ'dır, elif-i memdüde ile. Keâret-i isti'mâl ile hemze sâkıt olup dâ kalmıştır. (E 25a/ S 18a)

Ör: *Feyz* lügatde ırmağ taşup iki kenârını kaplamağa dirler ammâ iştilâhda bir kese bir iyilik gelmege dirler. (E 21a/ S 15a - S 133b)

Ör: *Ceng* luğat-i Fariside kuş kaynağı ve yırtıcı cânvar pençesine itlâk itmişlerdir. (E 15b/ S 11a)

Hâcibî eserinde kelime şerhi hususunda esas olarak Arapça-Farsça kelimeleri almıştır; ancak 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başlarında yazılmış olan ve geçiş dönemi özelliğini taşıyan bu metinde, şarihin Arapça-Farsça kelimelere verdiği Türkçe karşılıklar dönemin Türkçe söz varlığı hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Metni şerh ederken şarihin kullandığı Türkçe kelimelerin bazıları bugünkü kullanımlarına çok yakınken, bazıları ise günümüzde kullanılmayan ancak 18.-19. yüzyıllarda ve öncesinde kullanılan kelimelerdir.

Ör: Bağırdağ: Beşik bağı.

Kimât kesr-i kâfla yürek, ya'nî şol nesne ki anıñla beşikde oğlanı bağlarlar, ba'zı yirlerde *bağırdağı* dirler. (E 51b/ S 36b)

Ör: Elegimşagmal: Gökkuşağı.

Bayrâm ayına kavs u kuzah düzdi, ya'nî *elegimşagmal* gibi lañif eyledi. Hâşılı kaçşarına kâr çeküp ebem çurşağı gibi muğavves ve mülevven eyledi. (E 142a/ S 98b)

Ör: Imızgan-: Uyuklamak, azıcık uyumak.

Anıñ şüret görücü gözi uykuğa *imızganmış* idi, ya'nî çeşm-i zâhiri uyumuş idi. (E 45a/ S 32a)

Şarihin eser içerisinde uygun gördüğü yerlerde klasik şiirin hayal dünyasına ait bazı geleneksel kullanımlara, felekler, seyyareler, burçlarla ilgili çeşitli bilgilere, içinde yaşadığı toplumun adet, gelenek, görenek, inanış ve gündelik yaşantısına ve tarihî şahsiyetler hakkında birtakım malumatlara yer verdiği görülmektedir. Dönemin günlük yaşantısı, o dönem insanların kâinata bakış açısı ve kültürel yapısı hakkında bilgi sahibi olmamıza yarayan bu bilgiler Osmanlı kültür araştırmaları için de fayda sağlayabilecek türdendir.

Ör: *Nergis* şol çiçekdir ki ortasında bir kadeh vardır ve kadehiñ eñrafında dibinden çıkmış akçeye beñzer altı beyâz çiçeği var. Gözi şu'arâ aña teşbîh iderler, teşbîh-i kinâye tarîkıyla. 'Arap nercis dir, Rûmda zerrîn-kadeh dirler. (E 18a/ S 12b)

Ör: Şu'arâ mañâbîb cinsiniñ dehânını mîme ve nigîne ve hâteme teşbîh iderler. Zîrâ dehânda hürdelik ve müdevverlik mu'teberdir. Dehâna hod-şîrînlilik lâzım oldığıyçün mezkûrları şîrînlilikle cem' iderler. (E 40a/ S 28b)

Ör: *Sühâ* zamm-ı sîn ile şol hafî yıldızdır, Benât-ı Na's-ı Kübrâdan ki halk hiddet-i başarıların anıñla imtiñân iderler. Nitekim meâelde zîkr olunur: Urîha's-Sühâ ve terâni'l-kamer, ya'nî ben aña Sühâyı gösteririm ol baña Kameri gösterir ve ma'-hâzâ rivâyet olunur ki büyüklüğü yer kadar yedir. El-ilmü 'inda'l-lâhi te'âlâ. (E 99a/ S 71b)

Ör: Uyku hücumı çubuk üzerine tavulcınıñ elini bağlamış idi. Nitekim selâtin-i 'Acemde giceler âülâ-i ahîre dek tavul döğüp andan şoñra ferâgat idüp uyurlar idi. (E 44b/ S 32a)

Ör: Ki Hindünuñ kârı 'aksine olur, ya'nî Zelîhânıñ gözleri bu âyini meger Hindistândan ahz eylemiş idi ki anlarıñ âyini 'aksinedir. Eyyâm-ı sürürda siyeh-püş olup eyyâm-ı muşibetde sepîd-püş olurlardı. (S 140b)

Şerhinde gramer terimleri, söz varlığı ve kitabi bilgiler hakkında önemli bilgiler sunan şarihin vezin ve kafiyeyle ilgili malumatlara pek yer vermediği görülmektedir. Hâcibî vezin ve kafiye için kelime okumalarındaki düzeltmelere kısaca değinmiş, sık rastlanmamakla beraber uygun gördüğü yerlerde de söz sanatlarıyla ilgili değerlendirmeler yapmıştır.

Ör: Çü ber-şarf-ı çemen ber-gonce-bârân: Çemen tarafında gonce üzerine yağmur dökülür gibi. *Tarf* zarûret-i şî'r için sükûn-ı râ ile okunur. (E 76b/ S 55b)

Ör: Zi-cân ârâm bü'r'bâyed zi-dil hüş: Cândan qarârı çapar göñülden hüşü. Vezn için *bü'rbâyed* lafzınıñ râsi sâkin okunur. (E 104b/ S 75a)

Ör: Ber-ü şüd hemçü hurrem gülsitân haş: Anîñ üzerine hûb-ı gülistân gibi hoş oldu. Haş, âteş lafzına ri'âyeten fetḥ-i hâ ile okunur. (E 11a/ S 8a)

Ör: Ki hem mâhest ez-ü şermende hem har: Ki hem ay ondan utancıdır, hem gün. *Yâ Rab* lafzı iştilâhda 'acabâ dimerdir. *Har* lafzı böyle maḳâmlarda fetḥ-i hâ ile okunur ḳâfiyeye ri'âyet için. (E 98b/ S 71b)

Metinde bahsi geçen edebî sanatlar ihâm, irsâl-i mesel, istiare, istifham, kinaye, leff ü neşr, mecaz, mübalağa, sual ü cevab, telmih ve teşbihtir.

Ör: Anîñ vefâ dâmeni sebebiyle Zühre sâzını urdı. Zîrâ Zühre sâzende-i eflâkdir. Beytde isti'âre vardır. Zîrâ Zühre yıldızını bir sâz çalar 'âşıka teşbîh ve ḥâzret-i peygamberi anîñ ma'sûḳına teşbîh ve felek-i Zühreye 'urucını vefâ dâmenine teşbîh itmekle isti'âre-i mekniyye ider. (E 15b/ S 11a)

Ör: Ḳumrınıñ qû qû diyüp ötmesi istifhâm-ı inkârî ṭarıḳıyla râḫatlık nerede nerede, ya'nî yokdur, yokdur dimerdir. (S 164a)

Ör: Bütân u bütgerân u büt-perestân: Bütler ve büt yapıcılar ve büte ṭapıcılar. Bu üç lafzıñ her biri muḳâbilinde leff ü neşr tertibi üzere birer beyt zıkr idüp buyurur ki. (S 146b)

SONUÇ

Hâcibî'nin "*Şerh-i Yûsuf u Zelîhâ'sı*" ana metninin İnan edebiyatının son mümessili kabul edilen Mevlânâ Abdurrahman Nuriddin Câmî'nin (Ö. 898/1492) Klasik Türk edebiyatında pek çok eseri doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen Yûsuf u Zelîhâ mesnevisi olması ve mesnevinin gençliğinde iyi bir tahsil görmüş Divan edebiyatı şairi Hâcibî tarafından şerh edilmesi hasebiyle büyük bir ehemmiyete sahiptir. Şarih, şerhi esnasında klasik metin şerhi anlayışına uygun olarak ilk önce beyitlerin tercümesini yapmış; daha sonra Arapça-Farsça kelime ve terkiplerin sözlük anlamları, gramer özellikleri, bu kelime ve terkiplerin birbiriyle olan anlam ilişkisi ve metne kazandırdığı yeni manalar üzerinde durmuştur. Hâcibî kelimelerin sözlük anlamlarını verirken çeşitli lügatlerden yararlanmış, bu lügatlerdeki değişik manalardan en uygun olanını seçmeye itina göstermiştir. Beyitlerin tercümesini yapan ve gerekli bilgileri okuyucuya sunan şarih, anlaşılmayacağını düşündüğü durumlarda şerh metnine şahsi yorumlarını eklemiş; ifadelerini ayetlere, hadislere ve farklı dillerdeki manzum parçalara yaptığı iktibaslarla desteklemiştir. Hâcibî zaman zaman o dönem insanının evrene bakışı, inançları, değerleri, gelenek, görenekleri ve o dönemin sosyal ve kültürel yapısı hakkında çeşitli malumatlar vererek şerhini zenginleştirmiştir.

Klasik şerhler bünyesinde barındırdığı önemli bilgilerle günümüz çalışmalarını büyük ölçüde etkileyecek eserlerdir. Çalışma konusu olarak belirlediğimiz *Şerh-i Yûsuf u Zelîhâ* metni de gerek imla hususiyetleri ve söz varlığıyla gerekse de muhtevasında bulundurduğu kitabî bilgilerle Klasik Türk edebiyatı metin şerhi araştırmalarına ve Osmanlı kültürü üzerine yapılan çalışmalara yardımcı olacak niteliktedir.

KAYNAKÇA

Aktan, Ali, A. Yuvalı, M. Hülagü (1996). *Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî*, İstanbul: Sebil Yay.

Aktaş, Hasan (2006). *Abdurrahman Gubârî Yûsuf u Züleyhâ (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Ceylan, Ömür (2010). "Şerh (Türk Edebiyatı)". *İslam Ansiklopedisi*. C. 38. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 565-568.

Demir, Recep (2006). *Hatâyî-i Tebrizî ve Molla Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ Mesnevîleri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme (İnceleme-Metin)*. Doktora Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Fidan, Ahmet (hzl.) (2005). *Mehmed Nusret, Tarihçe-i Erzurum*. İstanbul: Dergâh Yay.

Hâcibî. *Şerh-i Yûsuf u Zelîhâ*. Süleymaniye Kütüphanesi. Esad Efendi Kitaplığı. No. 2829.

Hâcibî. *Şerh-i Yûsuf u Zelîhâ*. Tek-Esin Vakfı Dr. Emel Esin Kütüphanesi. No. 596.

Hayber, Abdülkadir (hzl.) (2004). *Mehmet Bahaettin Toven, Yeni Türkçe Lügat*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

- Kartal, Ahmet (2003). "Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı ile Hamdullâh Hamdî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sının Mukayesesi". *Diriözler Armağanı*, ed. M. Fatih Köksal ve Ahmet Naci Baykoca. Ankara. 93-139.
- Kırca, Celal (1989). "Ahsenü'l-Kasas". *İslam Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 178.
- Kırkılıç, Ahmet, Y. Sancak (hızl.) (2009). *Ahterî Mustafa Efendi, Ahterî-i Kebir*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Kurnaz, Cemal, M. Tatçı (2001). *Mehmet Nâil Tuman, Tuhfe-i Nâilî*. Ankara: Bizim Büro Yay.
- Levend, Ağâh Sırrı (1967). "Divan Edebiyatında Hikâye", *TDAY-Belleten* Ankara. 71-117.
- Mengi, Mine (2000). "Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine". *Divan Şiiri Yazıları*. Ankara: Akçağ Yay. 72-80.
- Muallim Nâci (2006). *Lûgat-ı Nâci*. İstanbul: Çağrı Yay.
- Nurdoğan, Muhammed (1999). "Metin Şerhi Üzerine". *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*. ed. Mehmet Kalpaklı. İstanbul: Yapı Kredi Yay. 422-427.
- Oğraş, Rıza (hızl.) (2001). *Es'ad Mehmet Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endûz'u*. Burdur.
- Redhouse, Sir James W. (2009). *Turkish and English Lexion New Edition*. İstanbul: Çağrı Yay.
- Seratlı, Tahir Galip (hızl.) (2006). *Giritli Sırrı Paşa, Güzel İnsan: Yusuf, Yusuf Suresi Tefsiri*. İstanbul: Elest Yay.
- Settârî, Celal (2014). *Züleyha'nın Aşk Derdi*. çev. Mehmet Kanar. İstanbul: Şule Yay.
- Şanlı, İsmet (2010). "Molla Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sının Bilinmeyen İki Türkçe Şerhi", *Turkish Studies*, Volume 5/1, Winter. 1328-1345. http://www.turkishstudies.net/Makaleler/999564323_60%C5%9Fanl%C4%B1ismet.pdf [erişim tarihi: 05.07.2017]
- Şensoy, Sedat (2010). "Şerh". *İslam Ansiklopedisi*. C. 38. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 555-558.
- Toparlı, Recep, B. Eyöve Yılmaz, Y. Yılmaz (hızl.) (2009). James W. Redhouse, *Müntahabât-ı Lûgat-ı Osmâniyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Türkdoğan, Melike Gökcan (2008). *Klasik Türk Edebiyatında Yûsuf u Züleyhâ Mesnevîleri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Yazar, Sadık (2011). *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Yılmaz, Ozan (2012). *Gülîstan Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*. İstanbul: Çamlıca Yay.

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Ali Cevâd'ın Celâlî Âbâza Mehmed Paşa Biyografisi

Bünyamin Tan*

Özet

Karadeniz bölgesinde yaşayan ve Âbâza adını taşıyan bir kavme mensup olan Âbâza Mehmed Paşa, Osmanlı'nın bir dönemine damga vurmuş olan Celali isyanlarının baş aktörlerinden biridir. Makalemizde bu tarihi kişiliğin yaşam öyküsüne yer verilmiş olup siyasi kariyeri ve söz konusu isyanlardaki rolü anlatılmaya çalışılmıştır. Çalışmamızdaki amaç, çeviri yazısını verdiğimiz "Ali Cevâd'ın Celâlî Âbâza Mehmed Paşa Biyografisi" isimli eserinden hareketle bir döneme damgasını vurmuş sayılan Celali isyanlarının baş aktörlerinden biri olan Âbâza Mehmed Paşa'nın daha yakından tanıtılması ve incelenmesidir.

Anahtar Kelimeler: Celali Âbâza Mehmed Paşa, biyografi, tarih, Osmanlı Tarihi, Ali Cevâd.

Ali Cevad's Celali Abaza Mehmed Pasha Biography

Abstract

Living in the Black Sea region and belonging to a nation bearing the name Abaza, Abaza Mehmed Pasha is one of the main actors of Celali rebellions that have marked the Ottoman period. In our article, it has attempted to describe the role of his political career and said the rebellion is given to the life story of this historic personality. The purpose of our work is to introduce and analyze Abaza Mehmed Pasha, one of the chief actors of the Jalali rebellions, which is considered to have hit a turning mark in the name of "Ali Cevâd's Celâlî Âbâza Mehmed Pasha Biography".

Key Words: Celali Abaza Mehmed Pasha, biography, history, Ottoman history, Ali Cevad.

* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Mezunlu.

1. ALİ CEVÂD'IN HAYATI VE ESERLERİ ÜZERİNE:

Ali Cevâd'ın doğum tarihi bilinmemekte olup Üsküdar'da doğduğu belirtilmektedir. Mahmut Ak, babasının Yanya defterdarı Mehmet Emin Nüzhet Efendi, kardeşinin de şair Mustafa Safî olduğunu belirtir (Ak 2008: 201). Harbiye'yi bitirdikten sonra çeşitli askerî liselerde coğrafya ve tarih öğretmenliği yapmış olup piyade yüzbaşılığı, piyade kolağalığı, Hamidiye Taburu binbaşılığı ve Bursa Redif alayı kaymakamlığı yapmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile sürgüne gönderilmiş, affedilip İstanbul'a dönmüştür. Dönüşünden kısa bir süre sonra da vefat etmiştir. Mezarı, Karacaahmet Mezarlığı'nda bulunmaktadır. Mahmut Ak, onun köklü ve kültürlü bir aileden geliyor olması sebebiyle yalnız coğrafya değil tarih ve din alanında da pek çok kaynak eseri okumuş ve değerlendirmiş olduğunun yazdığı eserlerinden anlaşıldığını belirten Ak'ın vermiş olduğu bilgilere göre eserleri aşağıdaki şekildedir:

1. Memâlik-i Osmâniyye'nin Târîh ve Coğrafya Lugatı
2. Bidâyet-i Coğrafya
3. Mücmel Coğrafya
4. Resimli Fezleke-i Coğrafya-i Umûmî
5. Muhtasar Coğrafya-i Osmânî
6. Fezleke-i Fenn-i Coğrafya
7. Hülâsa-i Coğrafya-i Osmânî
8. Musavver Târîh-i İslâm ve Mehd-i Medeniyet-i Arabistan
9. Muhtasar Târîh-i İslâm
10. Mükemmel Osmanlı Tarihi
11. Tarihin Kanlı Sahifeleri, Şehzade Şehid Mustafa, Tarihî Bir Vaka-i Mühimme
12. Ravzatü'l-Enbiya (2008: 201).

2. CELÂLÎ ÂBÂZA PÂŞÂ İSİMLİ ESER HAKKINDA BİLGİ:

Eserin adı "*Celali Abaza Mehmed Paşa: tarihi bir vakıa-i mühimme*" olup H. 1329 / M. 1913 yılında basılmıştır. Seyyid Tahir'in imtiyaz sahibi olduğu *İtimad Kütüphanesi*'nde basılmıştır. Kitabın sonundaki ilave sayfada İtimad Kütüphanesi'nin tanıtımı olup toplamda 39 sayfadan oluşmaktadır. Kitap ebadı 18'e 12 cm'dir. Eserin konusu Âbâza Mehmed Paşa'nın hayatı olup kapsadığı dönem Osmanlı Devleti tarihinin duraklama ve gerileme dönemidir (H. 1014 - 1157 / M. 1606 - 1744). Ayrıca konuyla alakalı olarak IV. Murad dönemi H. 1032 - 1049 / M. 1623 - 1640 olaylarına da değinilmektedir. Eserde Âbâza Mehmed Paşa'nın hayatı şu başlıklar altında işlenmiştir:

Celâlî Âbâza Mehmed Paşa – Âbâza ile Cenk – Tayyâr Paşa'nın Hîlesi – Kalâvûn'un İ'dâmı – Hâfız Paşa – Bağdâd Muhâsarası – İstimdâd-ı Şâ'irâne – İstimdâd-nâme-i Hâfız – Cevâb-ı Sultân Murâd Gâzî – Âbâza'nın İkinci İsyânı – Halîl Paşa – Hüsrev Paşa – Merkez-i Saltanat – Sipâhî Kıyâmları – Kitâller – Te'dîb-i Eşkiyâ – Sultân Murâd'ın Bi'z-zât Temsiyet-i Umûru Yed-i İktidârına Alması – İtâ'atten Sonra Âbâza – Bosna Vâlîliği – Vidin ve Tuna-Özi Vâlîlikleri – Leh Seferi – İ'dâmı – Şüyû'-ı Hayâtı – Âbâza Şeyhi – Netîce.

3. ÂBÂZA MEHMED PAŞA ÜZERİNE:

Âbâza Mehmed Paşa, aslen Karadeniz'in kuzey-doğusunda yer alan Âbâza kavmine mensuptur (Hammer A 2010: 1277). Kaynaklarda biraz serkeş olduğu, dilinin ve giyiminin düzgün olduğu ifade edilen Âbâza'nın Gürcü Mehmed Paşa'nın kardeşi olup Erzurumlu Hüseyin Paşa'nın damadı olmuştur (Mehmed Süreyya 2003: 1039). Kâtib Çelebi'ye göre, Âbâza yiğit bir savaşçı olmakla beraber işleri tam anlamakta akıl sahibi olmayan ve şeyhinin kerametlerine gözü kapalı inan bir kişidir (İnalçık 2014: 195). Vakanüvisler onu şöyle tasvir etmektedir: "*Âbâza Paşa nefsinde yarar ve bahadır ve şekl ü şemâyili güzel adam olup libâs, kisve ve destârda lâtif*" buluşları vardır, "*etvâr-i levendânesi tab'-i pâdişahîye (Sultan IV. Murad) hoş*" gelmektedir (İnalçık 2014: 220).

Halep Valisi Canbuladoğlu'nun hazinedarı iken, efendisinin çıkardığı Celali İsyanları'na katılmıştır (Uzunçarşılı 1988: 150; Hammer A 2010: 1277). Efendisinin Amik Ovası'nda, Kuyucu Murad Paşa komutasındaki askerlere yenilmesiyle yakalanmış olup yeniçeri ağası Halil Ağa'nın aracılığıyla bağışlanmıştır (Uzunçarşılı 1988: 151; Hammer A 2010: 1277). Halil Ağa kaptan-ı derya olunca, Âbâza'yı derya beyliği makamına atamıştır (1621) (İlgürel 1988: 11; Uzunçarşılı 1988: 151). Âbâza Paşa, bu yolla devlet hizmetine girmiş olup daha sonra Halil Ağa sadrazam olunca Maraş valiliğine atanmıştır. Ardından Hotin seferinde de Erzurum beylerbeyi olmuştur (İnalçık 2014: 195; Hammer A 2010: 1277; Uzunçarşılı 1988: 151). Yeniçeri ocağını kaldırmayı düşünen II. Osman'ın taraftar olarak Âbâza Paşa'yı düşündüğü ve kendisini Anadolu'dan asker yazmakla da görevlendirdiği bilinmektedir (Uzunçarşılı 1988: 149).

Sultan Osman'ın katli üzerine İstanbul'da sipahi bölükleri ve yeniçeri, suçluluğu üzerlerinden atmaya çalışmış ve devlet içinde gerçek iktidar sahipleri olmuşlardır. Fakat gerçekte büyük tepki Anadolu'da kendini göstermiş, sekban ve sarıcalar, İstanbul'da iktidarı ele geçiren kapıkullarına karşı ayaklanmışlardır. Bu iki grup, Erzurum valisi Âbâza Mehmed Paşa emrinde isyan bayrağını kaldırmışlardır (İnalçık 2014: 180). Bu sırada İstanbul halkı da ocaklıları taan ve teşnii ve diğer taraftan ocaklıyı müteessir etmiştir. Bir gün divan-ı hümayuna gelerek, "*Herkes bize pâdişâh katili diye hakaret ediyor; biz ocağa emanet vermiştik, kim katlettiyse hakkından gelsin.*" diyerek bu işte suçlarının olmadığı belirtmişlerdir (28 Safer 1032 /Ocak 1623) (Uzunçarşılı 1988: 144). Âbâza Mehmed Paşa da Sultan II. Osman'ın öldürülmesi üzerine yeniçerileri padişah katili ilan etmiş ve onları yok etmek için çevresine topladığı sekbanlarla Erzurum'da yeniçerileri imhaya kalkışmıştır (Acun 2002: 704; Uzunçarşılı 1988: 151; İnalçık 2014: 193). Bu sebeple Âbâza'nın başlatmış olduğu Celali isyanı, siyasi mahiyette çıkarılan isyan grubuna girmektedir. Zira Celali isyanlarının ilk çıkış noktası halk ile yönetim arasındaki anlaşmazlıklardır ve bunlar sosyo-ekonomik sebeplerdir (Acun 2002: 704). Âbâza'nın vali olduktan sonra, Sultan Osman ile gizli bir muharebe içerisinde olduğu yönünde iddialar vardır. Bu iddianın aslı yoksa bile İstanbul'da ve Erzurum'da bu yönde dedikodular çıkmıştır. Bunun, yeniçerilerin kendisi aleyhinde bir hareket olduğunu bilen Âbâza Paşa, bu askeri tayfaya düşmanca duygular beslemiştir ve bu duygular yeniçerileri katletme hazırlığına dönüşmüştür (Hammer A 2010: 1277). Aynı zamanda bu yeni bir Celali ayaklanmasıdır (İlgürel 1988: 11).

Âbâza'nın bu düşmanca duygulara sahip olmasında Ayıntab kadısı Abdülbaki Efendi'nin de etkisi olmuştur. Bu kişi, yeniçerilerle girdiği bir tartışma sebebiyle Sultan Osman'ın yeniçerileri idam etmek istediğini söyleyerek Ayıntab halkını bu zümrenin üzerine salmıştır. Çıkan olaylarda birkaç yeniçeri öldürülmüştür. Çıkan olayların sebebini anlamak üzere yeniçeri orta çavuşu Ayıntab'a gönderilmiştir. Erzurum'da da buna benzer olaylar çıkmış ve olaylarda üç yeniçeri ve paşa takımından da beş kişi ölmüştür (Hammer A 2010: 1277). Bunun üzerine askerler arasında huzursuzluk baş göstermiş olup bu durum Âbâza Paşa'nın işine yaramıştır (Uzunçarşılı 1988: 151; İlgürel 1988: 11). Yeniçerileri tedip etmek istemiş, yeniçeriler ise kaleye sığınarak cezadan kurtulmuşlardır (Hammer A 2010: 1277; İnalçık 2014: 194). Önceki Erzurum valisi olan Hüseyin Paşa, şehir halkı içerisinde nüfuz sahibi kişilerle birlikte iki taraf arasında arabuluculuk etmiştir. Bunun sonucunda iki taraf arasında barış sağlanmış, Yeniçeriler kaleyi boşaltmış ve kale yeniden Âbâza Paşa'nın emri altına girmiştir (Hammer A 2010: 1277; Uzunçarşılı 1988: 151). Âbâza Mehmet Paşa isyanı ile Anadolu sekbanı tekrar önem kazanmış ve başkent kapıkullarını yeniden dengeliyebilir hale gelmesine de yol açmıştır. Halil İnalçık, bu isyanın devletin temellerini de sarstığını ve o dönemki İran savaşında devletin gücünü zayıflattığını belirtmektedir (İnalçık 2012: 183). Ayrıca İnalçık, bu isyanın kapıkulu zorbalığına karşı Anadolu'da uyanan direnç ve tepkiden başka bir şey olmadığını ve bundan sonra sarayın ve hükümetin, kapıkulu askerini azaltma ve disiplin altına sokma girişimlerinin ise sonuç vermediğini; ancak Köprülü Mehmed Paşa'nın diktatör yetkileri alması üzerine kapıkulu askerinin zorbalığının bir dereceye kadar önlenebildiğini ifade etmektedir (İnalçık 2012: 216). Diğer bir yandan isyanın, Anadolu Türklüğünün, İstanbul'a hâkim olan devşirme kapıkullarına karşı bir mücadele olduğu da belirtilmektedir (İnalçık 2014: 180).

Sipahilerin kendisine sadakatini temin eden Âbâza, yeniçerileri Erzurum'dan çıkarmıştır. Bunun üzerine yeniçeriler, İstanbul'a gelerek paşayı şikâyet etmişlerdir (13 Muharrem 1032 – 17 Kasım 1622). Erzurum eyaleti Âbâza'dan alınıp Diyarbakır eski beylerbeyi Mustafa Paşa'ya verilmiş ve Âbâza'ya da Sivas'a gitmesi emri

verilmiştir. Mustafa Paşa, Erzurum'a bir mütesellim, yani eyalet yönetimini kısa bir süre elinde bulunduracak bir heyet göndermiştir. Fakat Âbâza Paşa, şehirden çıkmayı reddetmiş ve heyet geri çekilmek zorunda kalmıştır (Hammer A 2010: 1277; Uzunçarşılı 1988: 151). Hamisi olan Kaptan Halil Paşa, kendisine mektuplar yazarak itaat etmesini istemiş ve kaleyi teslim etmesini nasihat etmiştir; fakat bir sonuç alamamıştır (Hammer A 2010: 1277). Erzurum'dan sürgün edilen yeniçeriler, şehir eşrafını şahit göstererek Âbâza'nın yeniçerilerden birçoğunu zehirlediğini ve sekbanlarını yanına çekerek, Kars ve Ahıska paşalarına da bu yolda hareket etmeleri için emir verdiğini Divan-ı Hümayun'a arz etmişlerdir (Hammer A 2010: 1277; Uzunçarşılı 1988: 151).

Bu olay İstanbul yeniçerileri arasında yıldırım etkisi yapmıştır (İnalçık 2014: 194). Erzurum'da bu olaylar yaşanırken İstanbul'da Âbâza'ya karşı infialleri gün geçtikçe artan yeniçeriler, 19 Safer / 23 Aralık tarihinde sadrazam kapısına gitmekte olan yeniçeri ağasına denk gelerek etrafını sarmışlar ve *"Âbâza'nın isyanına sebep İstanbul'da Gürcü Mehmed Paşa ile Halil Paşa'dır; onlara istinad eder; çünkü sadrazamın biraderi Hüseyin Paşa'nın damadı ve Halil Paşa'nın oğlulluğudur."* diye çıkmışlardır. Zabitler, askerin gürültüsünü yatıştırmak isterken, toplanan asker sadrazam kapısına varınca Halil Paşa'yla karşılaşır. Derhal paşanın etrafını sararak: *"Vezir-i a'zam senin hatırın için Âbâza'yı tedib etmez; Âbâza sana istinad ile böyle yapıyor."* diye bağırırlar. Sadrazam kethüdası Çeşteci Ali Ağa, paşanın yanına gelir ve asileri dağıtmıştır. Ertesi gün yeniden divanın pencereleri önünde gürültü ederek toplanmışlardır. Zabitlerin araya girmesiyle toplanan kalabalık dağıtılmıştır. Bu karışıklıklar süreklilik kazanmaya başlayınca bir hatt-ı hümayun yayınlanarak kargaşanın önüne geçilmeye çalışılmıştır. Fermanda şu yazılıdır: *"Erzurum beğlerbeğini azl ettim. Halil Paşa'nın bu işte medhali yoktur, ona ilişmeyiniz."* (Hammer A 2010: 127).

Âbâza Paşa, Anadolu isyanının reisi konumuna gelmiştir (Hammer B 2010: 1329). Hatta Mevlevi tarikatının o dönemki önderi olan Mevlana'nın torunu Ferruh Çelebi'nin de Âbâza'yı destekleyenler arasında olduğu da söylenmektedir. Sancaklara kendi adamlarını tayin edip halktan vergi toplamaya başlayan Âbâza Paşa, padişahın kanının davasını güttüğünü söyleyerek destekçilerini arttırmıştır (Hammer B 2010: 1329; İnalçık 2014: 125; Uzunçarşılı 1988: 151). Güçlü kimseler dahi malını ve ırzını korumak için ona karşı gelememiştir (İnalçık 2014: 194). Sivas yeniçerileri, Sultan Osman'ın katline ortaklık etmemiş oldukları ve şer'en bu durumu ispat edebilecekleri ve masum oldukları gerekçesiyle, Âbâza'nın buldukları bölgeye geldiğini haber almalarına rağmen telaş etmemişlerdir. Fakat tarihlere "Âbâza Şeyhi" lakabıyla geçen Seyyid Abdürrahim-i Bayrâmî'nin telkinlerine uyan Âbâza Paşa, Cafer adındaki kethüdasını Sivas üzerine yollamıştır (Hammer B 2010: 1329). Âbâza'ya sahib-i hurûc olduğunu söyleyerek sözde kerametlerle onu kandırmıştır. (Uzunçarşılı 1988: 151). Cafer'in dönmeye mecbur kalması üzerine Âbâza, emri altında bulunan 40.000 kişilik kuvvetlerle Sivas'ı ele geçirmiştir (Hammer B 2010: 1329; İlgürel 1988: 11; İnalçık 2014: 193; Uzunçarşılı 1988: 151). Yeniçeri zabitlerinden Kırkık Muslu, Hasan Çelebi ve Mehmed isimli kişileri işkence ederek öldürmüştür. Bu üç kişinin omuzlarını deldirerek bal muşları döktürmüş, develer üzerinde çarpmıha gerdirerek deliklere döktürdüğü muşları yaktırıp bu hâlde şehir içinde gezdirmiştir (Hammer B 2010: 1329). Diğer yandan da dellalları *"Padişahlarına kıyan hainlerin hali budur."* diyerek bağırtmıştır. Daha sonra merhametsizce yeniçeri, topçu, cebeci, acemi oğlanı gibi ocak mensuplarını öldürmüştür. (Jorga 2009: 367; Uzunçarşılı 1988: 151; İnalçık 2014: 194). Yeniçerilere ait bütün evler yağma edilmiştir. Sekbanlar ve başıboş levendler Sivas'ta ağır zulümler işlemiştir. Fakat kethüda yeri kumandası altında bulunan sipahilerle diğer süvari birliklerine dokunulmamıştır (İnalçık 2014: 194). Hammer, bu durumu süvarinin piyadeye, "Pretoryen" in "Lejyon"lara, vahşi askerlerin düzenli taburlara eski kını olarak nitelendirmektedir. (Hammer B 2010: 1329).

Âbâza'nın gittikçe güçlenmesi Kösem Sultan'ı tedirgin etmiş ve Maraş beylerbeyi Kalavun Yusuf Paşa'yı 10.000 asker ile Âbâza'nın üzerine salmıştır (İnalçık 2014: 194). Fakat Âbâza, Trablusşam Valisi Seyfoğlu Yusuf Paşa'yı yanına çektiği gibi Kalavun Yusuf Paşa'yı da kendi saflarına katmıştır. Kısa zamanda çevresine 30.000 kişi topladığı belirtilmektedir (Uzunçarşılı 1988: 150). Hammer, bu sayının 40.000 olduğunu ifade etmektedir (Hammer B 2010: 1329). Sivas'ta Seyyid Han'ı vali olarak bırakan Âbâza Paşa, Kalavun Paşa ile birlikte, Tokat ile Erzurum arasında bulunan Şebinkarahisar kalesine doğru yol almıştır (Hammer B 2010: 1329; Uzunçarşılı 1988: 151). Doğu Karahisar'da Âbâza'dan kaçanlar ise Murtaza Paşa'nın emri altına girmiş ve Âbâza ile savaşmaya

karar vermişlerdir (İnalçık 2014: 194). 10.000 kişi ile söz konusu yeri savunmakta olan Murtaza Paşa, Karahisar'a hâkim olan ve Hacı Kayası denilen bölge üzerine ikinci bir kale yaptırmak ihtiyacı hissetmiştir. Yapılan savaşta iki taraf da büyük kahramanlıklar göstermiş olup Murtaza Paşa'nın askerleri kaleye çekilmek zorunda kalmışlardır. Âbâza Paşa, kaleyi kuşatmış, Murtaza Paşa ise kuşatmaya direneceği yerde teslim müzakeresi için Âbâza'nın ordugâhına gitmiştir (Hammer B 2010: 1329). Çarpışmanın şiddetinden korkan halk, kaleden çıkarak Âbâza'ya teslim olmuşlardır (İnalçık 2014: 194). Fakat sipahiler, Murtaza Paşa'nın bu hareketini onursuzluk olarak görmüş ve kaleye kapanarak, kuşatmacıların üzerine kanlı hücumlar yapmışlardır (Hammer B 2010: 1329). Murtaza Paşa'nın kendilerini bırakıp gitmeleri üzerine Sivas'a gönderilen ve burayı Âbâza'nın elinden almakla görevlendirilen Tayyar Mehmed Paşa'ya bağlanmışlar ve Âbâza ile savaşacaklarına dair paşaya söz vermişlerdir (İnalçık 2014: 194).

Hızlı hareket etmesi sebebiyle "Tayyar" ünvanını alan Mustafa Paşazâde Mehmed Bey, bu sırada Sivas önlerine gelmiş ve varlığıyla halka güven vermiştir. O sırada Âbâza Paşa da ordu-yı hümayunun tertibini takliden, süvarilerini altı bölüğe ayırarak İstanbul'a yürümek niyetiyle Karahisar'dan Tokat'a hareket etmiştir (Hammer B 2010: 1329). Âbâza Paşa, gerçekten de yolu üzerindeki bütün yeniçerilerin mülklerine el koyarak İstanbul üzerine yürümüştür. Sadece Bursa'ya kadar gelen Cıgalazâde Mahmud ve yeniçeri ağası, onun karşısına çıkmaya cesaret edebilmiştir. Âbâza, bu sırada Ankara'yı kuşatmıştır. Ankara'yı ele geçiremeyince Niğde'de kışı geçirmek üzere geri dönmüştür (Jorga 2009: 367; Uzunçarşılı 1988: 151). Ordusu Kazova'da dinlenmekteyken Tayyar Mehmed Paşa'nın Sivas'a geldiğini ve şehri ele geçirdiğini haber alır almaz hareket yönünü değiştirmiştir. Bunu haber alan Tayyar Paşa ise; kıymetli hediyeler ile Âbâza'ya adam göndererek aslında Bab-ı Hümayun'a nefretle itaat ettiğini, kalben asilerin davasına bağlı bulunduğunu bildirmiştir. Nitekim bu hilesi işe yaramış, Âbâza'yı kendisine inandırmıştır (Hammer B 2010: 1330). Bu sırada askerler, emrinde 17 beylerbeyi ve 16 sancakbeyi bulunan ve yeniçeri olmayan herkese gösterdiği adalet ve esirgeme ile büyük saygı gören Tokat ve Sivas fatihi Âbâza'ya karşı bir seferin düzenlenmesini istemiştir (Jorga 2009: 368). Günlük hayat içerisinde Sivas kapıları daima açık olmuş, Âbâza'nın askeri alışveriş için serbestçe şehre girip çıkmıştır. Bu sırada Tayyar Paşa, gece gündüz asilerin gücü yok etmek için çalışmıştır. Aynı zamanda, Kalavun Paşa'ya müttefiki olduğu Âbâza'nın gücünün kendisine bağlı olduğunu, bu isyanın neticesinin kötü olacağını ima etmiştir. Bu sayede Kalavun'u da kendi tarafına çekmiş ve bir gece baskınında Âbâza'yı öldürmeyi kararlaştırmışlardır. Birkaç gün sonra Âbâza ve Murtaza paşaları, yanlarında yardımcıları olmadan bir ziyafete davet etmiş ve davet esnasında bunlara "*Kalavun Paşa, son Hotin seferinde defterdar ve vezir mansıbında bulunmasına mağrur olduğu ve sizi ittifaka şayan görmediği cihetle, bir gece baskını ile sizimahv etmek niyetindedir.*" diyerek aralarına nifak sokmuştur. Daha önceden baskın tertibatı için anlaşmış olan Tayyar Paşa, ziyafetten önce Kalavun'u da çağırtmış, bu yolla ikisi de birbirinden tehlikeli olan Kalavun veya Âbâza'yı ortadan kaldırmayı planlamıştır. Tayyar Paşa'nın sözlerine aldanıp, Kalavun'u gizli bir düşman olarak görmeye başlayan Âbâza Paşa, sekbanlar arasında baskın dedikodusunu yayılması üzerine, düşmandan erken davranıp şehri yakıp yıkmaya ve kana boğmaya karar vermiştir. Tayyar Paşa, yanında muhafızları olmadan Sivas'tan çıkıp asi ordusunun içinden geçerek Âbâza'nın çadırına vardığında, sekbanların reisi olan Gürz Bey'in uyarısı üzerine hapsedilir (Hammer B 2010: 1330). Fakat Tayyar Paşa, korumasız olarak yanına kadar gelmiş bir dostu hapsedmenin yakışsız olduğunu söyleyince Âbâza onu serbest bıraktırmıştır. Kalavun, bu durumun kendisi için bir tehdit olduğunu düşünerek, daha güzel bir yer aramak bahanesiyle çadırlarını Âbâza'nın ordugâhından çekmiştir. Ramazan'ın son gecesi Âbâza'nın teklifi üzerine iftar yemeğine gitmiş, geceleyin de çadırında idam edilmiştir (Hammer B 2010: 1330; Jorga 2009: 373; Uzunçarşılı 2009: 150).

Kösem, o dönemde halen çocuk olan IV. Murad adına karar vermek, olağanüstü önlemler almak gerektiğini anlamış ve Anadolu'da yakın eyâletlerdeki beylerbeylerine emirler göndermiştir. Kösem ve yeniçeri, Âbâza'yı ortadan kaldırmanın ilk iş olduğunu düşünerek ve birlikte hareket ederek bu işi çözmeye karar vermişlerdir (İnalçık 2014: 194-195). Bu olaydan birkaç gün sonra yeniçeri kethüdası Mihaliçli Sarı Mehmed Ağa'nın İstanbul'da birçok asker topladığını ve yeniçerileri, isyancılar üzerine savaşmaya göndermek üzere teşvik ettiğini öğrenen Âbâza Paşa, bir mektup kaleme almıştır (İnalçık, 2014: 195; Hammer B 2010: 1330; Uzunçarşılı 1988: 152). Mektupta Âbâza, yeniçerinin bir kısmının Sultan Osman'ı sarayda Kafes'te gözaltında tutmak yerine

Yedikule zindanında katlettiğini, sadece birkaç zorbayı katilden sorumlu tuttuğunu söylemiştir (İnalçık 2014: 195).

Mektubu toplanan yeniçerilere okuyan Mehmed Kethüda, Âbâza ile dalga geçerek “*Biz bütün yeniçerilerle yetmiş bin yoğuz, bu ne bülendpervâz adamdır!*” diye söylenirken orada bulunan askerlerden biri “*Sultân Osman merhum, Hotin seferinden avdet itdüğü zaman, nefer, mumcı, mütekaaid, korıcı hepsi yigirmibeş bin kişi iken, muhatara günlerinde (akabe günleri) kırk bine irişdiren işmiş bini de tekmi ider. Hemân arada öleceği görelüm!*” diye latife etmiştir (Hammer B 2010: 1331).

Veziriazam Hâfız Paşa, 10 Şaban 1033 – 26 Mayıs 1624 tarihinde harekete geçmiştir (Hammer B 2010: 1331). Âbâza’nın Ankara’yı kuşattığı sırada tahta geçen IV. Murad’ın annesi Kösem Sultan, Hâfız Paşa’yı bu görev için uygun görmüştür (İlgürel 1988: 12). Âbâza üzerine sefer kararı verilince, köklü önlemler alınmış ve tüm kapıkulu askeri geniş yetkilerle, Veziriazam Çerkes Mehmed Paşa’ya bağlanmıştır (14 Nisan 1624 – Cemaziyelahir 1033) (Uzunçarşılı 1988: 152). Kapıkulu sipahilerini yatıştırmak için de cizye tahsili hizmeti de ona verilmiştir (İnalçık 2014: 195). Gürcü Mehmed Paşa, kaymakam olarak İstanbul’da kalmış, Kaptan Recep Paşa da donanma ile Karadeniz’e açılmıştır. Karaman ve Anadolu beylerbeyi ordunun bayram için bekleyeceği Akşehir’de iltihak etmiştir (Hammer B 2010: 1331). Bu sırada Kemankeş Ali Paşa, “*IV. Murad’ı ben tahta getirdim.*” diye böbürlenerek Valide Kösem Sultan’ı baskı altına almaya çalışmıştır. Bağdat ve Irak’ın Şah Abbas tarafından işgali haberi Kösem Sultan için Kemankeş’in bertaraf edilmesine fırsat olmuştur. Çerkes Mehmed Paşa’yı, Bağdat’ı geri almak ve Âbâza’yı ortadan kaldırmak üzere Erzurum’a göndermiştir. Anadolu beylerbeyini de onun emri altına vermiştir. Bu yolla Kemankeş’i etkisiz kılmak istemiştir. Yani, Çerkes’i Erzurum’a yollayan aslında Kösem Sultan olmuştur (İnalçık 2014: 193). Çerkes Mehmed Paşa Erzurum’a doğru, Âbâza ile savaşmak üzere yol almıştır. Bu sırada Âbâza Paşa, Çopur Bekir adındaki adamını Niğde’yi ele geçirmesi için göndermiştir. Karaman beylerbeyi Sefer Paşa’nın yanına topladığı sekbanların zulümleri halkı canından bezdirince, sipahiler Konya’da Şerefeddin Camii’ne toplanarak kargaşa çıkmasına sebep olmuştur. Çıkan olaylarda Paşa’nın kethüdası Mustafa ölmüştür (Hammer B 2010: 1331). İnalçık, bu olaylarda paşanın kendisinin öldürüldüğünü söylemektedir (İnalçık 2014: 195). Hammer ise; Sefer Paşa’nın sekbanlarıyla Konya’dan çıkmış ve Çopur Bekir’i defederek Niğde’yi kurtarmaya giderken, Çopur’un yanındaki ılgarlarla onu karşıladığını ve Sefer Paşa’yı Niğde hisarına astığını yazmaktadır (Hammer B 2010: 1331; Uzunçarşılı 1988: 150). Veziriazam ise asilerle bir anlaşma yolunu bulabilmek için Konya’da kaldı. Fakat Âbâza, şeyhinin fesatlığına uyararak savaşa karar vermiştir. Sadrazam Çerkes Mehmed Paşa, Ereğli’den ve Çopur Bekir’in kapandığı Niğde’den geçerek Kayseri ovasına yürümüştür (Hammer B 2010: 1331; Jorga 2009: 373). 1 Zilkade 1033 – 15 Ağustos 1624 tarihinde ovanın batısından geçen Karasu Köprüsü’nün bulunduğu yere varmıştır. Bir ara orduda, sadrazamın Âbâza Paşa ile işbirliği içinde olduğu ve yeniçerileri kırdırmak istediği yönünde dedikodular çıkmışsa da zabıtlar, bunu yalanlayarak askeri yatıştırmıştır (Hammer B 2010: 1331; İnalçık 2014: 195; Uzunçarşılı 1988: 152).

Bu sırada Âbâza Paşa, Türkmenleri kendi tarafına çekmek için onlara vaadlerde bulunmaya başlamıştır. Bu girişimleri sonuç vermiş ve Türkmenlerden imdada yetişeceklerine dair söz almıştır. (Hammer B 2010: 1331; Uzunçarşılı 1988: 152). Ayrıca Kürtlerden de asker toplamaya başlamıştır (İnalçık 2014: 195). Daha sonra Âbâza, sadrazamla karşılaşmak üzere Sivas’tan ayrılarak Kayseri ovasının yolunu tutmuştur. İki ordunun çarkçıları karşılaştıklarında zamanın akşam saati olması sebebiyle Çerkes Mehmed Paşa, askerinin düşmana saldırmamasını önlemiştir. Sipahiler mızraklarını şakırdatarak ve sadrazam aleyhinde tehditler savurarak sadrazamın çadırına hücum etmişlerdir (Hammer B 2010: 1331). Sesleri duyan Çerkes Paşa, tolgası başında kılıcı elinde çadırından çıkıp yardımcılarında “*Nedir ağalar?*” diye sormuş, onu gören askerinin tedirginliği giderek yerini huzur kaplamış ve düşman askeri de geri çekilmiştir. Çatışma şafakla beraber başlamıştır. Yeniçeriler, toprakla korunmuş olan merkezi işgal etmiş, sağ kısım dağa ve sol kısım ise ovaya yayılmıştır. İsyancılar ilk hücumu şiddetli olup, yeniçeriler geri çekilmeye başlayınca yeniçeri ağası Hüsrev Ağa, topuzunu sallayarak meydana çıkmış ve atını düşman saflarına sürmüştür. Bunu gören yeniçeriler, tekrar cesaret bulmuş ve tüm ova savaş meydanına dönmüştür. Âbâza Paşa, savaş için askerlerini yüreklendirmek ile meşgulken daha önce savaşta kendisine yardım sözü veren Türkmenlerin çekip gitmekte olduğunu görür ve nedenini öğrenmek üzere çavuşbaşısını nedenini

öğrenmek üzere o tarafa göndermiştir (Hammer B 2010: 1331). Türkmen âşiretleri, “Bizim ol yükte bacımız yokdur, somun yedirdiği adamlarıyla [sekbanlar] iş görsün.” cevabını vermişlerdir (İnalçık 2014: 196; Uzunçarşılı 1988: 152). Çavuşbaşı, olumsuz cevapla geri dönmüşken Murtaza ve Tayyar paşalar, önceden kararlaştırdıkları gibi yanlarındaki askerlerle birlikte sadrazamın tarafına geçmişlerdir (Hammer B 2010: 1332; İnalçık 2014: 196; Uzunçarşılı 1988: 152). Âbâza, tüm bunlara rağmen savaşmaya devam etmiş; fakat askerleri bir atın asker saflarının olduğu bölgede sahipsiz koşuşturduğunu görünce Âbâza'nın düştüğü sanıp yenildiklerini düşünerek kaçmaya başlamışlardır (Hammer B 2010: 1331; İnalçık 214: 196). Hâfız Paşa, Âbâza Paşa'yı Kayseri yakınlarındaki Karasu mevkiinde yenmeyi başarmıştır (Uzunçarşılı 1988:167). Âbâza, her ithimale karşı hazırda bulundurduğu yüğrük atına binerek ve hazine sandıklarını da önüne katarak kaçmaya başlamıştır (Hammer B 2010: 1331; İnalçık 2014: 196; Uzunçarşılı 1988: 152). Atı güçlü olan askerler de kaçmaya başlamışlar; ancak sekbanlar, yeniçerilerin intikamından kurtulamamışlardır. Bütün esirlerin kafaları kesilmiş, bu kesik başlar sadrazamın etrafında tepelikler oluşturmuştur (Hammer B 2010: 1332). Anadolu ve Rumeli beylerbeyi, Nogay Paşa, İranlı Davud Han, Âbâza'nın harem ve hazinesini ele geçirmek üzere Niğde'ye gönderilmiştir. Niğde yakınlarında rastladıkları Türkmenler, Çopur Bekir ve adamlarının harem ile hazineyi alarak Sivas'a doğru yola çıktıklarını söyleyince Balıkesirli Solakoğlu İlyas Paşa, 300 süvari ile Çopur ve adamlarının peşine düşmüştür. İki gün içinde kaçaklara yetişmiş, 300 kişinin kafası kesilerek sadrazama yollanmıştır. Haremi ise Sivas'ta vali olarak bırakılan Tayyar Paşa'nın korumasına verilmiştir (Hammer B 2010: 1332; İnalçık 2014: 196; Uzunçarşılı 1988: 153). Âbâza, bu yenilgide askerinin çoğunu kaybetmiş olarak Erzurum'a kaçmıştır (İlgürel 1988: 12; İnalçık 2014: 196). Sadrazam peşine düşmüşse de Tercan ovasına kadar takip edebilmiştir (Hammer B 2010: 1332; Uzunçarşılı 1988: 152). Kış mevsiminin gelmesi nedeniyle takip edilememiştir. Eski efendisi olan ve o arada saraya damat olan Halil Paşa, emrindeki ordusuyla bulunduğu kalede onu kuşatsa da direncini kıramamıştır. Bunun üzerine Âbâza'nın yolladığı Küçük Âbâza ile sadrazam arasında bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre Âbâza Paşa, bir haseki, on bölükbaşı ve yeteri kadar yeniçeri, Erzurum kalesine konulmak şartıyla Erzurum valiliğinde kalmaya devam etmiştir. Yirmi günlük bir ikametden sonra sadrazam kışı geçirmek için Tokat'a gitmiştir (İlgürel 1988: 12; İnalçık 2014: 196; Uzunçarşılı 1988: 153).

Hâfız Ahmed Paşa'nın Bağdat seferi sırasında Erzurum'da Âbâza'nın yine serbest kalmış, etrafta kontrolünü yeniden kurma fırsatı yakalayıp yeniçerileri katle ve başıboş Anadolu sekban ve levendlerini kendi tarafına çekerek halktan para toplamaya başlamıştır (İnalçık 2014: 200; Uzunçarşılı 1988: 164). İstanbul'da, Kösem Sultan'ın bilgisi dâhilinde yapılan büyük bir toplantıda Âbâza'nın ortadan kaldırılmasına karar verilmiş ve bunun için de Âbâza'nın eski efendisi Halil Paşa veziriazamlığa getirilmiştir. Şiddetli kış koşullarına aldırmayan yeni veziriâzam, tüm kapıkulu, yeniçeri ve sipahileri ve Anadolu Rumeli timarlı kuvvetlerini yanına alarak harekete geçmiştir. Yanına, yiğitlikle tanınan eski yeniçeri ağası Hüsrev vezirlik unvanıyla yardımcı tayin edilmiştir (İnalçık 2014: 200-201). Bu arada Anadolu eski beylerbeyi Dişlenk Hüseyin'e Halep'e kadar olan tüm bölgelerden asker toplama ve Halep serdarına ulaşma görevi verilmiştir (İnalçık 2014: 200; Uzunçarşılı 1988: 165).

Halil Paşa, Ahıska'nın İran tehdidinde olması sebebiyle 5 Zilhicce 1036 – 17 Ağustos 1627 tarihinde yola çıkmıştır (Uzunçarşılı 1988: 164). Bostan Paşa'yı, Âbâza'yı kendileriyle birlikte savaşa gelmesi üzere ikna etmek için göndermiştir (Hammer B 2010: 1349; Uzunçarşılı 1988: 152). Âbâza, Bostan Paşa'yı ihtiramla kabul etmiş olup Halil Paşa şu anlamda bir mektup yollamıştır: “Ben pâdişâhın bir kemter bendesiyim; lâkin levendlerin askerden, özellikle yeniçerilerden korkmakta olduğunu bilirsiniz. Siz lutf edip kapıkulu ile Muş canibinden teveccüh ediniz ki, mutmain olsunlar. Ben de bu taraftan paşalarla Ahışha üzerine gideyim. Seraskerliği de bana ihsan ediniz.” Sadrazam Halil Paşa, bu cevaptan memnun olmayarak Âbâza Paşa'ya şöyle cevap yazar: “Asker senin ser-asker olmaklığına razı değildir. Sana emredilmiş olduğu veçhile sefere çıkıp, bir hizmet göstermeye çalış; tâ ki nezd-i pâdişâhîde makbul olabilesin.” (Hammer B 2010: 1349; Uzunçarşılı 1988: 165).

Âbâza, itaate mecbur olsa da ele geçen mektuplardan kendisiyle alakalı bir tertbin olduğunu sezmiş ve temkinli davranmaya karar vermiştir. İnalçık, Âbâza'nın eline kendisiyle ilgili idam emrinin geçtiğini belirtmektedir (İnalçık 2014: 201). Ahıska üzerine yürümek bahanesiyle Erzurum'a iki saatlik mesafede bulunan Ilıca'da ordusunu kurmuştur (Hammer B 2010: 1349; Uzunçarşılı 1988:165). Erzurum kadısını ise paşaların ordusuna

gönderir. Sadrazamın maiyetindeki Dişlenk Paşa, bu duruma öfkelenerek kadiya şöyle hitapta bulunur: “*Bu Âbâza dedikleri kimdir ki bu kadar zamandır itaat etmiyor? Git efendine söyle ki ben Cennetoğlu gibi mülûk sülâlesinden olduğunu iddia eden bir adamın hakkından geldim; efendimiz olan pâdişâh için kılıç çekmek iktizâ ederse, Âbâza gibi meçhul bir âsinin hakkından gelmek bence pek kolaydır*” (Hammer B 2010: 1349).

Âbâza, ihtiyatlı davranmak anlamında görünürde itaatini bozmamış olarak görünmeye devam etmiştir. Erzurum kapıları, yeniçerilere açılır ve Dişlenk Paşa ordusu Ilıca’da yer almaktadır (İnalçık 2014: 201; Uzunçarşılı 1988: 165; Hammer B 2010: 1349). Bu arada Âbâza, casusları aracılığıyla kendisi aleyhinde bir tertibin olduğunu haber almıştır (Uzunçarşılı 1988:165). Önce davranır ve bir gece baskınıyla yeniçerilerin büyük bir kısmını (800 asker) öldürür, daha sonra Dişlenk Paşa ordusunun üzerine harekete geçmiştir (İnalçık 2014: 201; Uzunçarşılı 1988: 165; Hammer B 2010: 1349). Dişlenk Paşa, Âbâza’nın hareket tarzından şüphelendiğinden önceden Diyarbakır’a dönmüştür. O gece, bir Kürt cengâveri gelip paşayı görmek ister. Dişlenk’in adamları sabah gelmesini söyleyinde şu cevabı verir: “*Paşanıza söyleyiniz ki, hâin Âbâza’nın kılıcından kurtulmuş bir yeniçeri gelmiştir.*” Savaşçı hemen paşanın yanına götürülmüş, ifadeleri üzerine ordu hemen hareket halini almıştır. Ertesi gün sabah Ilıca’dan Diyarbakır’a giden yol üzerindeki boğaz girişine varılmıştır. Dişlenk Paşa, bu mevkide dur emri vermişken Maraş mutasarrıfı Ziver Paşa, boğazın öte tarafında çadır kurmanın daha güvenliği olduğunu söylediğinde Dişlenk, “*Oğlum mahfede hastadır; istirahatı muhtacdır. Burada çadır kuralım.*” cevabını vermiştir. Bunun üzerine Ziver Paşa, “*Sizi Allah’a ismarladık*” diyerek adamlarıyla karşı tarafa geçmiştir (Hammer B 2010: 1349). Dişlenk Paşa’nın ordusu, bütün gece yağmur yağdığından ıslanan çamaşırlarını kurutmaktalarken Âbâza’nın ordusu hücumu geçmiştir (İnalçık 2014: 201; Uzunçarşılı 1988: 165). Dişlenk, zirhi olmadan atına binip savaşmaya hazırlanırken Âbâza’nın hazinedarı, onu mızrağıyla boyun kısmından delerek yaralamıştır (Hammer B 2010: 1350; İlgürel 1988: 12). Dişlenk Hüseyin paşanın oğlu savaş meydanında kalmış, Çalık Mehmed ise atının hızlı olması sebebiyle kurtulabilmiştir. Trabzon beylerbeyi ile Bostan Paşa esir düşmüş, yanlarındaki yeniçerilerle birlikte kılıçtan geçirilmiş (İnalçık 2014: 201; Uzunçarşılı 1988: 165) ve kurtulabilenler Hasankeyf’e sığınmak zorunda kalmışlardır (Hammer B 2010: 1350). Çevre kasabalarda ve köylerde bulunan yeniçeriler ve adamları da öldürülmüştür (İnalçık 2014: 201). Âbâza, Dişlenk’i kanlar içinde görünce atından inerek yanına gitmiş, başını dizinin üzerine alarak “*Paşa kardaş, aç gözünü; işte oğlun sağdır.*” diye seslenmiştir. Paşa ise derin bir ah çekmiş, Âbâza ile birlikte Erzurum’a gitmekte iken hayatını kaybetmiştir. Erzurum’da ise katliam başlamıştır. Yeniçeri zabıtları parça parça edilmiş, vücutlarının kanlı parçaları şehir mazgallarına atılmıştır. Beylerbeyi Hüsrev Paşa ve esir paşalar cellatlara teslim edilmiş, sadece Bostan Paşa’ya dokunulmamıştır. Tüm yeniçeriler ve askerlerle benzer kıyafet giyen masum kişiler de öldürülmüştür. Sadece bir yeniçeri askeri, celladın merhametiyle kurtulmayı başarmış ve İstanbul’a giderek durumu haber vermiştir (Hammer B 2010: 1350). Utanç verici bu hezimet karşısında eleştiri oklarına hedef olan Sadrazam Halil Paşa, haberi alır almaz gelip Erzurum’u kuşatmıştır (İnalçık 2014: 201; Uzunçarşılı 1988: 165). Askerini Ilıca’ya hareket ettirmiş, Erzurum tepelerine ordu kurmuştur (1 Muharrem 1037 – 12 Eylül 1628). Âbâza, Erzurum kapılarını kapatmış ve Halil Paşa’nın kuşatması sonuçsuz kalmıştır (Hammer B 2010: 1350; Uzunçarşılı 1988: 165). Kasım ayında kış mevsimi başlamış, kar çadırları ve metrisleri kaplamıştır. Yetmiş günlük kuşatmadan sonra Halil Paşa, ordusuyla birlikte yolda çığla boğuşarak perişan bir hâlde Tokat’a çekilmiştir (İnalçık 2014: 201; Uzunçarşılı 1988: 165).

Sadrazam Halil Paşa’nın askeri başarısızlıkları sebebiyle, ayan ve ulema meşveret meclisini toplamışlar, bu mecliste özellikle Şeyhülislam Yahya Efendi’nin desteğiyle Bosnalı Hüsrev Paşa’ya sadrazamlık (İnalçık 2014: 201; Uzunçarşılı 1988: 165). ve Diyarbakır valisi sıfatıyla Erzurum ordusu kumandanlığı payesi verilmiştir (İnalçık 2014: 201). Recep Paşa da kendisine yardımcı tayin olunmuştur. Onun yardımıyla Hüsrev Paşa, Âbâza üzerine yapılacak olan harekattta işlerini kolaylaştırmıştır (Hammer B 2010: 1352; Uzunçarşılı 1988: 166). Ertesi yıl Tokat’a varmış (İnalçık 2014: 201; Uzunçarşılı 1988: 165) ve faaliyetlerine idamlarla başlamıştır (Jorga 2009: 375; Uzunçarşılı 1988: 165). Zulüm yaptığını haber aldığı idarecileri merhametsizce idam ettirmiş ve böylelikle disiplini sağlamıştır (İnalçık 2014: 201; Uzunçarşılı 1988: 166). Orta boyda on iki top Samsun’a çıkarılıp Tokat ve Sivas üzerinden Erzurum’a yola çıkarılmış, (İnalçık 2014: 201) Rumeli, Anadolu, Maraş, Sivas, Karaman beylerbeyi de Erzincan’a varmışlardır (Hammer B 2010: 1352; Jorga 2006: 375). Ordu Afşar ovasına vardığında

Halep valisi Nogay Paşa, ateşli silahlar ve Mısır'dan gönderilen bin kantar barutla iltihak etmiştir (Hammer B 2010: 1352). Âbâza Paşa'nın taraftarları ise bu durumu beğenmeyerek gidişatın felâket getireceğini düşünüp hükümete dehaletle karar vermişlerdir. Erzincan ve Bayburt beyleri maiyyetleriyle Tokat'a gelmişler ve gelen askerlere bölükler verilmiştir. Bunu duyanlar fırsat buldukça Âbâza'nın yanından kaçıp gelmeğe başlamışlardır. Maiyyetinden bir kısmının kendisinden ayrılması Âbâza'yı korkutmuş ve onun da Bekir Subaşı gibi hareket edeceğine dair bir takım rivayetler duyulunca veziriâzam acele Erzurum üzerine hareket etmiştir. O esnada Âbâza Mehmed Paşa, Hasan Kalesi muhafızı olup kendisine muhalefet eden Arnavut Yusuf Paşa'yı muhasara etmekteyken veziriâzamin kendi üzerine geldiğini duyunca hemen Erzurum'a dönmüştür. (Uzunçarşılı 1988: 166).

Topçuların gecikmesi üzerine Hüsrev Paşa, kendisinin Erzurum'a varmasından üç gün sonra toplar gelmezse topçu kumandanının başını cellada teslim edeceği yönünde bir mektup yazmıştır. Bunun üzerine ise topçular, Mama Hatun ve Çamurlu'dan geçerek dört günlük yolu iki günde Erzurum'a varmıştır (3 Muharrem 1038 – 2 Eylül 1628). Âbâza, ordunun bu denli hızlı hareket edemeyeceğini düşünerek hazırlıksız yakalanmıştır (Hammer B 2010: 1352; Uzunçarşılı 1988: 167). Hâlbuki aldığı haber üzerine veziriâzam, ağırlığını geride bırakarak on dört günlük mesafeyi iki günde alarak 1628 Ağustos sonlarında Erzurum önüne gelmiştir (Uzunçarşılı 1988: 167). Âbâza durumun ciddiliğini görüp son çare olarak İran şahına, yakın adamı olan kethüdasını gönderip imdat istemiştir. Şah Abbas, Şemsi Han kumandasında birkaç bin kişi göndermişse de bir işe yaramamıştır (İnalçık 2014: 202; Uzunçarşılı 1988: 167). Ne kaleye gidebilmiş ne de asker için yeterli erzakı temin etmiştir (Uzunçarşılı 1988: 167). Akıl hocalığını yapan Kayserili Şeyh de karşı tarafa mukavemet etmenin imkânsız olduğunu söylemiştir (Hammer B 2010: 1352; Uzunçarşılı 1988: 167). Ayrıca birçok kişi de Âbâza'dan ayrılarak Hüsrev Paşa'ya katılmış ve memnuniyetle kabul görmüşlerdir (İnalçık 2014: 202; Uzunçarşılı 1988: 167). Toplar gelince, Deveboyu Tepeleri'ne ordugâh kurulmuş (6 Muharrem 1038 – 5 Eylül 1628) (Hammer B 2010: 1352; Uzunçarşılı 1988: 168) ve Hüsrev Paşa'nın komutasındaki ordu, Erzurum kalesini kuşatmıştır (İlgürel 1988: 12; Uzunçarşılı 1988: 168). Varoş tarafından yedi topluk bir batarya kurularak, Ahmed Paşa Künbed tarafından, Magrav Mehmed Paşa Gürcü Kapısı tarafından gedik açtılar (Hammer B 2010: 1353; İnalçık 2014: 202). Bu arada şehirle ordu arasında Âbâza'nın hemşehrilerinden biri aracılığıyla müzakereler başlamıştır. 14 gün süren bir kuşatmanın sonunda Âbâza Mehmet Paşa'nın Erzurum'daki direnişi kırılmış ve Erzurum kontrol altına alınmıştır (Hammer B 2010: 1353; İlgürel 1988: 12). Hatta içeriye casuslar sokularak Âbâza'nın askerlerini kendi taraflarına çekmeye de çalışmışlardır. Kuşatmanın on dördüncü günü (19 Muharrem 1038 – 18 Eylül 1628) Kayserili Şeyh ile yanında bulunan altı kişi, kefenleri boynunda Hüsrev Paşa'nın huzuruna gelerek af talebinde bulunmuşlardır (Uzunçarşılı 1988: 157). Âbâza, ordunun başlıca zabıtlarından ve sadrazamın sadık adamlarından olan Musliheddin Ağa'nın af konusunda bir teminat olarak kaleye gönderilirse ordusuyla beraber teslim olacağını belirtmiştir (Hammer B 2010: 1353; İlgürel 1988: 12; Jorga 2009: 375; Uzunçarşılı 1988: 167). İsteği yerine getirilen Âbâza, teslim olmuş ve kendisini kabul eden sadrazam tarafından kendisine hilat giydirilmiştir. Ayrıca ağalarına bölük ve yanında bulunan 600 adamına cebecilik de verilmiştir. Âbâza, bütün hazineleriyle birlikte şehirden çıkmış ve çadırını sadrazamın yanında kurmuştur. Erzurum ise Tayyar Mehmed Paşa'ya teslim edilmiştir (Hammer B 2010: 1353).

Hüsrev Paşa, Âbâza'yı da yanına alarak ordusuyla beraber 13 Rebiül-ahir 1038 – 9 Aralık 1628 tarihinde Üsküdar'a ulaşmıştır (Hammer B 2010: 1353; İnalçık 2014: 202). Saray bahçesine varıldığında önde bulunan Âbâza atından inip saraya girmiş, onu Hüsrev Paşa takip etmiştir. Hüsrev Paşa, padişahın huzurunda Âbâza'nın affını istemiş ve aldığı hediyelerle huzurdan ayrılmıştır (Hammer B 2010: 1353; Jorga 2009: 375; İnalçık 2014: 202; Uzunçarşılı 1988: 178). Âbâza Paşa, İstanbul'a götürüldüğünde idam edilmesi beklenirken IV. Murad, onu cesaretine ve zekâsına hayran kalıp onu Bosna beylerbeyliğine atamıştır (Jorga 2009: 375; İnalçık 2014: 202). Bir rivayete göre isyanın nedenlerini öğreninde onu affetmiştir. Hatta Sultan Murad'ın Âbâza'nın ve Hüsrev Paşa'nın adamlarının Atmeydanı'ndaki cirits müsabakalarını da seyrettiği belirtilmektedir. İstanbul halkının Âbâza'yı tezahüratlarla uğurladığı dahi söylenmektedir (İnalçık 2014: 202). Hammer, onun coğrafya nedir bilmez biz zat olduğunu söylerken şu örneği vermektedir: Baron Dö Kuefeştayn ile bir görüşmesinde Âbâza, bu elçiye "Lehistan ile Viyana Macaristan hududunun iki kalesi değil midir?" diye bir soru yöneltmiştir. Sadece kendisi

değil, bu isyanda yer alan ve akıl hocası olan Kayserili Şeyh de memleketinde, yüz elli akçeyle göreve getirilmiştir (Hammer B 2010: 1353).

Anadolu'dan uzaklaştırılan Âbâza Paşa, Bosna valiliği döneminde de yeniçerilere karşı olan düşmanlığını devam ettirmiş; fakat kanlarını dökmekten de çekinmiştir. Bunun yanı sıra Taşlıca, Hersek, Prepol sancaklarında yeniçeriler, halktan haksız vergiler almakta ve Âbâza Paşa'nın idaresini zor duruma düşürmeye çalışmaktadırlar. Bunlardan Loboğlu Süleyman Ağa, Âbâza Paşa bir gün Gaçka taraflarında avlanmaktayken, akrabası olan Osman adında bir yeniçeri ile Âbâza'nın üzerine ansızın hücum etmişlerdir. Âbâza ve adamları okla karşılık vererek bu saldırıyı defederken Loboğlu Osman, Âbâza'nın okuyla ölmüştür. Loboğlu Mustafa ise kaçmak zorunda kalmıştır. Loboğlu'nun bütün malları müsadere edildikten sonra Âbâza, Prepol'de bulunan yeniçerilere şiddetli muameleler uygulamaya başlamıştır. Zira yeniçerilere olan kininden ötürü istediği bahaneyi bulmuştur. Âbâza'dan kaçan Mustafa Bey'in kardeşi Loboğlu Hacı Süleyman, Novi kalesine kapanmıştır. Bunun üzerine Âbâza'nın haince planları ve Loboğullarının düşmanı olan Şabanlılar ailesinin yardımıyla Hacı Süleyman'ı olduğu yerden çıkarmıştır. Şabanlıların bu harekât için Âbâza Paşa'ya, Novi askerlerinin karşılığı olan 500.000 akçe verdiği de rivayet edilmektedir. Âbâza bu esnada Süleyman'nın oğlu Ömer'i de ele geçirmiştir. Onu, babası Süleyman'ı ve amcası Mustafa'yı affedeceğini söyleyerek saklandıkları yerden çıkmalarını sağlamıştır. Üç şahıs huzuruna çıktığında, iki yalancı şahidin aleyhlerinde tanıklık etmesini sağlayarak idamlarına karar vermiştir. Babasının kendi idamını izlerken ağladığı gören Ömer Çelebi, ona hitaben *"Ne ağlıyorsun, baba? Bugün Muharrem'in onu değil midir? Düşün ki biz de Yezîd gibi bir zâlimin darbeleri altında terk-i hayât ediyoruz."* demiştir (10 Muharrem 1040 – 19 Ağustos 1630) (Hammer B 2010: 1395-1396).

Bir müddet sonra Âbâza, Zara yakınında bulunan Klis önüne giderek, Venedikli kumandanın kaleyi ziyaret etmek için izin istemiştir. Bu ziyareti sakıncalı bulan kumandan ise olumsuz cevap vermiştir. Bunun üzerine Âbâza, Zara'yı kuşatsa da İstanbul'da bulunan Venedik balyosunun şikâyetleri üzerine kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştır. Bu şikâyetlerden sonra görevinden azledilmiş ve bir müddet Belgrad'da ikamet etmiştir. Bu dönemde, Belgrad'ın güneyinde bulunan Hünkâr Tepesi denilen yerde "Âbâza Köşkü" adındaki köşkü yaptırmıştır. Budin valiliğini almak için çok uğraşmışsa da başarılı olamamıştır. Daha sonra Silistre ve Oçakof (Özi) hududunda bulunan askerlerin kumandanlığıyla beraber Vidin valisi olarak atanmış ve Tuna sahillerine gitmiştir (Hammer B 2010: 1396).

Âbâza Paşa, ilk memuriyet gününde Lehistan seferi için savaş hazırlıkları yapmak üzere emir almıştır. Bu sırada Rusya ile olan gergin münasebetler nedeniyle Lehistan'la görünürde barış içerisinde görünen Osmanlı Devleti, İsveç ile de diplomasi yollarına girişmiştir. Bu olaylar sırasında Âbâza Paşa, timar ve zeamet sahibi süvarileri, Dobruca Tatarlarını, Moldovya ve Eflak yardımcı kuvvetleri Mirza Orak, Hüseyin ve Kantemir'in Nogayları ile Lehistan'a girmiştir. Sultan Osman'ın Kamyeniak kuşatmasında çadır kurduğu bölgeye ordusunu kurmuştur (15 Rebiül-ahir 1043 – 19 Ekim 1633). Üç gün sonra Kamyeniak tepelerinden birinde bulunan Konyekpolski müstahkem ordugâhına saldırmak üzere Dinyestr nehri, yanında eşya ve top olmadan, geçmiştir. Bu hücum sırasında 5000 kişi kayıp verilmiş olup Mokşa vadisine dönmek zorunda kalmıştır. 18 Rebiül-ahir 1043 – 22 Ekim 1633 tarihinde tekrar hücumu geçmiştir. Ordusunun sağ kısmı Tatarlardan, sol kısmı Moldovyalılardan oluşmaktadır. Zeamet ve timar süvarileri ise merkezde yer almaktadır. Tatarların beş saatlik hücumdan sonra zayıf düşmesiyle Prens Viyesnovyeki, Osmanlı ordusunu Konyekpolski önünden çekilmeye mecbur etmiştir (Hammer B 2010: 1396-1397).

Tüm girişimleri sonuçsuz kalan Âbâza Paşa, Osmanlı ordusunda kayıplar verdiren Studzeinyek palangasına doğru, Dinyestr nehrinin sağ tarafına doğru harekete geçmiştir. Bu nehrin bir adasında bulunan sekiz palanga kulesi kuşatılmıştır. İlk yedisini kolaylıkla elde eden Âbâza Paşa, sekizinci kulenin direnmesi üzerine Süleyman Ağa ve İşpir Mustafa Bey'i askerlere çok miktarda saman toplatmak için görevlendirir. Toplanan samanlar kulenin dibinde toplanarak büyük bir ateş yakılmış ve bu sayede içerideki Kazak askerlerin çıkması sağlanmaya çalışılmıştır. Osmanlı askeri içeriye kadar girseler de, karşı tarafın güçlü savunması nedeniyle geri çekilmek zorunda kalmıştır. Kuşatmanın dördüncü günü Âbâza Paşa, edindiği ganimetlerle çekilmiştir. Çekilmeden önce ise Tatarları yağma ve çevreyi yakmakla görevlendirmiştir. Böylelikle Lehistan seferini başarıyla tamamlamıştır.

Daha sonra Dinyestr nehrinin diğer tarafında bulunan Yeni Palanga ve Raşkova palangasına saldırı için hazırlanırken, Lehler erken davranıp barış teklifi için İstanbul'a bir heyet göndermişlerdir. Bu barış teklifinin kabul edilmesinde Moldovya ve Eflak voyvodalarının da etkisi olmuştur. Bu esnada ise Âbâza Paşa, Hatman'ın kızının da aralarında bulunduğunu iddia ettiği 100 kişilik bir esir grubunu İstanbul'a göndermiştir. Bu esirler, Sultan IV. Murad tarafından, başları kesilerek, idam edilmiştir (Hammer B 2010: 1397).

Savaşın sona ermesiyle Lehistan elçisi Aleksandr Terzebinski ile Âbâza Paşa arasında antlaşma konusundaki tartışma yaşanmıştır. Terzebinski, Sultan Süleyman zamanında yapılan anlaşmaya göre vergi ödemesi düzenlemesi isterken, Âbâza, II. Osman zamanında yapılan vergi düzenlemesine göre anlaşma yapmak istemiştir. Bunun üzerine Âbâza, elçiyi esir almış olsa da elçinin İstanbul'a gelmesi için ferman yollanmış ve Âbâza ile birlikte İstanbul'a gelmişlerdir. Terzebinski, durumu anlatınca Sultan IV. Murad öfkelenmiş ve sulhten değil sefer ve savaşın bahsetmesi gerektiğini, Lehistan kralının vergi vermesi gerektiği; ayrıca Dinyestr istihkâmlarını yok ederek Kazaklar'ı öldürmedikçe de barıştan ve dostluktan bahsedilemeyeceğini belirtmiştir. Elçi ise bu şartların ağır olduğunu, bu şartları kabul etmektense kralının savaşacağını belirtmiştir. Bunun üzerine savaş kararı alınır (Hammer B 2010: 1397-1398).

Savaş hazırlıkları için Edirne'ye giden Sultan IV. Murad, önceki Özi ve Budin valisi olan Diyarbakır valisi Murtaza Paşa'yı, savaşın yapılacağı coğrafyayı iyi bilmesi nedeniyle çağırır. Tüm hazırlıklar tamamlanmıştır. Âbâza Paşa da bu savaş ekibinde yer almakta olup Sultan IV. Murad'ın can güvenliğini sağlamaktan sorumlu olmuştur. Fakat Lehistan'ın Rusya ile savaşmakta olduğunu ve barış yapmaktan başka çaresinin kalmadığını öğrenen sultan, maiyetindeki askerlerle beraber İstanbul'a dönmeye karar vermiştir ve Âbâza Paşa'yı da yanına almıştır (Hammer B 2010: 1398). Nitekim sultanın Âbâza'yı ortadan kaldırması gerektiğini anladığı ve ona müsahip-nedim payesi vererek yanına aldığı söylenmektedir (İnalçık 2014: 219).

Âbâza Mehmed Paşa, ilim ve irfandan yoksun olmasına karşın kahraman yaratılışlı cesur bir kişidir. İstanbul'a döndükten sonra padişahın ona olan itimadına mazhar olmuştur. Sultan IV. Murad'ın da o yanında olmadığı sürece ne piyade, ne süvari olarak dışarıya çıkmadığı ifade edilmektedir (Hammer B 2010: 1403; İnalçık 2014: 219-220). Kılık kıyafet, kılıç bağlama, kavuk sarmak gibi konularda dahi padişah onu örnek almıştır. Hatta tüm saray halkı bu konuda kendisini örnek almakta olup kaftanlar, kavuklar, at takımları hep "Âbâzavârî" olmuştur (İnalçık 2014: 220). Hatta Hammer, onun moda padişahı olduğunu söylemektedir. Hatta Sultan Murad, onun İran aleyhindeki savaş planı hakkında da oldukça ilgilenmiştir. Hatta Âbâza'nın İran serdarı olmak istediği yönünde rivayet de bulunmaktadır (Hammer B 2010: 1403). Padişaha planından şöyle bahsetmektedir: "Pâdişâhim, Acem ikliminin bütün yollarını bilirim; güç kolay bütün hududuna vukufum vardır. Zât-ı şahanenizi üç bin süvari ile Ejderhân ve Demirkapı semtlerinden Şirvan'a çıkarayım; mutâd olduğu üzere ordu dahi Erzurum'dan gelsin; az müddet zarfında Şirvan'ı ve bütün İran'ı zabt ederiz." (Hammer B 2010: 1403; İnalçık 2014: 220).

Her ne kadar bu düşünceler padişaha uygun gibi gelse de Kaymakam Bayram Paşa'ya, Müftü Yahya Efendi'ye ve padişahın nedimi olan Silahdâr Mustafa Ağa'ya uygunsuz görünmüştür (Hammer B 2010: 1403; İnalçık 2014: 220). Özellikle Silahdâr Mustafa Ağa, Âbâza'nın ölmesini isteyecek kadar kin bağlamıştır. Zira Âbâza Bosna valisiyken, servetinden dolayı babasının hakkında her türlü baskıyı reva görmüştür (Hammer B 2010: 1403). Bu üç isim onun, padişaha yakınlığını fırsat bilerek her türlü faaliyetlerini yakından takip etmiş ve özellikle rüşvet alma gibi hareketlerini izlemişlerdir. (İnalçık 2014: 220). Sultanın kanlı kılıcının gölgesinde hükümlerini yürüten bu üç isim, sultanı Âbâza'nın aleyhinde tahrik etmekte gecikmediler. Sultanın, onun aleyhinde şüpheye düşmesini sağladılar (Hammer B 2010: 1403). Nitekim sultanın kulağına Âbâza'nın tekrar isyan etmek gibi bir niyetinin olduğuna dair dedikodular gelmiştir (İlgürel 1988: 12) ve halk nezdinde de itibarının yüksek olması sultanı düşündürmüştü, kendisine bağlı sekbanların bulunması da onu ortadan kaldırması yönündeki düşüncelerini güçlendirmiştir (İnalçık 2014: 220).

Sultan, aradığı bahaneyi nihayetinde bulmuştur (İnalçık 2014: 220). Bir gün sultan, Topkapı civarında dolaşırken Âbâza'ya Eğrikapı'da denk gelmiştir. Âbâza, eteğini öpmek istese de sultan buna izin vermez ve kendisini takip etmekte olan bostancı zabıtine "Tiz buraya gel!" diye seslenmiştir (Hammer B 2010: 1403). Sultan'ın "Âbâza'yı

hemân atından indir, kılıcını al!" emri üzerine Âbâza, derhal atından kendisi inip kılıcını da kendisi teslim etmiştir. O sırada bostancı, Âbâza'ya "*Pâdişâhın yanında kılıç ile gitmek usule mugayir olduğunu bilmez misin?*" diye çıkmıştır (Hammer B 2010: 1403; İnalçık 2014: 220). Hammer'a göre bu sözlerden şüphelenen Âbâza, Anadolu'ya firarını çabuklaştırmak için Üsküdar tarafına kırk-elli at ve adam göndermiştir (Hammer B 2010: 1403). İnalçık ise; Âbâza hakkında böyle bir dedikodunun çıktığını ve sultanın bundan da kaygılandığını ifade etmektedir (İnalçık 2014: 220).

Çok geçmeden Âbâza'yı bertaraf etmek için delil bulunmuştur (İnalçık 2014: 220). Ermeniler ile Rumlar'ın Kudüs'teki Kamâme Kilisesi'nin mülkiyeti konusu Âbâza'nın ipini çekmiştir (Hammer B 2010: 1403-04; İnalçık 2014: 220). Ermeniler, bu mesele için Âbâza'ya 20.000 kuruş göndermişlerdir. Sultan, bundan haberdar olup Âbâza'yı huzuruna çağırılmış, sorduğu soru karşısında Âbâza'nın kekeleyerek 12.000 kuruş aldığını söylemesi üzerine öfkesi daha da artmıştır (Hammer B 2010: 1404). İnalçık, bu paranın 50.000 kuruş (17.000 altın) olduğunu söylemektedir (İnalçık 2014: 220). Söz konusu kilise hakkında Divan-ı hümayunda karar verileceği gün, geceyi Duçe'nin ikametgâhında geçiren sultan, Anadolu Köşkü'nden çıkıp Rumeli Köşkü'ne varmak için kayığa binmiştir. Sahilden ata binen padişahın önünü Beşiktaş'ta bir köylü kesmiştir. Öküz koşulu arabasıyla yolu kapatan köylüye sultan bir ok atmıştır (Hammer B 2010: 1404; İnalçık 2010: 220). Köylü derhal yere yığılmış ve sultan da bostancıya derhal bu kişinin başını kesmesini emretmiştir. Bostancı köylünün yanına vardığında "*Pâdişâhıma uzun ömürler! Terbiyesizin canı daha ok değdiği zaman bedeninden ayrılmıştır.*" cevabını alınca onu öldürmekten vazgeçmiştir (Hammer B 2010: 1404).

Sultan Murad, Ayasofya Camii kapısına varınca, Duçe'ye divana gelecek olan Ermeniler'in hepsinin idam edilmesini tebdil-i kıyafet giderek Bayram Paşa'ya iletmesini söylemiştir. Duçe, emri iletir ve emir yerine getirilmiştir. Bu sırada sultan, saraya varmış ve Âbâza'yı çağırılmıştır (Hammer B 2010: 1404; İnalçık 2010: 220-221). Hemen derdest edilen Âbâza, Has Bahçe'de bulunan Sırça Saray'a (Çinili Köşk) hapsedilmiştir (İnalçık 2014: 221). Güvercinlik yakınında bir bahçede topladığı divan üyelerine gerekli emri vermiş, divandan dönen Duçe de Âbâza'nın ölüm fermanını sultandan almıştır. Aldığı emirle bir bostancıyı Âbâza'ya yollamıştır. Âbâza, emre teslim olarak "*Pâdişâhimun emridür*" cevabını vermiştir. Bu sözünden sonra son kez namazını kılmış ve cellada teslim olmuştur (29 Safer 1044 – 24 Ağustos 1634) (Hammer B 2010: 1404; Jorga 2009: 190).

Ertesi gün naaşı, tabutuna kavuğu konularak resmi törenle uğurlanmış ve şeyhülislam, vezirler, bütün devlet büyükleri cenazeye katılmışlardır (İnalçık 2014: 221). Celali isyanları sırasında Halil Paşa'nın yardımıyla elinden kurtulduğu Kuyucu Murad Paşa'nın türbesine defnedilmiştir (Hammer B 2010: 1404; İnalçık 2014: 221). Âbâza Mehmed, halk ve hânedân nezdinde, II. Osman'ın kanı için yıllarca savaşmış bir kahraman olarak yaşamını yitirmiştir (İnalçık 2014: 221). Çoğu insan daha sonra ortaya çıkıp Takımadalar'daki eşkıyalıkları ve Danimarka'daki esareti ile övünen başka bir Âbâza'nın, Âbâza Mehmed Paşa olduğuna inanmıştır. Celladın elinden kurtulmayı başardığı ve bu kişinin ondan başkası olamayacağına inanmışlardır (Jorga 2009: 375). Hatta 1646 yılında Erzurum'da, halk arasında çıkan dedikoduya göre Âbâza Paşa, celladın elinden kurtulup Cezayir'e kaçmış ve tekrar Erzurum'a gelmiştir. Sultan, bunun üzerine celladı çağırılmış ve işin aslını soruşturmuştur. Sonradan bunun Âbâza'ya benzeyen bir kişi olduğu ve bundan yararlanarak Âbâza Mehmed olduğu iddiasıyla ortaya çıktığı anlaşılmıştır (İnalçık 2014: 221).

Âbâza Mehmed Paşa'nın isyanı sadece vakanüvisler tarafından kayda geçirilmemiştir. Öyle ki onunla aynı yüzyılda yaşamış ve olayları yakından takip etmiş olan Ermeni rahip Kemahlı Vardapet Grigor, yazmış olduğu *Vekayinâme* eserinde şahit olduğu ve duyularını aldığı olayları kaleme almıştır. Ermenice yazılmış olan bu eserin bazı bölümlerinin tercümesi, İÜEF Tarih Dergisi'nde yayımlanmıştır.¹ Ayrıca müellifin eserinde Celali isyanlarıyla ilgili bölümler de yer almaktadır. Eser 1595 – 1640 yılları arasındaki olayları içermektedir.²

¹ Bkz: Hrand D. Andreasyan, *Âbâza Mehmed Paşa*. İÜEF Tarih Dergisi, Sayı: 22. İstanbul, 1967, s. 131-142.

² Bkz: Hrand D. Andreasyan, *Bir Ermeni Kaynağına Göre Celâli İsyanları*. İÜEF Tarih Dergisi, Sayı: 17-18. İstanbul, 1963, 27-42.

4. ALİ CEVÂD'IN CELÂLÎ ÂBÂZA MEHMED PAŞA BİYOGRAFİSİ:

İ'timâd Kütüphanesi'nin Târîhî Külliyyâtından

Celâlî

Âbâza Mehmed Pâşâ

Muharriri: 'Alî Cevâd

Celâlî Âbâza Mehmed Pâşâ – Âbâza İle Cenk – Tayyâr Pâşâ'nın Hîlesi – Kalâvûn'un İ'dâmı – Hâfız Pâşâ–
Bağdâd Muhâsarası – İstimdâd-ı Şâ'irâne – İstimdâd-nâme-i Hâfız – Cevâb-ı Sultân Murâd Gâzî – Âbâza'nın
İkinci İsyânı – Halîl Paâşâ – Hüsrev Pâşâ – Merkez-i Saltanat – Sipâhî Kıyâmları – Kıtâller – Te'dîb-i Eşkiryâ –
Sultân Murâd'ın Bî'z-zât Temsiyet-i Umûru Yed-i İktidârına Alması – İtâ'atten Sonra Âbâza – Bosna Vâlîliği –
Vidin ve Tuna-Özi Vâlîlikleri – Leh Seferi – İ'dâmı – Şüyû'-ı Hayâtı – Âbâza Şeyhi – Netîce

Nâşîri:

İ'timâd Kütüphanesi Sâhibi

Seyyid Tâhir

Şems Matba'ası

İ'timâd Kütüphanesi'nin Târîhî Külliyyâtından

Celâlî

“Âbâza Mehmed Pâşâ”

Târîhî Bir Vak'a-i Mühimme

Üç pâdişâhın hengâm-ı saltanatında garîb bir da'vî ile i'lân-ı 'isyân ederek döktüğü kanlar ve üzerine gönderilen orduları dû-çâr-ı inhizâm ile Anadolu'ya ve merkez-i saltanata dehşet-feşân olan 'âsî Âbâza Mehmed Pâşâ'nın sefâhât-ı 'isyâniyesi ve Pây-i Taht'ta da hüküm-fermâ olan ânârşî ve sipâhî zorbasının tuğyânı sebebiyle tahaddüs eden kıtâller, ihtilâlleri ve meşhûr zorba başıların esâmî ve ahvâlî ve rekâbet-i mevki' hasebiyle üç sadr-ı a'zamın i'dâmları ve Sultân Murâd-ı Râbî'in bî'z-zât temsiyet-i umûr-ı saltanatı ibtidârı ve zorbalar hakkındaki şiddet-i siyâseti musavver târîhî bir eser olup her vechle şâyân-ı istifâdedir.

Nâşîri: İ'timâd Kütüphanesi Sâhibi

Seyyid Tâhir

1329

Şems Matba'ası

Bâb-ı 'Âlî Câddesi'nde Numero 43

Celâlî Âbâza Mehmed Pâşâ

Vaktâ ki on birinci karn-ı hicrî evâ'ilinde hûn-ı ma'sûm-ı Osmânî yeryüzünü lâle-zâra çevirmiş ve bu hâ'ile-i fecî'in dehşeti ile kutelâ-i bî-şu'ûr tebriye-i zimmet vâdîlerine saparak kimi yeniçerilere ve anlar sipâhîlere 'atf-ı cinâyet ve 'umûmen millet bu iki sınıf-ı 'askere izhâr-ı 'adâvet ile gûyâ hûn-ı bî-günâh-ı 'Osmânî'den teberrâyâ çalışmışlardı.

Kâtillerin eşna'ı ve zamânın sadr-a'zamı olup yüzünün karalığı ismine izâfe edilmiş olan mel'ûn Kara Dâvud kemâl-i hakâretle icrâ-yı kısâs için siyâset-gâha sevk olunmuşken cellâdın sâtûru altında "Ben Sultân 'Osmân'ı emr-i pâdişâhî ile katlettim" diye bülend-âvâz ile bağırıp koynundan çıkardığı fermânı mahzar-ı nâsta ibrâz eyledi ve evvelce ihzâr edilen taraf-dârânı vâsitasıyla der-hâl siyâset-gâhtan kaldırılıp yine mevki'-i sâbıkına is'âd edilmek istenilmiştir.

İşin sarâyın bir entrîkâsı olduğu tezâhür etmesi üzerine galeyândan havfa Sultân Mustafâ'nın vâlidesi olan "Hâ'ine" Vâlide Sultân oğlunun lisânından "Sultân 'Osmân'ın şehâdetinden haberim yoktur. Kâtili kim ise bulunsun." me'âlinde bir hatt-ı hümayûn ısdâr ettirerek gûyâ sarâyın bî-günâh olduğunu işrâb etmek istemişti. Bunun üzerine Kara Dâvud'un cezâ-yı lâyık³ verilmekte tereddüd edilmedi ve mel'ûn sultân-ı şehîde yaptığı mu'âmelenin 'aynî olarak bir otlak arabasıyla Yedikule'ye irsâl ve irâde(-i) ba'de'l-ihnâk lâsesi deryâyâ atılmıştır.

Merkez-i saltanat bu kâtili mes'ele ile intizâmını gâ'ib ve dem-i 'Osmânî uğrunda nice cânlar yanacak bir hâl kesb etmişken taşranın ahvâli de bundan daha bed-ter idi. Ahâlî 'askerî tâ'ifesinin vefâsızlığından, Sultân 'Osmân gibi bir pâdişâh hakkındaki mu'âmêlâtından ve bâ-husûs ocağa ilticâ eden en 'âdî ve en menfûr bir cânîyi bile himâyet ve sahâbet iddi'âsında bulunan yeniçeriler hakkında ayağıyla ocaklarına dehâlet eden pâdişâhlara karşı lâ-kaydâne davranmalarından dolayı büyük bir nefret hissetmelerıyla sipâhîleri gördükçe "kâtil-i sultân" diye tahkîr ve buldukları yerlerde katl u imhâ ederlerdi ve bu hâdise-i hûnîni bahâne ile ârzû-yı ihtirâsı dimâğ-ı istibdâdlarına birleştirmiş mütegalibeler meydâna çıkmış idi.

Bu misilli mütegalibelerin birisi ve belki birincisi Arz-ı Rûm Beylerbeyisi Âbâza Mehmed Pâşâ-yı meşhûr idi.

Âbâza ümmî, câhil bir şahıs idi. Bununla berâber üç pâdişâhın eyyâm-ı saltanatında oynadığı roller ne cür'etkâr bir afacan olduğunu göstermiş ve târîhî sîmâlar sırasına geçmiştir.

Âbâza evâ'il-i hâlinde Cânbulâdoğlu'nun hazîne-dârı idi. Meşhûr Kuyucu Murâd Pâşâ Cânbulâd'ı hezîmet-i fâhişe ve kat'iyeye uğrattığı zamân Ordu-yı 'Osmânî'ye geçen üserâ meyânında bulunuyor idi. Murâd Pâşâ böyle Celâlî makûlesini esîr ettiği vakit derhâl i'dam ettirdiğinden Âbâza da cellâd önüne çökülmüş idi. Âbâza'nın son dakikaları artık urmağa başlamış idi. Evvel vakitte yeniçeri ağası olan ve bi'l-âhire mâkâm-ı kapudânî ve sadâret ihrâz eden Sûfî Halîl Ağa, Âbâza'nın civânlığına ve kendisinde gördüğü kâbiliyete hürmetle hemân Pâşâ'nın ayaklarına kapanmak sûretiyle Âbâza'yı katlden kurtarmaya muvaffak olmuşdu.

Âbâza liyâkat ve kâbiliyeti Halîl Pâşâ'nın nazar-ı dikkatini celb etmiş idi. Müşârün ileyh Âbâza'nın sebab-i hayâtı olduğu gibi sebab-i rif'atı veliyü'n-nî'meti olmayı da ârzû ederek kendisine veled-i ma'nevî ittihâz eyledi ve veled-i ma'nevîsinin kâbiliyetini taltîf ve gitgide Bağdâd Seferi esnâsında Arz-ı Rûm Beylerbeyi nasb eyledi.

³ Cezâ-yı lâyık: cezâ-yı maylık (Metinde).

Âbâza'nın tab'ında bir müddetten beri fikr-i istiklâl peydâ olmuş idi ve bu fikir Kayseriyeli Emîr Şeyh nâmında bir müfsid ta'lîm ve ilkâ etmiş idi.

Bu herîf Âbâza'nın dâ'ire-i itâ'attan çıkmasıyla makâm-ı hilâfete karşı 'isyânda bulunmasının sebebi yegânesidir. Hattâ Âbâza Şeyhi diye beyne'n-nâs şöret kazanmışdı. Âbâza sâhib-i cür'et ise de fikr-i istiklâle tâbî' olabilecek bir kimse değil idi. Şeyhin menâfi'-i zâtîyesinin tervîci maksadıyla gördüğü rü'yâlar, istihrâclar zâbihaları yoldan çıkarmış ve devletin başına püsküllü bir belâ getirmişti.

Âbâza'nın 'isyânı Arz-ı Rûm Beylerbeyi'nden ibtidâr eder. Âbâza taleb-i dem-i 'Osmânî da'vâsıyla 'isyâna başlamış ve yeniçerilere ibrâz-ı husûmet ederek ol gürûhtan intikâm almak üzere 'ahd ü peymân ile Arz-ı Rûm Kal'esi'ndeki mütehaffız yeniçerileri kal'eden sürüp çıkarmıştır. Âbâza'nın maksadı Kars, Ahışa kal'elerindeki yeniçerileri dahi kal'eden ihrâc ve azgınlarını katl ü i'dâm ve mâ-meleklerini yağma ile Gürcistân havâlisine sâhib olmuş idi.

Âbâza'nın yeniçeriler hakkındaki icrâ'at-ı şedîdesi Pây-i Taht'a yıldırım gibi 'aks etmiş, Âbâza'dan kurtulanlar Arz-ı Rûm'dan koğılanlar lâ-cellü's-şikâye İstânbûl'a gelmişler ve ağalarını önlerine katıp vezîr-i a'zamdan Halîl Pâşâ'dan da'vâcı olmuşlardı.

Bir kerre gayret ocağa düştü. Hemân cümlesi yek-âvâz olarak Âbâza'nın 'isyânı Gürcü Mehmed Pâşâ ile Kapudan Halîl Pâşâ'ya istinâde sâyesindedir. Zîrâ birisinin oğlu diğêrinin akrabâsıdır. Haklarından gelmez ise işin sonu fenâya varır gibi tefevvühât ile Bâb-ı 'Âlî'ye koşuştular ve sokakta Halîl Pâşâ'nın önüne çıkıp sana gügenerek 'âsî olmuştur. Ocaklıyı kırmakta ve levend yazmaktadır gibi serzenişlerde ve tehdîdde bulunmuşlardı.

Âbâza'nın 'isyânında Halîl Pâşâ'nın medhali yokdu. Hattâ Âbâza'ya kal'eden çıkması için mektûb da yazmış idi. İşin içinde yeniçeri sipâhîlerinin dem-i 'Osmânî vebâlerinden dolayı maznûniyetleri olmakla "Kâtil bulunsun. Cezâsı verilsin." nağmeleri de eksik değildi.

Âbâza ile Cenk

Âbâza Pâşâ Arz-ı Rûm ve İstânbûl'daki yeniçerilere karşı kırk bin sekbân yazıp gereği gibi kesb ettikten sonra evvelâ Arz-ı Rûm ve ba'dehû hudûd-ı Gürcistân'a bir zümre-i şekâvetten tathîr ve ba'dehû Sîvâs'da olan yeniçerileri kâmilen kılınçtan geçürdi ve mâ-meleklerini yağma etmiş idi.

Mar'aş Beylerbeyi Kalâvûn Yûsuf Pâşâ zâhîren Âbâza cem'iyeti dağıtmak ve ma'nen anınla bî'l-ittihâd hûne-i 'Osmânî'den ahz-ı sâr etmek üzere Âbâza ordusu üzerine yürümüş ve aralarındaki ittîfâk-ı nihânî mûcibince esnâ-yı râhda Âbâza ile birleşmiş idi.

Kalâvûn'un on bin kadar 'askeri ile Âbâza yeniden bir kuvvet peydâ etmekle gemi büsbütün azıya aldı ve Seyyid nâmında bir zâlimi Sîvâs'da vekîl bıraktıktan sonra Kalâvûn birlikte Şebînkarahisâr'ına saldırdı.

Âbâza'nın bu hareketi zâten ahvâli müşevveş olan Pây-i Taht'a 'azîm bir te'sîr icrâ etmiş olduğundan Âbâza korkusu merkezi fenâ hâlde ürkütmüş ve hemân Murtazâ Pâşâ on bin 'askerle Karahisâr'a sevk edilmişti.

Murtazâ Pâşâ Karahisâr'a vardı. Orada mevcûd süc'ân-ı sipâhiyân ile tezyîd-i kuvvet ederek Âbâzalılar'la cenge mübâşeret eyledi ise de bu kanlı muhârebede Âbâzalılar'ın kesreti cihetiyle muvaffak olamadığından Karahisâr Kal'esi'ne kapandı. Fakat derhâl Âbâza kal'eyi sarmakta tereddüd etmedi.

Âbâza'nın 'asker-i feverânı⁴ kal'eyi zünbûr belâ gibi çevirdiklerinden kal'e müdâfa'asında Murtazâ Pâşâ muvaffak olamamış ve 'âkıbet ma'îyyet-i mevcûdesiyle Âbâza'ya iltihâka mecbûr olmuşdur.

⁴ feverân: ferevân (Metinde).

Murtazâ Pâşâ ordusunun iltihâkiyla dahi kuvvet ve miknetini arttıran Âbâza sevincinden kabına sığmaz bir hâle geldiğinden doğruca atının dizginini Tokâd'a çaktı. Yeniçeriler evvelce firâr etmiş olmakla ahâlîsine âmân vererek İstânbûl'a yürümek hayâlâtıyla meşgûl iken İstânbûl'dan Sîvâs'a Tayyâr Pâşâ'nın vâlî ta'yîn olduğunu ve gelip şehri zabt ettiğini işitmekle İstânbûl üzerine yürümekten ferâgat ve Sîvâs'a 'avdete karâr vermiş idi.

Tayyâr Pâşâ iş bilir ve kurnaz bir vezîr idi. Âbâza'ya oynayacağı oyunun tamâmî-i icrâsına muvaffak olmak için Sîvâs hâricine ordusunu kurmuş ve müterassıd-ı cenk ü peygâr olan Âbâza'ya karşı izhâr-ı temelluk u tabasbus ve ağır pîşkeşler takdîmiyle mükemmel bir hâb-ı hargûş vermiş ve sûretâ 'arz-ı itâ'at eylemiş idi.

Gill u gışşdan âzâde bir merd-i sâde-dil olan Âbâza Tayyâr'ın sâhte tabasbus ve temelluklarına inanmış ve tek başına ayağıyla Âbâza ordusuna dehâletini hakîkî zann ederek hakkında hüsn-i kabûl göstermiş idi.

Ancak Tayyâr Pâşâ'nın ahvâl-i husûsiyesine vâkıf olan beyler hud'a mahâretini ihtâr ederek ayağıyla gelmişken "Böyle hilekârın sözüne kulak asma" diye Âbâza'ya karşı bağırtıklarından Âbâza'nın kalbi bozuldu ve hemân Tayyâr'ı habse attırdı. Ma'mâfih biraz sonra Tayyâr'ı habs ettiğine nedâmet ederek böyle şecî' ve cesûr bir vezîrin ayağıyla dehâleti üzerine katl ü itlâfî hâlinde ba'de-mâ kimsenin 'ahd ü peymânına i'timâd etmeyeceğini ve kendisinden nefret edeceklerini hiss etmekle Tayyâr'ı habisten itlâk ile Sîvâs'a i'âde eylemiştir.

Tayyâr Pâşâ'nın Hilesi ve Kalâvûn'un İ'dâmı

Tayyâr'ın Âbâza'ya itâ'ati bir hud'a ile cem'iyetini dağıtmak fikriyle vukû'a gelmiş idi. Tayyâr Pâşâ Kalâvûn'u bir gün Sîvâs'ta ziyâfete da'vet etmiş idi. Esnâ-yı ziyâfette yek-dîğeriyle Âbâza'nın i'dâmı hakkında 'ahd ü mîsâk etmişler idi. Mu'ahharan Âbâza ve Murtazâ pâşâlar da bir ziyâfet tertîb ederek Kalâvûn'un sû-i kasdından Âbâza'yı haber-dâr eyledi. Bu cihetle beyinlerindeki ittifâkı nifâka tahvîl etmişti.

Âbâza'nın habsinden kurtulduktan-sonra Tayyâr Pâşâ'ya vakt-i fırsatın geldiğini sûret-i hufye ihtâr ve netîceye intizâr etmiş ve Yûsuf Pâşâ 'ahd ü mîsâk mücibince Âbâza'nın otağına hücûma hâzırlanmakta iken Âbâza keyfiyetten haber-dâr olmakla tegâfûl mesleği tutmuş idi. Mevsim Ramazân idi. Âbâza Kalâvûn'u iftâra da'vet ederek gece vakti ferrâşında pârça pârça ettirmişti. Tayyâr Pâşâ ârzusunun bir kısmına muvaffak olmuş idi. Kuvvetü'z-zahr-ı a'dâ olan bir vücûdun kalktığından dolayı şenlikler icrâ etti. Zîrâ Kalâvûn Âbâza gibi letâ'ifü'l-hile gelür, her söze aldanır bir kimse olmadığından Tayyâr'ın icrâ-yı hud'asına mâni' olabilir idi. Bunun izâlesiyle Âbâza'nın bir kolu kırılmış oldu.

Gerçi Âbâza şecî' ve bahadır bir kimse idiye de ince işlere 'aklı ermez ve mu'tekidi olan Kayserîli şeyhin nutuklarına keşiflerine göre hareket eder sâf-dil bir zât idi. Bu cihetle başına nice bin haşerât biriktirerek çıkmaz bir yola sapmış ve kabûl edilmeyecek bir da'vâya kıyâm etmiş idi ve başındaki haşerâtin i'âşesi-çün Kayserî ve Niğde havâlisini cevelân-gâh-ı ittihâz ederek serseriyâne dolaşır durur idi ve bunun sû-i hâli Pây-i Taht'a 'aks ederek hakkından gelinmesi lüzûmu tezekkür olunmuş idi. Bu karâr üzerine Çerkes Mehmed Pâşâ 'umûmen yeniçeri ortalarıyla sefere me'mûr olmuş idi. Zâten Âbâza'dan havf iden yeniçeriler evvel-emirde bu sefere ma'a'l-memnûniye iştirâki kabûl etmişler idi.

Serdâr Mehmed Pâşâ orduyu mustashiben Âbâza üzerine hareket ve Konya sahrâsına muvâsalat etmiş ve Âbâza da 'asâkir-i mevcûdesiyle Konya'ya doğru yürümekte bulunmuş idi. Konya Ovası'nda iki ordu mülâkî oldu ve 'azîm bir cenge girişildi. Âbâzalılar son fedâkârlıklarını icrâ etmişler idi. Evvelce Âbâza'ya iltihâk etmiş olan Tayyâr ve Murtazâ pâşâlar düşmânın sağ ve sol cenâhlarını teşkil ediyorlardı. Ancak bu iki vezîr evvelce beyinlerinde vardıkları karâr mücibince gavgâ kızışır kızışmaz hemân mevki'lerinden birer şâhin gibi süzülerek ordu-yı 'Osmânî'ye iltihâk eylediler. Âbâza arkalarından bakakaldı ve neye uğradığını bilmedi. Âbâza'ya mu'âvenet va'd eden Türkmenler ise kat'iyen cenge bile yanaşmamışlardı.

Bunun üzerine Âbâza ordusunda hezîmet-nümâyân olmakla hemân Arz-ı Rûm'a doğru firâr etmekten başka çâresi kalmamıştır.

Esnâ-yı firârda İlyâs Pâşâ fırkası Âbâzalılar'ı ta'kîb ve bakaya-i eşkiyâdan nicelerini kılınçtan geçirmişti.

Serdâr Pâşâ Âbâza ile kat'î bir hesâb görmek üzere Tercân sahrâsına 'azîmete karâr vermiş ve ordusuyla hareket eylemiş idi.

Ancak şitâ takarrüb ederek umûr-ı mühimmeden olan levâzımın tedârikinde iken Âbâza'nın cürm ü 'afv ve yeniden Arz-ı Rûm beyliğine ta'yîn olunarak Tokâd'a 'azîmet edilmiş ve orada iken serdâr-ı mazhar ikmâl-i enfâs ma'dûde-i hayât eylemişti.

Hâfız Pâşâ – Bağdâd Muhâsarası – İstimdâd-ı Şâ'irâne

Bekir Subaşı'nın 'isyânı üzerine Bağdâd'ı istilâ eden Îrânlı üzerine Diyârbekir vâlisi Hâfız Ahmed Pâşâ sadâretle me'mûr olmuş ve Çevlik sahrâsında orduyu tecemmu' ettirerek ve şu beyiti söyleyerek hareket eylemiştir:

Beyit

Bizimle Kerbelâ vâdîsine hem-derd olan gelsün
Sınansun 'arsa-i ferzânelerde merd olan gelsün

'Adûdan intikâm almak için 'azm itdük ey Hâfız
Ko bu lâf-ı güzâfı işte meydân merd olan gelsün

Hâfız Pâşâ Bağdâd'ı dokuz ay muhâsara ettiyse de orduda mühimmâtın fıkdanı ve inkiyâd ve intizâmın noksânı sebebiyle bir iş görülemediğinden ve şâhın yeniçerilerde görülen 'adem-i itâ'atten dolayı yapılan 'ahd-nâmeye vaz'-ı imzâdan nükûl etmesi üzerine bî'z-zarûr fekk-i muhâsara ile Mûsul'a 'avdete mecbûr olmuşdu. Hâfız Ahmed Pâşâ müdebbir ü 'âkil ve umûr-ı harbiyede mâhir bir kûmândân olmakla beraber 'ayn-ı zamânda da şî'r ve inşâda sâhib-iktidâr olduğundan câmi'ü's-seyf ü kalem bir zât idi. Muhâsaranın son günlerinde Sultân Murâd Hân'a yazdığı manzûm istimdâd-nâmeye karşı erbâb-ı tezvîrin teşvîk ü sî'âyet aldığı cevâb-nâme şâyân-ı mütâla'a idüğünden burada dercine lüzûm görülmüşdür:

İstimdâd-nâme-i Hâfız

Aldı etrâfım 'adû imdâda 'asker yok mıdır
Dîn yolında baş virür bir merd-i server yok mıdır

Hasmı bir kişi oyunda ruh-be-ruh şeh-mât ider
Cengde at oynadur bir ferzâne yok mıdır

Bir 'aceb girdâba düşdük çâresiz kaldık meded
Âşinâlar zümresinde bir sinâver yok mıdır

Cengde hem-pâmız olup baş virüp baş almağa
'Arsa-i 'âlemde bir merd-i hüner-mend yok mıdır

Def'-i bîdâd-ı tekâsülden garaz ne bilmezüz
Derd-i mazlûmân su'âl olmaz mı mahşer yok mıdır

Dergeh-i Sultân Murâd'a nâmemiz îsâline
Bâd-ı sarsar gibi bir çâbüük kebûter yok mıdır

Cevâb-ı Sultân Murâd Gâzî

Hâfızâ Bağdâd'a imdâd etmege âr yok-mıdur
Bizden istimdâd idersün sende 'asker yok-mıdur

Düşmenin mât itmege ferzâneym ben dir idin
Hasma karşı şimdi at oynatmaya yer yok-mıdur

Gerçi lâf urmakda yokdur sana hem-pâ bilüriz
Lîk senden dâd alur bir dâd-güster yok-mıdur

Merdlik da'vâ idersin bu muhanneslik neden
Havf idersin bârî yanında dilâver yok-mıdur

Râfızîler aldı Bağdâd'ı tekâsül eyledin
Sana hasm olmaz mı hazret rûz-ı mahşer yok-mıdur

Bû Hanîfe şehrin ihmâlinle vîrân itdiler
Sende âyâ gayret-i dîn ü peyâmbere yok-mıdur

Bî-haberken saltanat ihsân iden perverdigâr
Yine Bağdâd'ı ider ihsân mukadder yok-mıdur

Rüşvet-ile cünd-i İslâm'ı perîşân eyledin
İşidilmez mi sanursun bu haberler yok-mıdur

Bir 'Alî sîret vezîri şimdi serdâr eyledin
Hızr u Peygamber mu'în olmaz mı rehber yok-mıdur

Şimdi hâlimi kıyâs eylersin âyâ 'âlemi
Ey Murâdî pâdişâh-ı heft kişver yok-mıdur

Âbâza'nın İkinci 'İsyânı**Halîl Pâşâ – Hüsrev Pâşâ**

Çerkes Mehmed Pâşâ Âbâza gâ'ilesini pamuk ipliğiyle bağlamış idi. Merkez-i saltanatça buna tamâmiyle emniyet edilmediğinden İrân Seferi münâsebetiyle gönderilecek ser-'askere Arz-ı Rûm cihetine de nezâret-i emr-i haffisi verilmiş idi.

Hâfız Pâşâ'nın 'azli münâsebetiyle mesned-i sadâret Sûfî Halîl Pâşâ'ya tevcîh kılınmakla müşârû'n-ileyh orduyu müstashiben yola çıkmış ve Diyârbekir'e vüsûlünde İrânlı'nın Âhîsha istîlâsı haberini almış idi.

Halîl Pâşâ İrân Seferi için etrâftaki ümerâya emirler ısdâr ettiği sırada Arz-ı Rûm Beylerbeyisi Âbâza Pâşâ'yı da orduya iltihâk için da'vet-nâme gönderdi. Halîl Pâşâ Âbâza'nın veliyü'n-ni'meti olmakla berâber kendisinin sefere da'vetinden kuşkulanarak da'vet-i vâkı'aya icâbet etmemiş ve hattâ Ordu-yı Hümâyûn'un bir kısmını ba'deten basıp Dişlenk Pâşâ'yı ve birçok ümerâsı ve orduda mevcûd yeniçerileri kılıncıdan geçirmiş idi.

Bunun üzerine Halîl Pâşâ Âbâza'nın te'dîbini İrân Seferi'ne tercîh ederek Arz-ı Rûm'u taht-ı muhâsaraya aldı. Mevsim kış, havâ soğuk, vesâ'it-i muhâsara ma'kûd idüğünden muhâsaradan bir fâ'ide hâsıl olmamış idi. Bu

esnâda şiddetli bir kış oldu. Tekmîl ağırlıklar, çadırlar kar altında kalmış idi. Hâsılı bir iş görülmeksizin orduya ric'at emri vermeye mecbûriyet hâsıl oldu.

Soğuk kemâl-i şiddetiyle devâm ediyor idi. Bu müşkilâta Âbâza'nın ta'kibi de inzimâm ettiğiinden yollarda külliyetli telefât verilerek güç hâl ile Tokâd Kal'esi'ne muvâsalat olunabilmıştır.

Haber-i inhizâm Pây-i Taht'a pek 'azîm bir te'sîr uyandırmış ve Âbâza hâ'inin pây-i hâl ele geçirilmesi siyâsetle ma'rûf olan sâbık yeniçeri ağası Hüsrev Pâşâ'ya sadâret ve serdârlık tevcih olunmuşdu.

Hüsrev Pâşâ ordu ile Arz-ı Rûm'a hareket etti. Yollarda icrâ ettiği şedîd siyâsetler erbâb-ı cerâ'ime bâdî-i havf 'azîm olmakta idi. Tokâd'a muvâsalat olunduktan serdâr-ı cedîdin âvâre-i mehâbetini duyan Âbâza etibbâ'ı birer birer cerâ'im-güzeştelerine tevbe-i nasûh ederek ma'iyet-i serdâra iltihâkta sūr'at gösteriyorlar idi. Bu cihetle Âbâza ordusunda binlerce kesân Hüsrev Pâşâ ma'iyetine geçmiş ve Âbâza'nın 'askeri günden güne azalmıştı.

Âbâza Arz-ı Rûm Kal'esi'ne kapanmış ve mahabbet-i serdârîden ne yapacağını şaşırıp kalmış idi. Bir aralık şâha ilticâ etti ve taleb-i mu'âvenet için mahsûsen âdemler göndermişti.

Âbâza'nın şu kâtmerli ihâneti üzerine serdâr kal'eye hücum göstermiş ve bu esnâda dahi Âbâza'nın en nâm-dâr ümerâsı Ordu-yı Hümâyûn'a ilticâ eylemişler idi. Âbâza'yı kal'ede hemân yalnız olarak bıraktılar. Âbâza bu def'a mutlakâ kellesinin gideceğini iyice anlamış olmalı ki hemân şeyh-i ma'hûdını ve birkaç kimseyi taleb-i 'afv u âmân zımında nezd-i serdâra i'zâm ve ba'de-mâ dâ'ire-i itâ'ttan çıkmayacağına te'mînât vermiştir. Hüsrev Pâşâ Âbâza'nın istimânını kabûl ve murahasaları i'ade ettiğini müte'âkib Âbâza Gürcü Kapısı'ndan hurûc ve otağ-ı sadr-ı 'azamîye duhûl eyledi. Vüzerâtına hürmeten Âbâza'ya hüsn-i kabûl ve ihtirâm gösterilmiş ve fakat 'avdetine müsâ'ade olunmayıp orduda alikonulmuşdur.

Merkez-i Saltanat

Sipâhî Kıyâmları – Kıtâller – Te'dîb-i Eşkiyâ – Sultân Murâd Bi'z-zât Siyâset-i Şedîdesi Tesmiyet-i Umûru Yed-i İktidârına Alması

Âbâza'nın istisâlî Hüsrev Pâşâ'nın nezd-i pâdişâhîde kadr u menziletini yükseltmiş ve bu hizmeti takdîren murassa' kılınçlar, tuğlarla taltîf buyurulmuş idi. Ancak Bağdâd Seferi'nde muvaffak olamaması sadâretten 'azlini mûcib olmakla tekrâr Hâfız Ahmed Pâşâ sadr-ı 'azam nasb olunmuşdur.

Hüsrev Pâşâ ile Hâfız Pâşâ'nın arası açık idi. Bu istihlâf mes'elesi ise büsbütün teşdîd-i 'adâveti mûcib olmuş idi. Binâ'n-'aleyh sadâret-i kâ'im-makâmı Topal Receb Pâşâ ki Hâfız'a 'aleyhdâr ve ser-defeter-i ehl-i şerîr hâ'in idi. Hâfız Pâşâ 'aleyhine tahrîkâta başlayarak sipâhîleri ayaklandırmış idi.

Bu zamânda sipâhîler 'umûmen İstânbûl'da bulduklarından Rûm Mehmed, Sakâ Mahmûd, Cîn 'Alî, Mahmûd Ağa, Sâlih Efendi, Bıçakçioğlu, Câdî 'Osmân Dağlar Delisi, Rûm Ahmed ve emsâlî nâm-dârân-ı eşirrâ-yı sipâhta zorbalar 'avenelerini dahi celb ettiklerinden tahrîkât için pek münâsib bir zamân teşkil etmiş idi.

Sipâh ayaklandı. Atmeydanı eşkiyâ ile doldu. Ellerinde Receb Pâşâ tarafından verilmiş on yedi kişilik bir defterleri var idi. En başta Hâfız Pâşâ ve sırasıyla defterdâr, yeniçeri ağası musâhib-i şehriyârî Mûsâ Çelebî gibi hep mukarrebân-i saltanatı şâmil idi.

Erbâb-ı fesâd üç gün sıra ile sarâya hücum ile pâdişâhı ayak dîvânına çıkmaya mecbûr etmişler idi ve mutâlebâta sebep olarak "Hüsrev Pâşâ gibi bir gâzî vezîri 'azl ettiren şu on yedi kişiden intikâm alacakları cihetle kendilerine teslimini" musırrâne iddi'â ettiler.

Sultân Murâd bu gürûha mukni'âne nice sözler söyledi ise de bir türlü kanmadılar. Vücûd-ı şâhâneye îrâs-ı mazarrat edecekleri hiss olunmakla ve artık bunların ıslâhından kat'ı ümîd edilmekle hazret-i pâdişâh harem-i hümâyûna teveccüh etmiş idi. Eşkiyâ seyl gibi harem dâ'iresine akıp girmek istemişler. Ancak ağalar bu terbiyesiz gürûhun yüzlerine karşı bâbü's-sa'âdeyi sedd etmeye vakit bulabilmişlerdi.

Sedd-i bâb keyfiyeti zorbâların kanına dokunduğundan artık ne-kadar rezâletleri var ise anları dökmekten ve ağza alınmayacak âdâb-ı saltanatı muhal sözleri söylemekten çekinmediler. Sultân 'Osmân vak'ası henûz geçmiş idi. Andan kinâye olarak mâdem-ki bize istediklerimiz verilmiyor biz de yapacağımızı biliyoruz diye zemîn ü âsumânı titrettiler.

Fesübhân âh bu sipâhî zümresi olan erbâb-ı şekâvet ne söz anlamaz, nasîhat kabûl etmez sefîhlerdir ki şehâdet-i 'Osmânî vak'asında "Âhâlî bizi kâtil-i sultân deyü tahkîr ediyor. Biz bunu aslâ kabûl etmeyiz." diyerek teberrâ da'vâsında buldukları hâlde bu def'a da o vak'ayı telmîhen kıyâmetler koparmaktan utanmamışlardı.

Zorbâlar maksadlarına kuvvet vermek üzere 'ulemâyı da karıştırmak istemişler ve bunları da şerîk-i ittihâz etmeye çalışmışlardı.

Zorbâların tehdîd ve ta'cîzâtı son mertebeye gelmiş vücûd-ı hümâyûna ta'arruz etmek vâdîlerine kadar varmış idi. O esnâda kâ'im-makâm nâmına olan Topal Receb kemâl-ı humk u belâhetinden sûret-i salâhta gözyaşları dökerek pâdişâha şu sözleri söyleyip mâddetü'l-fesâd kendisi olduğunu tasdik ettirmişti ve "Pâdişâhim bu müfsidler teskîn lâzımdır. İllâ bir vechle cevâbları mümkün değildir. Ben kulunu da isterlerse ver. Kul efendisinin yoluna fedâ olagelmıştır. Pâdişâhân-ı selef zamânında böyle olmuştu. Birkaç bendeniz gitmekle nesne lâzım gelmez. Ammâ Hakk saklasın eğer bu bed-hûylar teskîn olunmaz ise ahvâl müşkil ve nizâm-ı devlet muzmahill olur."

Hazret-i pâdişâh bu 'isyânın Receb Pâşâ'nın eser-i tahrîki olduğunu evvelce teferrüs etmiş idi. Şu mürâ'iyâne sözler ise mâddetü'l-fesâdın bi'z-zât kendisi olduğunu şerh ü îzâh ediyor idi. Ne çâre ki zamân-ı teng mümkünsüz. Nihâyet ma'a'l-kerâha ehven-i şerreyn ile 'amel edip Bostancıbaşı'yı Hâfız Pâşâ'nın celbine göndermeye mecbûr olmuş idi.

Hâfız Pâşâ sarâydan Üsküdâr'daki konağına gitmek üzere henûz Salacak İskelesine çıkmış idi. Bostancıbaşı irâdeyi tebliğ ve pâşâyı sandâla alıp sarâyâ getirdi. Hâfız'ın huzûra çıkmasını müte'âkib Bâbü's-sa'âde küşâd olundu. Pâdişâh Hazretleri taht-ı 'âlîde karâr ederek parmaklarıyla dört kişinin berâ-yı mücâvebe yakına gelmesini işâret buyurdular. Bunların ikisi sipâhî ikisi de ocaktan çorbacı imişler. Bunlara tuttıkları yolun dîn ve devlet ve hilâfete lâyük olmadığını münâsib bir lisân-ı ifâde eylediler. "Pâdişâhim cümleten 'askerin ârzûsu devlete muzırr olanların verilmesindedir. Başka türlü fitne teskîn mümkün değildir." diye garaz-ı aslîlerini cevâben ifâde etmişlerdir.

Bu muhâvere esnâsında Hâfız Pâşâ âb-dest alarak Bâbü's-sa'âde'de duruyor ve son dakîkalarını ta'dâd ediyor idi. Gördü ki pâdişâhın sözü bunlara geçmez hemân huzûra vardı ve "Pâdişâhim Hâfız gibi hezâr kulun yoluna fedâ olsun. Ricâm budur ki beni sen katl etmeyip ko bu zâlimler hûn-ı nâ-hakkımı rîzân etsinler. Meyyitimi Üsküdâr'a defn ettir, eytâmım kullarını nazar-ı 'inâyetinden dûr etme." deyip yer öptükten sonra levendâne ve merdâne bir refât ile havle okuyarak mânend-i Kerbelâ olan 'arsa-i belâya doğru yürümüştü. Zorbâlar şikârını bekleyen canavâr sürüsü şeklinde Hâfız'a muntazır idiler. İçlerinden bir sipâhî pâşâyâ hamle etmiş idi. Fakat derhal yediği bir müşt-i kahramânî ile teker meker meydâna yuvarlandı yıkıldı kaldı. Hâfız erbâb-ı ma'âriften dîndâr ve tâmü'l-i'tikâd bir vezîr olup rûhun emânetullâh olduğunu ve muhâfazasına çalışmak vecîbeden bulunduğuna vâkıf olmakla iyilik ilk muta'arızına kahramânâne bir sille 'aşk ederek herfî devirmiş idi. Mu'ahharen zorbâlar kamâ, hançer üşürmek sûretiyle bu vezîr-i kâr-ı âgâhî şehîd etmişlerdir.

İşbu bu manzara-i dehşet-nâk pâdişâh hazretlerine fevk'alâde te'sîr etmiş olduğundan elindeki makreme ile gözyaşlarını siliyor kalbinden Cenâb-ı Hakk ikdâr ederse bu misilli zorbâlardan alacağı intikâmın derecesini tefekkür eyliyor idi.

Pâdişâh hareme girdi, dîvân bozuldu. 'Usât Atmeydânî'na çekildiler. Bugünlük Hâfız Pâşâ'nın şehâdetiyle kâfî görülüyor zann edilmiş idi.

Heyhât ki mutâlebâtın ardı arası kesilmiyor idi. Mesned-i sadâret Receb Pâşâ'ya verildiği hâlde bile teskîn-i fesâd mümkün olmamış idi. Mutlakâ dâhil-i defter olanların pârçalanmalarında isrâf edip durdular.

Yahyâ Efendi meşhâttan 'azl ile yeniçeri ağası Hasan Halîfe ocağa ilticâ târîkiyle bekâlarını kurtarmışlar idi. Yeniçeriler ağalarını vermediler. Sipâhîlerle araları bozuldu. Sultân Murâd bu fesâdın başı Hüsrev Pâşâ olduğuna vâkîf idi. Binâ'en-'aleyh bunun i'dâmını Murtazâ Pâşâ'ya havâle buyurmuşlar idi. Murtazâ Pâşâ'nın der-'uhde ettiği vazîfe hakîkaten ağır bir iş idi. Zîrâ Hüsrev Pâşâ gibi Tokâd'a hastalığıyla meşgûl olan şedîdü's-şikeme bir vezîri katl etmek yaralı arslanın yuvasına gitmekten farklı değildi.

Murtazâ Pâşâ gerçi Hüsrev'in başını getirmeye muvaffak olmuş ise de az kaldı ki kendi başını da üste verecek idi. Hüsrev'in böyle ânî olarak i'dâmı Topal Receb Pâşâ'yı haylice düşündürmüş ve bir gün âteş-i kahr-ı hüsrânîyle kendisinin de sûzân olacağını hiss etmiş olduğundan 'aleyhdârı olması melhûz olan mukarrebân-ı saltanatı ortadan kaldırmak için yine tahrîk-i fitneye dâmen-i der-meyân olmaya başlamış idi.

Hüsrev Pâşâ'nın maktû'unun hafiyen dîvâna vürûd etmesi üzerine Receb Pâşâ'ya bir sermâye daha çıkmış oldu. Çünkü bu def'a da sipahîler "Bu dehşetli vezîre kıydırmaya sebep olanların [25] izâle-i vücûdu lâzımdır." diyü bi'z-zât telkînâta başladı ve telkînâtın te'sîri ile tâ'ife-i 'askeriye yine Atmeydânı'na müctemî' olup sarâya hücum ve pâdişâhî ayak dîvânına çıkarmışlar ve pâdişâha hitâben "Sen n'îçün Hüsrev Pâşâ gibi bir vezîre kıyıp da devletini zahm-dâr eyledin. Öyle ise de sen de bize Hasan Halîfe'yi, Mûsâ Çelebî'yi Defter-dâr Mustafâ Pâşâ'yı ver de pâreleyelim ve bir de şehzâdelerin hayâtlarına emîn değiliz. Bize anları göstermelisin. Hüsrev Pâşâ'ya kıydığın gibi bunları da öldürürsen fîmâ-ba'de emniyetimiz yokdur." gibi nâ-becâ ve edeb ü terbiyeye münâfî sözlerle kıyâmeti kopardılar "Ve istediklerimizi vermez isen senin de pâdişâhlığın gerekmez." misilli tefevvühât ile hall'e dâir söz söylemekten çekinmediler.

Şehzâdeleri araya karıştırmalarının sebebi pâdişâhın hall'i için ber-hayât olup olmadıklarını anlamak ve mu'ahharen ana teşebbüs etmekten 'ibâret idi. Çünkü bu kadar fezâhat üzerine pâdişâhın kendilerini de sağ bırakmayacağına emîn idiler.

İrade-i şâhâne üzerine şehzâdeler huzûra çıkarılmış ve içlerinden en büyüğü olan Bayâzîd 'usâta karşı bu yolsuzluğunuz bizi himâyeden ziyâde mûcib felâket olacak. Sizin himâyeyize muhtâc değiliz gibi ma'kûlâne sözlerle ol nâdânları iskât etmek istediye de yine merkûmlar şehzâdelerin kıllarına hatâ gelmeyeceğine kefil isteriz diye bağıştılar ve gûyâ pâdişâhî müşkil bir mevki'de bırakmak istediler.

Meftâ Ahizâde ile Topal Receb kefil olmuş ve bu da böylece geçmiştir.

Şehzâdeler birilerine i'ade oldunduğu hâlde nâ'ire-i 'isyân sükûnet-pezîr olacağı yerde bi'l-'akis kesb-i şiddet etmiş idi.

Yeniçeri ağası ile Mustafâ Pâşâ'yı meydân-ı siyâsete getirdiler. Ba'de'l-i'dâm ağaçların birisine baş aşağı astılar. Hasan Halîfe pek muhterem bir genç idi. Boğaziçi'ndeki yalısı İstânbûl'daki muhteşem konağı kendisini lisâna getirmiş idi. Mustafâ Pâşâ bi'l-âhire sinirinden maslûb nâmıyla yâd olundu. Süleymâniye'deki konağını yetim oğluna bıraktılar. Tekmîl mâli müsâdere olundu. Devr-i Avcı Sultân Mehmed'de Defterdârzâde Mehmed Pâşâ nâmıyla münâsib-i 'âlîyeyi ihrâz eden zât Mustafâ Pâşâ'nın oğludur. Mûsâ Çelebî'nin ismi 'âsîler beyinde ol-kadar ma'rûf değildi.

Receb Pâşâ'nın ihtârı üzerine anın da i'dâmı talep olunmuşdur. Mûsâ Receb Pâşâ'nın konağına lâ-eclû'l-hıfz gönderilmişken pâşânın ta'lîmi üzerine konağa hücum eden 'usât yuvarlayarak pârça pârça etmişler ve nîm-i mürde cesedini dîvârdan meydâna atmışlardı. Mûsâ Çelebî hüsn-i cemâli kemâlde edîb-i devrân ve mahbûb-ı zamân bir genç olup Sultân Murâd-ı merhûmun meftûn-ı hüsn ü ânı idi. Bu sûretle ziyâ'ına 'azîm te'essüfler ve nâleler ederek gece gündüz şehâdetine dâ'ir inşâd ettiği şarkıyı mugannîlere söyletip ağlar sızlar idi. Bi'l-âhire bu şarkıyı men' ve söyleyenleri i'dâm ile tehdîd etmiş idi.

Seyyâh-ı muhakkık Evliyâ Çelebî gençliğinde huzûra çıktığında bu şarkıyı söylemekle fevka'lâde mûcib-i infi'âl-i şehriyârî olduğunu târîh-i meşhûrunda hikâye ediyor. Şarkı bu idi:

Böyle giden yolcu dilber
Mûsâ'm eglendi gelmedi

Yoksun yolda yol mu şaşdı
Mûsâ'm eğlendi gelmedi

Sultân Murâd gibi kakhâr bir pâdişâhı meclûb eden Cemâl Mûsâ şehâdetinden sonra dahi büsbütûn huzûr ve ârâmını selb ettiği gibi bu mahabbet-i müfrit bî-çâre gencin sebep-i şehâdeti olmuşdu.

Sipâhî 'isyânı birkaç bî-günâhın daha şehâdetinden sonra sükûnet kesb edebilmiş ise de eşirrä-yı sipâh yaptıkları hareketin bi'l-âhire cezâsız kalmayacağını dahi bildikleri için tebdîl-i saltanat gibi bir yeni teşebbüse girişerek ve bu sâyede te'mîn-i istikbâle muvaffak olmak üzere şehâdelerden birinin cülûsunu tekîf etmişler idi. Hâlbûki hall' ve iclâs mâddesi umûr-ı mu'azzamada olup icmâ'-ı ümmet olmayınca öyle bir sınıf halkın sözüyle icrâsı şer'en câ'iz değildir ve bu husûsa yeniçerilerin de muvâfakatı lâzım gelir. Yeniçeri Ocağı'na mürâca'at olundukta ağaları olan Köse Mehmed Ağa 'âkil ve dûr-endîş bir kimse olmakla sûret-i kat'iyede muvâfakat göstermedi. Re'îs-i 'ismet olan Rûm Mehmed ise sarâydan itmâ' olunmuş idüğinden bu da hall'in 'aleyhinde idâre-i kelâm etmiş idi. Hâsılı bu mes'ele ehemmiyeti derecesinde ilerlemeyip meskût kaldı gitdi. Garîbeden olarak Cebeci Ocağı efrâdı da sipâhîleri taklîden "Biz kul değil miyiz? Biz de zâbitânımızı kat' ile efrâd olduğumuzu bildirelim." diyerek 'amel-mânde bir çorbaclarını katl ve meydâna isâl ederek maslûb-ı ricâlin yanı başına asmışlardı.

Ne gayret-i câhiliye ve fikr-i mel'ûnâne gûyâ efrâd olduğunu bildirmek zâbitânını öldürmek ile olurmuş.

Sultân Murâd Mûsâ'nın iftirâkiyla âteşin bir tabî'at peydâ etmiş idi ve dâ'imâ şu ma'sûma sebep olanlardan ahz-ı intikâm etmek çârelerini düşünür ve Cenâb-ı Hakk'tan istidâ-yı kudret etmekten hâlî kalmaz idi. Bir gün sadr-ı a'zam Receb Pâşâ'ya "Bize Topal zorbâ başı âb-dest al." diye hitâb-ı bâ-itâb eyledikte merkûmun 'aklı başından sıçramış ve hemân i'tizâra başlamış ise de kâr-ger olamayıp derhâl mevcûd Bostancılar'a başı kestirilerek vaz'-ı inzâr-ı gayret ü intibâh kılınmıştır.

Pâdişâhın âb-dest al demekten maksadı zorbâların hücumunda Receb Pâşâ tarafından Sultân Murâd'a bu yolda bir ihtâr-ı tehdîd-kârîde bulunmasından münba'isdir.

Sipâhî azgınları yüz buldukça bulmuş ve Ramazân münâsebetiyle taşralılar gürûh gürûh İstânbûl'a dolmuş idüğinden geceleri cimâller, dîvler gibi timsâller ile küberâ-yı beldenin ve vükelâ-yı saltanat-ı seniyyenin meş'alelerle hâneleri dolaşır ve sûret-i cebriyede akça boğça toplarlar. Vermeyenlerin meş'aleleri penceresine ve tahta kaplamalarına yanaştırarak hânelerini ihrâk teşebbüsünde bulunurlar idi. Bir gürûh alacağını aldığı gibi arkasından diğeri gelir ve 'ayn-ı mu'âmeleyi icrâ eder idi. Tasdî' ve ta'cizin ardı arkası kesilmez idi.

Zokâk ortalarında salıncaklar kurarlar. Sadr-ı 'azamdan başlayıp bütûn a'yân ve kibârı tıpkı düğüne da'vet eder gibi salıncağa da'vet ederler ve saçı nâmiyla külliyetli mâl isterler idi. Salıncağa yüklerle kumaş, top top çuka ve torba torba çil ve altın akça gönderilir idi.

Bu rezâlet bâyrâma kadar devâm eder ve bâyrâm ertesi ayakkabı almaya kudreti olmayan bir ırgad sâhib-i katâr u mehâr bâzirgân kesilir idi.

Bâyrâm 'ulûfesi tevzî'nden sonra herkes yerli yerine gider ise de rû'esâ pâdişâhın ahvâlini tarassud etmek üzere İstânbûl'da kalırlar idi ve akçe ile şunun bunun müşkil işlerini cebren kabûl ettirmek üzere kırkar ellişer nefes ile dîvân ve erkâna giderek murâdlarını icrâ ettirirler idi.

Sipâhî tâ'ifesi böyle keyfe mâ yeşâ' İstânbûl'da icrâ-yı rezâlet etmekte iken Sultân Murâd ise vezîr-i cedîdi Tabaniyassı Mehmed Pâşâ bunların dâ'ire-i intizâma idhâlini ve umûr-ı devletin böyle bir tâkim serserîlerin ellerinde oyuncak mertebesinde bırakılmayıp eyâdî-i hazeleden kurtarmaya düşünmekte idiler.

Sadr-i cedîd-i müdebbir, hamiyetli bir vezîr idi. Milletine pâdişâhına cidden hizmet etmek ârzû ediyor idi. Sipâhın hizmet talep ettiklerini pâdişâha telhîs ederek cevâben "Ecdâdım zamânında müdâhale etmedikleri hizmetler verilmeye." me'âlinde bir irâde almış idi. Bunun üzerine sipâh yine Atmeydânı'nda tecemmu' etmişler. Bu tecemmu' tabî'î bir mukaddime-i 'isyân idi.

Bunun üzerine sarâyda leb-i deryâda vâki' Sinân Pâşâ Köşkü'nde bir dîvân tertîb olunmuş idi ki tekâmîl-i 'ulemâ ve ocak zâbitleri bu cem'iyete dâhil idiler.

'Umûmen ihtiyârlarla söz sâhibleri kasrın bâğçesine dolmuşlar idi. Pâdişâh cem'iyet-i sipâha haber gönderdi ve içlerinden sözlerine kâni' olacakları müsinn ü ihtiyârlardan birkaç kişi istedi. 'Âsilerden huzûr-ı pâdişâhîye gitmeye cesâret edecek kimse yok idi. Mücrim ü maznûn olmayan bölük emek-dârlarından bir kaçını getirdiler.

Ayak dîvânı ol-kadar galebelik idi ki insânlar bir kitle hâlinde olup kımıldamayacak bir kitle teşkil etmişler idi. Pâdişâh söze başladı ve huzzâra hitâben (at'ü'llah)⁵ âyet-i kerîmesini kırâ'at ve me'âl-i münîfini anlayabilecekleri sûrette tercüme ve tefsîr etmiş idi. Itâ'at ve inkıyâdın dünyâda ve âhirette bâ'is-i fevz ü felah olduğuna ve şekâvet ve 'adem-i itâ'atin bâdî-i inkisâr-ı dîn ü devlet olacağına dâ'ir nasâyih-âmîz sözler söyledi. Hemân yeniçeriler "Sen bizim pâdişâhimizsin. Her vechle itâ'ata borçluyuz. Dostuna dost düşmanına düşmanız." diye bir ağızdan bağırdılar. Bunun üstüne yine pâdişâh eğer bu kavlinizde sâdik iseniz içinizde olan eşkiyâyı himâyetten vazgeçiniz buyurdular. Cem'-i ocak halkı semi'nâ ve ata'nâ diye kelâm-ı mülûkâneyi tasdik eylediler. Derhâl kelâm-ı kadîm getirildi. Yeniçeriler bi'z-zât taraf-ı sultânîden tahlîf olundu ve bu hatâyâ ve ecvibe ve îmân mevcûd 'ulemâ ma'rifetiyle zabt u tescîl edilmişdi.

Ba'dehû sipâhîleri mukâbele-i hatâyâ alıp mukaddemât-ı nasâyihî tebliğden sonra şu sözleri söyledi: "Bihî kavm siz ne 'acîb tâ'ifesiniz ki size bir vechle söz kâr etmez. Fitne ve fesâdınızdan devlet ve saltanata za'af geldi. Teklîf-i mâ-lâ-yutâkınıza tahammül mümkün değildir.

Hem kulluk iddî'âsındasınız hem de aklâm ve îrâd-ı devlete hizmet-nâmına müstevkî olursunuz. Ra'iyet yüzünüzden harâb oldu. Ehl-i fesâdı himâyenizden aranızda 'âsî ve eşkiyâ çoğaldı. Kırk bin kişi oldunuz. Hizmetleriniz beş-yüzü geçmez. Neden 'ulûfe istersiniz?

Re'âyâyı soyup dağıttınız. Re'âyâ olmayınca hazîne nerden toplanır ve 'ulûfe nerden verilir. Şu deryâdan mı vereyim?" Hâsılı birçok mu'âhezât-ı şedideden-sonra anları da ilzâm eyledi. Anlar da kavli-şâhaneye va'd-i itâ'at etmişlerse de söz aranızdaki eşkiyâyı ve yerinize gelince mecliste bulunan ba'zı sipâhî düşkünleri göz ve kaş işâretine ve fısıltıya başkalarıyla dîvânın revnakına ve intizâmına hâlele geleceği mülâhazasıyla âsâyîşi müt'e'ahhid olan yeniçeriler bu misilli yaramazları elden ele elma gibi tepelerinden aşırarak sûretiyle taşraya fırlattıklarından söz söylemeye imkân bırakmamışlardı.

Ba'dehû gürûh-ı 'ulemâyı dahi mu'âhezeden geçirdikten sonra dîvânın hüküm ve karârı i'lâm-ı şer'îye rabt ile meclise hitâm verilmişdi.

İşte Sultân Murâd Hazretleri bu dakîkadan i'tibâren seyf-i siyâseti yed-i mülûkânelerine alıp hakkıyla pâdişâhlığı icrâ ve zorbaları ekserîsini kendi eliyle katl ü 'îdâm sûretiyle 'âleme dehşet ve kulûb-ı ümmete îrâs-ı havf u haşyet etmiş ve 'âlemi şerlerinden kurtarmıştı ki ba'de-mâ Rûm Mehmedler, Bıçakçı 'Osmânlar ve Dağlar Delîleri ve emsâl-i erbâb-ı şekâvet kalmayıp hakkıyla bir müddet sükût ve selâmet mutlaka hüküm-fermâ olmuşdu.

İtâ'atten Sonra Âbâza – Bosna Vâfilîği – Vidin ve Tuna, Özi Vâfilikleri – Leh Seferi – İ'dâmı – Şüyû'-ı Hayâtı – Âbâza Şeyhi

Hüsrev Pâşâ'nın mehâbet ü celâdetiyle 'arz-ı itâ'ata mecbûr olan Âbâza mükellef bir alay ile Pây-i Taht'a götürülerek huzûr-ı hümâyûna çıkarılmış ve Hazret-i Pâdişâh'ın şedîd ve fakat netîcesi rahîmâne olan bir mu'âhezeden sonra Bosna vâfilîği ile eyâletine gönderilmiş idi.

Âbâza Pâşâ Bosna'ya gittiği zamân yeniçeriler hakkındaki kîn ve garazını teskîne çalışır ve mümkün olduğu kadar yeniçeri kırmaktan perhîz ediyordu. Âbâza bir gün devren eyâletine çıkmış idi. Gaçka sahrâsına geldikte o civârda bir tâkim yeniçeri müfsidlerî türemiş idi. Merkûmlar evâmîr-i hükûmeti çendân kâle almaz ve Marino

⁵ "Allah'a itaat edin." 4 / Nisa / 59.

'âbirine ve fukarâ-yı âhâlîye îrâs-ı mazarrattan ve katl-i nüfûs gasb-ı emvâlden hâlî kalmazlar idi. Şiddet-i tahakkümleri vâîlileri bile sükûta mecbûr etmiş idi. Hâlbûki Âbâza Pâşâ öyle tahakküme gelir vâîllerden değil idi. Husûsiyle yeniçeriler hakkında bir seyf-i hûn-feşân idi. Zorbâlar bu hâle vâkıf oldukları için Âbâza hakkında bir sû-i kasd tertîb etmişlerdi. Âbâza bir gün otağında âb-dest almakla meşgûl iken birkaç yeniçeri kakanosları tepeden tırnağa kadar müsellağ oldukları hâlde Âbâza üzerine at kaldırmışlardı.

Âbâza gerçi sâf ve âmî ise de gâyet şecî' ve tehlikeden göz yummaz idi. Serhoş yeniçerinin kendi üzerine hücumunu gördükte hemân kemânını eline alıp tîr-i zehr-nâkine küşâd vermekle mütecâviz yeniçerinin tepesini deldi ve refikasını da firâra mecbûr eyledi. İşte Âbâza ol zamân şu sözleri söylemiş idi: "Sübhânallâh yeniçeri katlinden ol kadar perhîz ve inâbet ve dâ'imâ isti'âzeyle meşgûl idik. Bu nâdânlar 'âkıbet kendi bed-fi'illeri muktezâsı bize nakz-ı 'ahd ü yemîn ettirmeye sebep oldular."

Bu kazâyı savuşturduktan sonra Âbâza'nın mütecâvizlerin ocağına incir diktiğini söylemek zâ'iddir.

Âbâza hüsn-i sîreti sâyesinde vilâyet halkının celb-i mahabbetine muvaffak olmuş ise de ehl-i fesâd için bir belâyı mübrem idi. 'Âkıbet Zadra Kal'esi'ne ta'arruzu üzerine Venedik balyosu İstânbûl'da 'amâl-i nüfûz ederek 'azl ettirmişdi.

Âbâza Budin Vâîliği için Belgrad'a gitmiş idi. Orada Âbâza Köşkü nâmıyla ma'rûf olan kasrı meşhûru ve bir de mevlevî-hâne bînâ ettirdi. Budin'e muvaffak olamayınca Tuna Yaylıları Ser-'askerliği ile Vidin Vâîfisi nasb olundu. Ba'dehû Özi eyâleti verilmiş idi. Özi eyâletinde hiss-i hizmet göstermiş ve Lehistân ile haylî muhârebeleri vukû'a gelip Lehliler'i seyf-i celâdetiyle tiril tiril titreterek birçok üserâ ve ganâ'ime dest-res olmuşdu.

Sultân Murâd Edirne'den 'avdetde Âbâza'yı da birlikte Pây-i Taht'a getirmiş idi. Âbâza pâdişâha ol derece takarrüb etmiş ve pâdişâhın teveccühüne mazhar olmuştu ki musâhibândan bunun ka'bına varabilen hiç kimesne yokdu. Pâdişâh gezmeye gitse Âbâza da berâber gider. Sayd u şikâra çıksa Âbâza da yanından ayrılmaz idi. Libâsa, ser-pûşa, silâh ve ata merâkı pek ziyâde idi ve her ne ki giyse bedenine yakıştırır idi. Âbâza'nın ihtirâ'ı olan kıyâfet Sultân Murâd'ın rağbetini celb ettiğinden derhâl o biçimde elbise i'mâl ettirirler idi. Âbâza ba'zen sarı 'abâdan kısa cepken ve Lâz biçimi şâlvâr iktisâ eder ve gâyet kıymet-dâr olan murassa' pâlasını hamâ'il-vâr boynuna asar ve başına gâyet nevâdiriden 'Acem şâlî sarar idi ve bu hâl ile gâyet çevik bir cündî hâlini alır idi.

Pâdişâh hazretleri de 'ayn-ı kıyâfetle giyinerek Âbâza'nın kıyâfetine rağbetini gösterir idi. Diğere gün mâ'î çukadan etrâfî kaytânlı ve işlemeli Mısırriyûn tarzında elbise iktisâ ve beline gâyet kıymet-dâr Lâhorî şâl kuşak bağlayıp beline gâyet iyi zümürüdü ve murassa' kabzalı bir hançer takar idi. Ayağına giydiği ince telâtîn ser-haddîsi endâmına başka bir revnak verir idi. Murassa' kılıncı da beline bağlar idi ve bu şekil ve kıyâfette Âbâza'ya ayrıca bir heybet verir idi. Âbâza kesimi libâs birçok zamânlar moda hükmünü almış idi. Hazret-i Pâdişâh'ın bu kıyâfet dahi câlib-i rağbeti olarak heman anı taklîd eyler idi.

Pâdişâhın semt-i teveccühünü haber alan Âbâza hemân reh-güzâr-ı şâhâneye çıkıp selâm vaz'iyetini aldıktan refâkat-ı şehriyârîye kabûl olunur idi.

Yine bir gün Âbâza yağız bir 'Arab atına binmiş ve meyânına gâyet murassa' bir seyf-i âb-dâr ta'lik etmiş olduğu hâlde selâm-ı şâhâneye durmuş ve takarrüb-i pâdişâhîde hayvândan inmek istemiş idi. Pâdişâh hayvândan inmesine müsâ'ade buyurmadılar ve refâkatlerine alıp berâberce yürümekte idiler.

Topkapı'sı hâricinde Sultân Murâd Hazretleri atının başını çekerek Âbâza'yı gâyet ma'nîdâr sûretle tepeden tırnağa kadar nazar-ı tedkîkten geçirmiş idi. Hemân geriden gelen Bostâncıbaşı'ya "Şimdi Âbâza'yı atından indir. Belindeki kılıncı al. Sakın verme." diyü mükerremen irâde buyurdular. Âbâza emre imtisâlen atından indi. Kılıncı Bostâncıbaşı'ya verdikten sonra rikâb-ı şâhâneye iltihâk eyledi.

Bu sû-i mu'âmele Âbâza'ya 'adem-i emniyetten münba'is olduğunda şüphe yokdur. Âbâza'ya olan teveccüh-i şâhânenin sırf zâhirî olduğunu fı'l-hakîka Âbâza şâyân-ı i'timâd değildi. Pâdişâhın bu gibi mu'âmelâtı büsbütûn Âbâza'nın emniyetini izâle etmiş idi.

Âbâza'nın husûsiyet-i ahvâline vâkıf olan ağalarından birisi demiştir ki Âbâza bir fesâda niyet ettiği zamân ahvâlinde bir gayr-ı tabi'îlik görülür. Dâ'imâ tefekküre mülâhazâta varır. Elinde tesbîh olduğu hâlde tenhâ yerlerde dolaşır. Kimse ile konuşmaz ve ne-kadar güzîde hayvânları var ise birer birer hafiyen Üsküdâr yakasına geçirir. Bugünlerde de o gibi ahvâl görülmeye başlamış idi.

Âbâza 'umûmen dîvân halkını hattâ yeniçerileri bile son derecede yıldırılmış idi. Hattâ bir gün çorbâ içmemek üzere ittifâk etmişler ve bu hâl ise mukaddime-i fesâd sûretinde telakkî olunmuş ve pâdişâhın cânını sıkışmış idi. Derhâl Âbâza pâdişâha fermân buyurulur ise anlara bir kerre görüneyim. Değil çorbâ hattâ tâslarını bile yuttururum demekle müsâ'de olunmuş idi. Fi'l-hakîka Âbâza uzaktan görünür görünmez az kaldı ki çorbâ tâslarını bile yutacaklardı.

Müverrihler Âbâza'nın i'dâmına türlü türlü sebebler göstermişler ise de meşhûr olanı Rûmlar ile Ermeniler arasındaki fesâda müdâhale etmesidir.

Ermeniler Âbâza Pâşâ'ya elli bin kurûş rüşvet vermişler ve va'd-i mu'âvenet almışlar imiş. Pâdişâh bunu duydu. Zâten Âbâza hakkındaki tasavvur-ı şâhâne için bir fırsat teşkil ettiğinden i'dâmına karâr vermiş idi. Âbâza'nın etibbâ' ve hevâşîsi kesîr olduğundan her ân ikâ'-ı fesâda kadar tehlikeli bir âdem idi. Bunun için Sultân Murâd'ın Âbâza'yı sağ bırakmak ihtimâli yok idi. Âbâza'nın keyfiyet-i i'dâmîde dolambaçlı bir sûrette vukû'a gelmiş idi. Sultân Murâd mergûb ve makbûl bostâncıbaşısı Duçe'nin Anadolu Hisârı'ndaki kasrında med'uvven bir gece beytûtet edip sabâhleyin vakt-i şâfi'îde kayık ve rehvân istemiş ve hemân Rûmeli Hisârı'na geçmiş idi. Oradan pâdişâh ile Duçe birer rehvâna râkiben yola düzöldüler ve ol kadar sür'atle hareket ediyorlardı ki esnâ-yı tarîkte bir 'arabacı reh-güzâr-ı şâhâneye mâni' olduğu için bi'z-zât küşâd verdiği bir tîr-i cân-güzâr bî-çâre 'arabacıyı yerlere sermişdi. Ba'dehû Okmeydânı, Kâğidhâne Köprüsü tarîkiyle İstânbûl'a dâhil ve henüz şems-i tâbân tulû' etmiş rehvânın başını Ayasofya Câmi'î harîminde çekmiş idi.

Sâdır olan irâde mûcibince Duçe tebdîl-i kıyâfet ve Rûmeli gâzîsi şekline girip dîvânda musâlih-i 'ibâd ile meşgûl olan Vezîr Bâyrâm Pâşâ'nın huzûruna bir sâhte 'arz-ı hâl ile çıkmış ve bu hâl vezîri dû-çâr-ı istigrâb eylemiş idi.

Ol gün Ermenilerin dîvâna girecekleri gün idi. Pâdişâ Hazretleri Bâyrâm Pâşâ'ya lâ-eclû's-şikâye gelecek (zimmîler)in 'umûmen katlini irâde etmiş idi. Duçe irâdeyi tebliğ eyledi ve geri dönüp zât-ı şâhâneye ikmâl-i hizmetini 'arz eyledi.

Pâdişâh Hazretleri sarâyına dâhil olmuş ve Duçe'ye Âbâza'nın Sırça Sarây'da habsini emir etmiş idi. Bir mûcib fermân Âbâza'yı Sırça Sarây'a habs ettiler. Mu'ahharen de katl u i'dâmı yine Duçe'ye tahmîl olunmuş idi.

Âbâza'yı katle gidenler Âbâza'ya irâdeyi tebliğ etmişler idi. Merkûm kat'iyen eser-i havf u telâş göstermemiş tamâmıyla metânetini muhâfaza eylemiştir.

Âbâza'nın cenâzesi bir vezîre lâyıq sûrette kaldırıldı ve kendi bâ'is-i hayâtı olan Murâd Pâşâ Türbesi'ne defn edildi.

Bir müddet sonra Âbâza'nın bâ'is-i fesâdı olan Şeyh Emîr dahi lâyıq olduğu cezâ-yı sezâsını bulmuşdur.

Sultân İbrâhîm zamânında Âbâza'nın şüyû'-ı hayâtı pâdişâhın vehmine dokunmuşdu. Birçok taharrîler tecessüsler tahkîk ve tedkîkler netîcesinde bunun esâsızlığı anlaşılmış idi. Âbâza'nın i'dâmına me'mûr olanlardan Duçe ve cellâd Kara 'Alî yemînler ve tahlîfler ile isticvâb olunmuş Kara 'Alî mes'eleyi hall eylemişdi.

5.SONUÇ

Âbâza Mehmed Paşa, Osmanlı tarihinin bir dönemine damgasını vuran Celali İsyanları'nın önemli simalarından birisi olarak tarihteki yerini almıştır. Makaleye konu olan eserde de görüldüğü üzere çok çalkantılı bir siyasi hayatı olan paşanın eylemleri, devlet kademesindeki görevleri, azilleri, mansıpları ve siyasi olaylar neticesindeki kaçınılmaz sonu anlatılmaya çalışılmıştır. Yaşanan katliamlar, sipahi ve yeniçeri çekişmeleri, İstanbul'da saray ve çevresindeki entrikalar, Anadolu halkının bu olup bitenler karşısındaki tutumu, isyanlara katılan çeşitli gruplar

ve daha birçok unsur içerisinde paşanın aldığı konum, tutunduğu tavırlar, devlete bakış açısı, etkisinde kaldığı kişiler, belirli askeri gruplara karşı aldığı tutumlar ve bir isyancı lider oluşu irdelenmiştir. Bu sebeple de hayatıyla alakalı her türlü bilgi verilmeye çalışılmış ve kendisi hakkında geniş bir biyografi çalışmasının olmaması nedeniyle bu boşluk doldurulmaya çalışılmıştır.

6. KAYNAKÇA

- Acun, Fatma (2002). *'Celali İsyancıları'*, Türkler Ansiklopedisi, Cilt: 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 695-708.
- Ak, Mahmut (2008). *'Ali Cevâd'*, Yaşamlarıyla ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, Cilt: I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Andreasyan, Hrand D. (1963). *Bir Ermeni Kaynağına Göre Celâlî İsyancıları*. İÜEF Tarih Dergisi, Sayı: 17-18, İstanbul: 27-42.
- Andreasyan, Hrand D. (1967). *Âbâza Mehmed Paşa*. İÜEF Tarih Dergisi, Sayı: 22, İstanbul: 131-142.
- Hammer, Baron Joseph Von Purgstall (2010) A. *Büyük Osmanlı Tarihi, Cilt: 4*, İstanbul.
- Hammer, Baron Joseph Von Purgstall (2010) B. *Büyük Osmanlı Tarihi, Cilt: 5*, İstanbul.
- İlgürel, Mücteba (1988). *'Âbâza Paşa'*, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt:1, TDV Yayınları, İstanbul.
- İnalçık, Halil (2012). *Devlet-i 'Aliyye, Cilt: 1*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- İnalçık, Halil (2014). *Devlet-i 'Aliyye, Cilt: 2*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Jorga, Nicolae (2009). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi. Cilt: , Çev.: Nilüfer Epçeli*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Mehmed Süreyya (2003). *Sicill-i Osmani, Cilt: 4*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Tarihi, Cilt: 3*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yazır, M. Hamdi (2003). *Kur'ân-ı Kerîm ve Meâl-i Şerîf*, Gerçek Hayat, İstanbul.

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

KİTAP TANITIMI - İNCELEME

Selami ŞİMŞEK, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Litera Yayıncılık, İstanbul 2017, 413s.

Ali YÖRÜR*

İslam'ın ruh hayatı, güzel ahlak, nefis terbiyesi, gönül temizliği, Hakk'a vuslat ve bâtın ilmi gibi ifadelerle tanımlanan tasavvuf, oldukça zengin bir terminolojiye sahiptir.

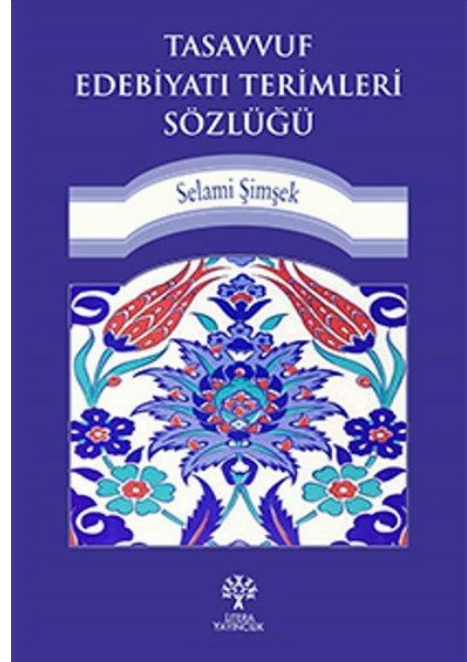
İlk dönemlerden itibaren her ne kadar anlaşılması çok güç konular olsa dahi bunlar için ehilleri tarafından kolayca anlaşılabilmiştir. Sûfîler, işin ehli olmayanlardan da tasavvuf sırları gizli tutmak maksadıyla tasavvufi istihlaları kullanma yoluna gitmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde bu istihlaların yazıya dökülerek kitap haline getirildiği de bir gerçektir.

Tasavvufun İslâmî ilimler, sosyal ilimler ve müsbet ilimlerle irtibatının yanında güzel sanatlarla, bir başka ifade ile mûsikî, mimari, hüsn-i hatt, tezhib, bilhassa edebiyat ve şiirle çok sıkı bir irtibatının olduğu malumdur. Bundan dolayıdır ki ilk dönemlerde her türlü sanat endişesinden uzak olan tasavvuf edebiyatı ve şiiri, H. VI / M. XII. asırdan itibaren mecaz, kinaye, teşbih ve istiare gibi edebî sanatlarla süslü tasavvufî remz, istihl ve mazmunları taşıyan sanat eserleri hâline dönüşmeye başlamıştır. H. VII / M.

XIII. asrın sonlarından itibaren İranlı şair ve yazarlar tasavvufî şiir dilinde kullanılan *bâde*, *mey*, *şarap* gibi kelimeleri açıklayan eserler kaleme almıştır. Bu sebeple tasavvufun ilk dönemlerinde dili Arapça iken, H. IV / M X. asırdan itibaren Farsça ve H. VII-VIII. / M. XIII-XIV. asırdan itibaren de Türkçe olmuştur.

H. VI / M. XII. asırdan itibaren söz konusu *aşk ve muhabbet* ile *marifet ve hikmet* eksenli gelişen tasavvuf terimlerini kapsayan eser, Selami Şimşek tarafından hazırlanmış olup Mayıs 2017'de Litera Yayıncılık tarafından *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü* ismiyle basılmıştır.

Sözlükte tasavvufî terimler, eski harfli orijinal şekilleri ile verilip açıklanmıştır. Yine çalışmada yer alan Arapça ve Farsça beyit ve ibareler, eski harfli orijinal şekli ile verilmesinin yanı sıra altına veya yanına Türkçe anlamı da köşeli parantez ile verilmiştir.

* Doktora öğrencisi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı A.B.D. Türk Edebiyatı Bilim Dalı. ali.yorur@hotmail.com.

* Aşinâî (آشنائی)

Bildiklik, tanıdıklık.

Hâlikiyetin mahlûkiyete olan ilgisi gibi, Rabb'in bütün yaratıklarla olan murâkabe ve irtibatına denir [Irâkî, *Istîlâhâtü's-Sûfiyye*, 350]. Taalluk-ı rubûbiyyettir [Konevî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, 12].

Âşinâî tasavvufta, Allah'a bağlanma ki benlikten kopmak demektir [Kürkçüoğlu, *Osman Şems*, 304].

* Aşk (عشق)

Sevda. Coşkunluk. Bir şeye karşı aşırı düşkünlük.

Şeyhü'l-Ekber kuddise sırruh *Fütûhât*'ında buyururlar ki العشق التفاض الحب على المحب حتى خالط جميع اجزائه واشتمل عليه اشتمال الضمائم مشتق من العشققة ولذلك يفسر بافراط المحبة وكنى عنه في القرآن بشدة الحب في قوله والذين آمنوا أشد حبا لله Yani aşk muhabbetin muhibbi istilâ edip ona iltifâf [bürünme, sarınma] etmesidir. Şöyle ki cümle eczâ-yı vücûduna karışmasıdır. Onu belâ ve şiddet müştemil olduğu gibi kılmasıdır. Aşk 'aşeka'dan müştaktır. Aşk sarmaşık otuna derler. Pes aşkın, âşika ziyâde iltifâfı olduğundan aşk derler. Bu ecilden ifrat-ı muhabbetle tefsir kıldılar. Kur'ân'da muhib vardır. Aşk nâmı yoktur. Velâkin şiddet-i hub ile aşktan kitâbet olundu. Nitekim Hak Teâlâ buyurdu: والذين آمنوا أشد حبا لله [Bakara: 165] Yani kâfirlerin endâd [benzerlere] ve esnâma [putlara] muhabbetlerinden müminlerin Allah'a muhabbetleri eşedir ki, mü-

minler Rablerine âşıktırlar (Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, 227). (Bk. Muhabbet).

Aşk, istilâh-ı meşâyıhta Hakk'ın bir ismidir. Mâhiyeti medârik-i akl ve fehimden müteâlidir. Nitekim Fahrüddin Irâkî kuddise sırruh *Lema'ât-ı Aşk* risâlesinde buyurur:

عشقم که در دو کون و مکانم بدید نیست
عقاه مغربم که نشانم بدید نیست

[Ben o aşkım ki iki âlemde mekânım zâhir değildir. Aynı zamanda bir anka-yı muğribim ki nişânım belli değildir] [Bk. Irâkî, *Lema'ât*, 3b-4a].

Aşkın târifât-ı mümkinisini Sultan Veled [v. 712/1312] kuddise sırruh Hazretleri'nin *Aşknâme* manzûmelerine yapıp tabettirmiş olduğum şerhte alâvüs'it-tâka [güç yettiğince] bast ve beyan olunmuştur. Fe'l-yatlub fihi "İsteyen ona bakabilir." [Bk. Hasan Hâlid Dede, *Şerh-i Aşknâme-i Hazret-i Bahâeddin Veled*, Mihran Matbaası, İstanbul 1307/1887. Bu eser yeni harflerle yayımlanmıştır. Bk. Sultan Veled, *Aşknâme*, şerh: Hasan Halid el-Mevlevî, haz. Emine Öztürk, Sufi Kitap, İstanbul 2015]. (Hasan Hâlid Dede, *Istîlâhât-ı Meşâyih*, 69b).

Aşk, aşırı sevgidir [Irâkî, *Istîlâhâtü's-Sûfiyye*, 347].

Aşktan murat, vücûd-ı mümkindir [Ahmed Fahrî, *Kasîde-i Fahrî Efendi*, 48b].

Aşk, hidâyet yolunun aydınlatıcısı demektir. Fuzûlî'nin şu beytinde buna işaret vardır:

Eserin sonunda, başta Hasan Halid Dede'nin *Istîlâhât-ı Meşâyih*'i, Seyyid Şerif Cürçânî'nin Arapça *Ta'rifât*'ı, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Arapça *Istîlâhât Risâlesi*, Kâşânî'nin Arapça *Istîlâhât Risâlesi*, İsmail Ankaravî'nin Türkçe *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, Türkçe *Kasîde-i Tâiyye Şerhi* ve Türkçe *Minhâcü'l-Fukarâ'sı*, el-Hac Ahmed

Efendi'nin [Gümüştanevî] Arapça *Câmi'ü'l-Usûl'u*, eş-Şeyh Muhammed Lâhicî en-Nûrbahşî'nin Farsça *Gülşen-i Râz Şerhi* ve Şeyh Sa'dü'd-din Nakşbendî'nin Türkçe *Hall-i Rumûz'u* başta olmak üzere tasavvuf klasiği, tasavvuf lügati, tasavvufî şiir şerhi, divan vb. eserlerden oluşan geniş bir kaynaklar bölümü bulunmaktadır.

Kitap, tasavvuf edebiyatı alanında araştırma yapanlar için bir başvuru kaynağı olduğu kadar tasavvuf tarihi ve felsefesi, divan edebiyatı, halk edebiyatı ve bunlara yakın sahalarda araştırma yapacaklar için önemli bir kaynak olacaktır.

